

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
SOUTH ARCHIVE

(філологічні науки)
(Philological Sciences)

Випуск
Issue

— LXXIX

Херсон — 2019
Kherson

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 23955-13795ПР, зареєстровано 26.04.2019.

Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1301 від 15.10.2019 року (додаток № 7)

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету» (протокол № 4 від 28.10.2019)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Ніна Іллівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Штепенко Олександра Геннадіївна – доктор філологічних наук, завідувач відділом аспірантури та докторантури, професор кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Висоцький Андрій Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бокшань Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Херсонського державного аграрного університету.

Бондарева Олена Євгенівна – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-методичної, соціально-гуманітарної роботи та лідерства Київського університету імені Бориса Грінченка

Заболотська Ольга Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету.

Зарва Вікторія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету.

Кеба Олександр Володимирович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кузнецов Ілля Володимирович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри історії театру, літератури та музики Новосибірського державного театрального інституту, Новосибірськ, Росія.

Набитович Ігор Йосипович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології Університету імені Марії Кюрі-Склодовської, Люблін, Польща.

Помогайбо Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Ройтер Тільманн – доктор філологічних наук, професор Інституту славістики Альпен-Адрія університету (Клагенфурт, Австрія)

Офіційний сайт видання: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Південний архів (філологічні науки): Збірник наукових праць. Випуск LXXIX. – Херсон: ХДУ, 2019. – 92 с.
© ХДУ, 2019

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 23955-13795ПР, registered on 26.04.2019.

Collection of Scientific Papers “South Archive (Philological Sciences)” is a professional publication under the Order of the MES of Ukraine № 1301 on 15.10.2019 (Appendix № 7)

The journal is included in scientometric database Index Copernicus (the Republic of Poland)

Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University (protocol № 4, October 28, 2019)

EDITOR DIRECTOR:

Ilinska Nina Illivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov, Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Shtepenko Oleksandra Hennadiivna – Doctor of Philological Sciences, Head of the Department of Postgraduate Education, Professor at the Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov, Kherson State University

EXECUTIVE SECRETARY:

Vysotskyi Andrii Anatoliiovych – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov, Kherson State University.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bokshan Halyna Ivanivna – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, Kherson State Agrarian University.

Bondareva Olena Yevhenivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Vice Rector for Scientific-Methodological, Social-Humanitarian Affairs and Leadership, Borys Grinchenko Kyiv University.

Zabolotska Olha Oleksandrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of the English Language and Methods of Teaching, Kherson State University.

Zarva Viktoriia Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Comparative Literature Studies, Berdyansk State Pedagogical University.

Keba Oleksandr Volodymyrovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of German Languages and Foreign Literature, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University.

Kuznetsov Illia Volodymyrovych – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of History of Theater, Literature and Music, Novosibirsk State Theater Institute, Novosibirsk, Russia.

Nabytovych Ihor Yosypovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland.

Pomohaibo Yuliia Oleksandrivna – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Foreign Literature, Odesa I.I. Mechnikov National University.

Reuther Tilmann – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria University Klagenfurt (Republic of Austria)

Official website of edition: www.pa.stateuniversity.ks.ua

South Archive (Philological Sciences): Collected papers. Issue LXXIX. – Kherson: Kherson State University, 2019. – 92 p.
© KSU, 2019

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гайович Г. В. ЛЮДИНА МАЙБУТНЬОГО: ЛІТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА	8
Сулима О. П. КОНТЕКСТ І ДІЄСЛІВНА СЕМАНТИКА	13
Царьова І. В. ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПРОСТІР СЛОВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТЕКСТІ	18

2. РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

Пилячик Н. Є., Троценко О. Я. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕПІТЕТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТА КІНОДИСКУРСАХ (НА ОСНОВІ РОМАНУ ДЖОАН РОУЛІНГ “HARRY POTTER AND THE PRISONER OF AZKABAN”)	24
Шерстюк О. І. ЗАПОЗИЧЕННЯ АНГЛІЦИЗМІВ ЯК СПОСІБ УТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	28

3. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Дроздовський Д. І. КАРНАВАЛ І МІСТЕРІЯ ЯК МЕТАЖАНРОВІ ЧИННИКИ ЗМІН ЛІТЕРАТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПЕРІОДІВ	34
Лівицька І. А. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ТЕОРІЙ НАРАТИВУ ТА НАРАТИВНОСТІ: СУЧАСНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ	39

4. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ільїнська Н. І., Онопрієнко А. Д. МОТИВ “L’ENNUI DE VIVRE” В ПОЕЗІЇ П. ВЕРЛЕНА І ПЕРЕКЛАДАХ І. АННЕНСЬКОГО: РЕЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	46
Мізінкіна О. О., Чмир А. В. ПОРТРЕТ У РОМАНАХ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ» О. УАЙЛЬДА ТА «ШЕСТИДНЕВ, АБО КОРОНА ДОМУ ОСТРОЗЬКОГО» П. КРАЛЮКА (ЩОДО ПРОБЛЕМИ ДВІЙНИЦТВА)	53
Тарасова В. В. ЕПОНІМНІ ОДИНИЦІ В ХІМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	59

5. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Желуденко М. А., Сабитова А. П. ПЕРЕВОДИМОСТЬ / НЕПЕРЕВОДИМОСТЬ КАК ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	66
--	----

6. МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ільченко О. А. МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ЕВФЕМІЗАЦІЇ МОВИ ЗМІ	72
Каратінцева К. П. КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В ПРОМОВАХ ДОНАЛЬДА ТРАМПА	76

7. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Радченко Т. А. РОЗВИТОК НАВИЧОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
В СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... 82

РЕЦЕНЗІЇ

Турган О. Д. УКРАЇНСЬКА ЛІРИКА З ПЕРСПЕКТИВИ ГЕНДЕРУ:
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ОЛЬГИ ШАФ «ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ» 88

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Haiovych H. V. MAN OF THE FUTURE: LITERATURE-CULTURAL FEATURE OF THE DEPICTION.....	8
Sulyma O. P. CONTEXT AND VERBAL SEMANTICS	13
Tsareva I. V. DERIVATIONAL WORD SPACE OF THE MODERN UKRAINIAN LAW TEXT	18

2. ROMANIC, GERMANIC AND ORIENTAL LANGUAGES

Pyliachyk N. Y., Trotsenko O. Y. PECULIAR FUNCTIONS OF EPITHETS IN BOTH FICTIONAL AND FILM DISCOURSES (ON THE BASIS OF THE NOVEL “HARRY POTTER AND THE PRISONER OF AZKABAN” BY JOANNE ROWLING)	24
Sherstyuk O. I. BORROWING ANGLICISMS AS A METHOD OF FORMING ECONOMIC TERMS IN THE GERMAN LANGUAGE	28

3. LITERARY THEORY

Drozdovskyi D. I. CARNIVAL AND MYSTERIAL AS META-GENRE FACTORS OF DYNAMICS IN TRANSFORMATIONS OF LITERARY PERIODS.....	34
Livytska I. A. ANALYTIC OVERVIEW OF NARRATIVE THEORY AND NARRATIVITY: MODERN EPISTEMOLOGY OF COGNITION	39

4. COMPARATIVE LITERATURE

Ilinska N. I., Onopriienko A. D. MOTIVE “L’ENNUI DE VIVRE” IN POETRY OF P. VERLAIN AND TRANSLATIONS OF I. ANNENSKY: RECEPTIONS AND INTERPRETATIONS.....	46
Mizinkina O. O., Chmyr A. V. PORTRAIT IN THE NOVELS “THE PICTURE OF DORIAN GRAY” BY O. WILDE AND “SHESTYDNEV, OR THE CROWN OF THE HOUSE OF THE OSTROGSKI FAMILY” BY P. KRALIUK (TO THE ISSUE OF DUALITY).....	53
Tarasova V. V. EPONYMS IN THE CHEMICAL TERMINOLOGY OF THE MODERN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES	59

5. THEORY OF TRANSLATION

Zheludenko M. A., Sabitova A. P. TRANSLATABILITY / UNTRANSLATABILITY AS A PSYCHOLINGUISTIC PROBLEM	66
---	----

6. LANGUAGE AND MASS MEDIA

Ilchenko O. A. METAPHOR AS A MEANS OF EUFEMINACY LANGUAGE MEDIA.....	72
Karatintseva K. P. CONCEPTUAL METAPHOR IN DONALD TRUMP’S SPEECHES.....	76

7. INTERCULTURAL COMMUNICATION

Radchenko Tetyana Anatoliyivna. DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION SKILLS
OF FUTURE TRANSLATORS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH 82

REVIEWS

Turhan O. D. UKRAINIAN LYRIC POETRY FROM THE PERSPECTIVE OF GENDER:
REVIEW OF THE MONOGRAPH OF OLHA SHAF
“GENDER AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS
OF UKRAINIAN LYRIC POETRY OF THE XX CENTURY” 88

1. Українська мова та література

1. Ukrainian language and literature

ЛЮДИНА МАЙБУТНЬОГО: ЛІТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА

Гайович Галина Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри мовної підготовки
Інститут державного управління
у сфері цивільного захисту
halina15ukr@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0135-6191

Василь Барка більшу частину свого життя прожив поза Україною. Умови життя спонукали його до конструювання особливої моделі світу, яку письменник представив у своїх творах.

Метою дослідження є спроба розкрити основні причини своєрідності поетичного мікро- та макрокосмосу письменника через аналіз фактів життя, зосередити увагу на тих аспектах творчості, які лежать в основі філософського конструювання письменником власної картини світу.

Методи. Під час дослідження використовувалися елементи мікроаналізу, біографічного, соціологічного методів, а також для аналізу художнього концепту самоти було використано деякі прийоми пошарового аналізу, що використовується в дослідженнях художнього концепту.

Результати. Проаналізувавши важливі віхи життя письменника, автор статті доходить думки, що віра в Бога завжди жила в душі письменника, а войовниче неприйняття релігії комуністичною системою, агресивне знищення всього, що стосувалося віри й церкви, ще більше захопило митця до пошуку глибин цього явища. Тому логічним висновком у пошуку істини видається його переконання, що найглибша трагедія людини полягає в її гріховному відділенні від Бога.

Йдеться й про те, що мрії Барки про ідеальний світ збігаються з теорією Сковороди. Що цікаво, митець не лише мріяв про такий світ, а сам став його представником. Ця думка підтверджена його життям в останні роки. Дослідження також показало, що особливі умови життя й розуміння світу та функцій людини в ньому відбилися й у його творчості. У пошуках гармонії Барка створює поезію, що має оригінальний стиль і вимагає від читача уваги як фізичної, так і духовної.

Висновки. У розвідці зроблено висновок, що через певні життєві обставини В. Барка вимушений був жити самотньо, і це, на думку автора, стало причиною особливого способу мислення, який і привів його до створення своєї особливої реальності, а отже, й творчості. Саме життя дало йому можливість максимально наблизитися до омріяної сакральності й стати частиною цієї святості. Особливі умови життя й розуміння світу та функцій людини в ньому відбилися у його творчості, насамперед у поезії, зокрема у збірці «Океан».

Перспективи досліджень творчості письменника досить широкі, цікавим видається комунікативно-когнітивний аналіз художнього концепту самоти, що пронизує збірку «Океан».

Ключові слова: модель світу, самотність, релігійні мотиви, життя та творчість Василя Барки, поетична палітра, авторський стиль.

MAN OF THE FUTURE: LITERATURE-CULTURAL FEATURE OF THE DEPICTION

Haiovych Halyna Vasylivna,
Candidate of philological sciences,
associate professor, professor of language training
Institute of Public Administration
in the Sphere of Civil Protection
halina15ukr@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0135-6191

This article deals with the life and work of Vasyl Barka. He is one of the most prominent writers of the 20th century and one of the brightest representatives of Ukrainian emigration. The artist spent most of his life outside Ukraine. Nowadays he is returning to his native land in his poems.

Purpose. This research analyzes the facts of his life in order to explain the original poetic micro- and macrocosm of the writer, it focuses on such aspects of his creativity, which underlie the philosophical design of the writer's own picture of the world.

Methods. The research is based on microanalyses, biography, sociology, and moreover, to perform art concept analysis of the sanctuary various layers analysis methods were used.

Results. It is believed that faith in God has always lived in the soul of the writer. But tough rejection of religion by the communist system, aggressive destruction of everything related to faith and church, encouraged the artist to look for the depths of this phenomena. Searching for the truth, Vasyl Barka is convinced that the deepest human's tragedy lays in their sinful separation from God.

The article says that Barka's dream of an ideal world coincides with Skovoroda's theory. However, the artist not only dreamt of such a world, but he became his representative himself. This view is confirmed by the last period of his life. Constant philosophical reflections about the sense of life have resulted in the change of the world outlook and the complete adoption of Christian ideology. With the help of his writings, Vasyl Barka tries to purify our spirituality from all the stinging and hypocritical things which were done by the Pharisees from science and arts and their books. In search for harmony, Barka creates poetry of original style which requires the reader's physical and spiritual attention.

Conclusions. The research concludes that due to some life circumstance Barka was forced to live alone, thus upon the article author's thought this has caused Barka to develop his specific minding, reality, and thus creativity. Probably, the very life within this world has given him opportunity to approach dreamed up sacredness and, therefore, his art. The artist's specific life conditions and his world understanding have reflected in his art, first of all, in his paperwork "Ocean".

The prospects of Barka's art research are tremendous, specifically it would be interesting to conduct communication-cognitive analysis of the aloneness art concept which saturates the "Ocean".

Key words: model of the world, sanctuary, religious motives, life and work of Vasyl Barka, poetic palette, author's style.

1. Вступ

Духовний розвиток людства загалом та окремо взятої особистості, особливо якщо ця особистість залишила людству цілу низку неординарних художніх творів, у яких зроблено спробу досягнути найважливіші питання світобудови, завжди знаходиться в центрі уваги науковців різних галузей. Василь Барка один з найвидатніших модерністів ХХ століття та яскравих представників української еміграції. Він був не лише письменником, а й філософом, тому його висловлювання щодо тих чи інших явищ життя звучать глибоко та переконливо. Для творчості В. Барки, з одного боку, органічними є релігійність, філософічність, гуманізм, гармонія між людиною й світом, людиною й космосом, з іншого – заглибленість у народну стихію, казковість та щедre використання фантастичних елементів у створенні міфологічних образів на основі фольклорного розуміння світу. Ці два елементи чуттєвої любові до світу, як пишуть дослідники творчості Барки, утворюють гармонію земного і неземного в творах Барки, нагадують філософію Григорія Сковороди та інших ідеалістів.

Життю й творчості Василя Барки присвячено чимало літературознавчих досліджень у діаспорі, а нині він повертається й на рідну землю, заслужено здобуваючи високу оцінку та стаючи об'єктом наукових зацікавлень. До досягнення творчого й життєвого шляху письменника долучилися такі відомі літературознавці, критики та філософи, як Ю. Шерех, Ю. Тарнавський, Б. Бойчук, В. Кейс (1996), Р. Мовчан (1998), М. Вірний (1998), М. Слабошпицький, М. Жулинський (1995), М. Ільницький (1995), О. Гринів (1996), Кіндрась К. (2003), В. Пушко (2009), О. Маланій (2011; 2015) та інші. У дослідженнях згаданих авторів були спроби з'ясувати причини формування неординарної особистості митця, що спричинило специфічність картини світу, оприявленої в його творах. Проте зрозуміти й досягнути підґрунтя його життєвої філософії не вдалося наразі нікому. Актуальність такого дослідження в умовах розбудови України як незалежної, вільної й демократичної держави є незаперечною, оскільки культура і духовність – це той фундамент, без якого неможливо вибудувати міцну будівлю. Пропонована стаття може стати підґрунтям для майбутніх студій, присвячених творчому доробку В. Барки, у яких буде приділено увагу як лінгвістичним, так і екстралінгвістичним факторам його текстів.

Метою цього дослідження є спроба розкрити основні причини своєрідності поетичного мікро- та макрокосмосу письменника через аналіз фактів життя. Для досягнення мети було поставлено та виконано такі завдання: 1) дослідити особливості сконструйованої письменником власної картини світу; 2) зробити крок до глибшого осмислення та вивчення неординарної й багатой творчості Василя Барки, зокрема поетичної; 3) проаналізувати уривки деяких віршів із збірки «Океан» з метою підтвердження думки про те, що особливі умови життя впливали на зміст творчості; 4) розглянути самотність як причину специфічного способу мислення, який і привів митця до створення своєї особливої реальності, а отже, й творчості.

Таким чином, новизною розвідки є те, що в ній уперше зроблено спробу розглядати картину світу В. Барки через призму самотності. Так склалася його доля, що більшу частину свого життя він прожив поза Україною. Це, на нашу думку, могло стати однією з причин конструювання тієї особливої картини світу, яку письменник залишив у своїх творах. Також трактування поняття «особлива картина світу В. Барки» доповнюємо визначенням самого письменника, який зазначив: «Усе, що створюється митцем, повинне ґрунтуватися на його «власному душевному досвіді».

Під час дослідження використовувалися елементи мікроаналізу, біографічного, соціологічного методів, а також для аналізу художнього концепту самоти було використано деякі прийоми пошарового аналізу, що використовується в дослідженнях художніх концептів. Цю методіку для дослідження окремих художніх концептів, яка базується на послідовному виокремленні прошарків концепту, запропонувала І.А. Тарасова. Однак аналіз зазначеного концепту не є метою цієї статті, тому тут зроблено лише перший крок до його глибшого висвітлення.

2. До «джерел життєвої правди»

Поет, белетрист, есеїст, критик, літературознавець і перекладач Василь Костянтинович Барка прожив незвичайне життя. Його нелегке, а то й драматичне подекуди життя органічно вписується в контекст складної доби. Описуючи в автобіографії етапи свого життя, яке вже з дитинства не було легким і безхмарним, він усе ж знаходить позитивні моменти, що стали для нього в майбутньому доброю школою: «Народився 16-го липня 1908 року, в селі Солониці, Лубенського повіту, Полтавської губернії...

Вчився я в так званій «трудовій школі», а потім на Педагогічних курсах і в Педтехнікумі – з перервами, бо батько після тифу кілька років був недужий, родина жила в нужді і треба було заробляти на селах (пасти коні, вести коні при оранці, помагати біля молотарки, стерегти баштани тощо). Але то обернулося школою життя і мови.

По закінченні Педагогічного технікуму вчителював у шахтарській школі (село Сьома рота, Попаснянського району, на Артемівщині).

Звідти, після конфлікту і різних прикростей, виїхав на Північний Кавказ. На Україні мою заяву з університетів та інститутів незмінно повертали. Але на Північному Кавказі я скінчив філологічний факультет і аспірантуру, обравши як фах історію західноєвропейських літератур середньовіччя...» (Барка, «Автобіографія»). Далі в автобіографії автор згадує свої перші проби пера та емоції, які викликало в нього знайомство з поезією. Оскільки поезія Василя Барки вже з самого початку не була декларативною, сухою й догматичною, його першу збірку віршів від-

разу помітили наглядачі від компартії й заборонили. Для молодого поета це був несподіваний удар, бо він себе вважав цілком лояльним до тогочасного партійного курсу країни.

Василь Барка як ерудит та інтелектуал не міг спокійно сприймати закиди щодо його неблагонадійності лише через те, що він відобразив у своїй модерній поезії реальні картини більшовицького наступу на релігію та служителів церкви. Однак, можливо, саме цей епізод із біографії означає для формування життєвої позиції митця більше, ніж може здатися на перший погляд, адже майже вся його творчість позначена глибокою вірою в Бога, «саме релігія, віра стала для Барки тим притулком, де поет відчув свою значимість, де зміг віднайти “втрачений душевний рай”...» (Маланий, 2015: с. 126). Можна думати, що віра в Бога завжди жила в душі письменника, але войовниче неприйняття релігії комуністичною системою, агресивне знищення всього, що стосувалося віри й церкви, від матеріальних надбань до релігійних наставників, лише розбудило прагнення глибше зануритися в розуміння цього явища. Копаючи усе глибше в пошуках істини, Василь Барка все більше переконувався в думці, що «Серед з усіх трагедій людини найглибшою є трагедія її гріховного відділення від Бога, від небесних сил і життя в воскресінні» (Вірний, 1998: с. 6).

Життя Василя Барки оповите міфами, котрі містифікують реальність. З одного боку, він український інтелегент періоду радянського застою, який рятувався від застиглих догм офіційного мистецтва, сірої буденності та проблем особистісного характеру. Він постійно працював над своїм розвитком. Що змушувало його занурюватися в вивчення різноманітних філософських концепцій, знайомитися з творчістю зарубіжних і вітчизняних митців слова? Мабуть, це була спроба осмислити світову скарбницю знань і долучити її до власного світогляду. Це допомагало йому послідовно, день за днем вибудовувати багатопланову, складну систему власної філософії та естетики художньої творчості.

На перших порах щастило й у творчості, і в професійному житті. Його перші поетичні проби знайшли підтримку в особі відомого вже на той час П. Тичини, який надрукував їх в «Червоному шляху», найбільшому в той час періодичному журналі в УРСР. Окрім літературної справи, Барка успішно займався педагогічною діяльністю – спочатку працював учителем математики в Україні, пізніше читав курс лекцій з історії західноєвропейських літератур у Краснодарі, також була в його біографії наукова робота – написав кандидатську дисертацією, яку 1940 р. успішно захистив у Москві. Отже, усе це давало йому скромний дохід для прожиття.

На жаль, так було не завжди. Пережив Барка й багато незгод. Серед них найбільш яскраві, окрім втечі на Кубань, – це, участь у війні з фашистами, тяжке поранення, полон, гірка доля «остарбайтера», табір для «переміщених осіб» в Авгсбурзі та напіврабська праця в ньому, пошуки умов для життя на чужині. Усі ці негаразди долі не зламали письменника, а знову ж таки лише спонукали його шукати сенс життя в нових умовах. Нові життєві умови й постійні філософські роздуми про сенс життя привели до зміни світогляду та цілковитого прийняття християнської ідеології. Про свої шукання Василь Барка пише так: «Читаючи Біблію, я знайшов: сили Божі в історичному житті посилають імпульси в основному і найчастіше не через відносини речовинностей у подіях, але через характери людей, через їх душевні стани, їх серця» (Вірний, 1998: с. 34).

3. Барчина модель світу і її відображення в поезії

Цікавими для розуміння моделі світу, яку вибудував Василь Барка, є його інтерв'ю для українських слухачів радіостанції «Свобода», запис якого подає у своїй книзі «Портрет поета» М. Вірний. Для прикладу наведемо кілька цитат з міркувань автора, що допомагають наблизитися до розуміння філософських глибин його світобачення. Відповідаючи на питання щодо теми збірки релігійних есеїв «Вершник неба» (1965), письменник говорить: «Не тільки національну літературу, а й звичайну оселю не можна вибудувати там, де немає джерел... В літературі творчість неможлива без властивих джерел життєвої правди: вони дають їй гарячу кров, зміст і художню вартість... Історія літератури показує, що ці джерела суто духовні...» (Вірний, 1998: с. 26). Ці міркування видають глибоку життєву мудрість і підводять до логічного резюме: усе, що створюється митцем, повинне ґрунтуватися на його «власному душевному досвіді», бо інакше перетвориться на неживу форму, яка не матиме нічого спільного з мистецтвом.

Якщо говорити про духовні джерела самого Василя Барки, то окрім біблійних істин, які, на думку автора, є пріоритетними, учителями, що залишили слід і в житті, і в творчості письменника, можна вважати багатьох відомих особистостей, серед яких Г. Сковорода, Т. Шевченко, Ф. Достоевський, П. Тичина, В. Сосюра тощо. Багато дослідників життя й творчості Барки наголошують на органічному його зв'язку з Григорієм Сковородою. Цю думку підтверджує насамперед визнання самого поета, який називає себе «цілковитим сквородинцем» (Вірний, 1998: с. 58). Окрім того, читаючи інтерв'ю В. Барки, знаходимо ще цьому й інші підтвердження. Зокрема, пошлемося на наступне висловлювання: «В алегоричному описі, що склав Сковорода, духовний чоловік буде вільний і невтомний, ширатиме над горами і безоднями, морями і пустелями, проникатиме зорями в майбутність, матиме очі голуба, крила орла, прудкість оленя, відвагу лева, швидкість сокола; в тілі буде твердість адаманту, смарагду, сапфіру, анафраксу. Сім Божих птиць витатимуть над ним: дух краси, віри, надії, милосердя, порядності, прозоріння, чистосердя. Це духовний чоловік, ідеал Сковороди» (Вірний, 1998: с. 27). Тут чітко проглядається утілення мрій про ідеальний світ людей і самого автора, який до того ж не лише мріяв про такий світ, а й сам став його представником. Підтвердженням цієї думки є його життя останнього періоду. Віра переселила його з модерного міста на лоно природи. Протягом тривалого часу, до останніх земних своїх днів він жив в Кетскільських горах, у відпочинковій оселі «Верховина», яка належить Українському братському союзу. Він любив ходити в лісисті гори, спати на землі, при зорях з каменем під головою, а найкращим підручником поезії для нього стала книга вселенського життя (Вірний, 1998: с. 8). Другим чинником, який спонукав поета й філософа Барку до такого незвичайного для сучасної людини стилю життя, на нашу думку, стала його самотність. Цей концепт часто зустрічаємо в його поезії, наприклад:

*Піду, пустельник, по дощах нецастя,
спалають смутки в самоті* (Барка, 1979: с. 33).

Або:

*Самота: листок на схід скривавивсь,
Чи порив його спинити?*

Вірю: вік в апостольському праві

Дав вінець – від сонця мирність (Барка, 1979: с. 171).

Тут, окрім самотності, відчуваємо вже певну сакральність – віру в священне, святе, ритуальне, пов'язане з релігійним світосприйняттям та вірою в метафізичну реальність. Ця вимріяна дійсність для поета є чимось цілковито іншим порівняно з дійсністю земною, тож своє життя в цьому світі він максимально наблизив до цієї сакральності й став частиною цієї святості.

Ідеал людини Барки знаходимо в ліричному образі, який змальовано в одній з його поезій, де представлено картину переходу цього ідеального героя в потойбіччя:

Його, як спів, на світляній хустині

до брами раю принесло;

розкриються, мов крин, світи гостинні,

де сяйво бризка на чоло (Барка, 1979: с. 15).

Це людина майбутнього. Сучасні ж люди, на думку поета, погрузли в матеріалістичному світі, який відриває їх від духовних сфер і перетворює життя на сіру, нудну, злобну і злиденну буденність. Порятунком від цього поет бачить «тільки в відновленні втрачених висот духовності: це сфери християнського думання» (Вірний, 1998: с. 27).

Своєю творчістю Василь Барка намагається очистити нашу духовність від усього калічного і лицемірного, що було нанесено фарисеями від науки та мистецтва та їхніми книжками.

У пошуках гармонії Барка створює поезію, що має оригінальний стиль, «який вимагає від читача повної уваги» (Кейс, 1996: с. 68). Подивимося, для прикладу, на рядки вірша, який надруковано у збірці «Океан»:

Це знов при сутінку з вершини

в куток камінний самоти:

ти наче в квітці станула шипшинній –

мені до серця процвісти (Барка, 1979: с. 28).

Здавалося б, це всього лише строфа з інтимної лірики, але для того, щоб сприйняти її посыл, побачити й відчути ту глибину почуття, яку заклав в неї автор, потрібна вся наша увага або, точніше, уся наша душа. Тільки тоді ми побачимо самотність ліричного героя, що, як камінь, здавлює душу, тримає її в глухому темному кутку, але образ коханої, який ще живе в серці, допомагає жити й боротися. Мабуть саме тому свою поезію автор завершує твердженням:

Любитиму тебе, хоч ніч, мов камінь,

до серця в смерть мені повисне.

І в море я впаду, блідий руками,

на дно лежати ненависне (Барка, 1979: с. 28).

Усе в цих рядках – і граматики, і лексики, і пунктуація – служить для найточнішого передавання емоцій і почуттів ліричного героя. «Навіть, – як слушно зауважує В. Кейс, – коли за це треба заплатити логікою» (Кейс, 1996: с. 68). Тому тут ми долучаємося до висловлювань Ю. Шевельова, І. Костецького, В. Кейса про те, що не можна читати поезію Василя Барки так, як ми читаємо класичну поезію чи газетну статтю, її треба «студіювати».

Подивимося ще на один вірш із збірки «Океан» під назвою «Минучість». Рядки вірша:

Не знаю вже, чи ніби листом красне

Та тихе деревце, зустріну –

Тебе, коли крізь ліс і небо гасне,

Як грядка без стрункого крину (Барка, 1979: с. 39)

видають розпуку ліричного героя, яка огортає його серце через розлуку з коханою. Підібрані метафори, епітети та лексеми викликають до життя образи, які вписуються в українську картину світу, перегукуються з фольклорними мотивами.

Наступні рядки вірша, як гарна музика, навівають меланхолію й легку тугу за приємними моментами з минулого:

Як від скрипок, від сосон пригадаю

до пристрасти тебе прихильну, –

зідхну, немов гілля, що раптом з гаю

все скорбне втратило в неділю (Барка, 1979: с. 39).

І знову ж між рядками проглядається образ самотності, але тут вона не така явна, схована за спогадами і спробою позбутися «скорбного». Однак у загальному настрої поезії чітко лунають її мотиви.

Варто сказати, що велика збірка віршів «Океан» стала етапною в творчості письменника, вона відзначається особливою міфологічною різноманітністю образів. У цій книзі автор представив нам різні варіанти однієї теми – оспівування земного кохання, особливою ознакою якого є самотність ліричного героя, для якого перебування в конфронтації з реальним світом є нормою.

4. Висновки

Дослідивши деякі аспекти життя й творчості В. Барки, доходимо висновку, що через певні обставини він вимушений був жити самотньо, і це, на нашу думку, стало причиною особливого способу мислення, який і привів його до створення своєї особливої реальності, а отже, й творчості. Цей свій світ він запозичив у Сквороди, але трохи додав до нього й своїх ноток. І що цікаво, він, так само як і великий філософ, не створював чергову утопічну теорію, а будував цей особливий світ для себе, щоб жити в ньому й шукати завдяки йому дорогу «до зірок» чи, точніше, «до Бога». Мабуть саме життя в цьому світі дало йому можливість максимально наблизитися до омріяної сакральності

й стати частиною цієї святості. Особливі умови життя й розуміння світу та функцій людини в ньому відбилися у його творчості, насамперед у поезії, зокрема, у збірці «Океан». У ній можна відшукати елементи різних стильових шкіл та напрямів. Тут наявні виразні символістські та футуристичні елементи як російської, так і української поезії XX століття, модерна вишуканість Рільке, барокова багатогранність творчої спадщини Сквороди тощо. Мабуть такий сплав стилів і є причиною того, що вірш Василя Барки непросто зрозуміти й осягнути його глибину. Тому поет перебуває ніби на узбіччі загального літературного процесу, а його творчість до цього часу не дістала всебічної наукової оцінки.

Подальші дослідження плануємо присвятити комунікативно-когнітивному аналізу художнього концепту самоти, що пронизує збірку «Океан». Це допоможе глибшому осмисленню та вивченню неординарної та багатогранної творчості Василя Барки, зокрема поетичної, дасть змогу проаналізувати її з погляду національних, релігійних та християнських засад, зануритися в образи ліричних творів і спробувати усвідомити той глибинний підтекст, яким вони наповнені. Також потребують ретельного дослідження стильові та мовні особливості Барчиних поезій, вони допоможуть усвідомити художню логіку, завдяки якій вірш поета набуває незрівнянної поетичної сили.

Література:

1. Барка В. Автобіографія. *Віртуальний підручник з української літератури «Еврика»*. URL: <http://eureka.ucoz.ua/publ/199-1-0-727> (дата звернення: 24.04.2019).
2. Вірний М. Портрет поета. Рівне, 1998. 201 с.
3. Маланий О. Сакральний мультиверс поетичних творів Василя Барки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2015. Вип. 19. С. 124–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2015_19_16 (дата звернення: 15.04.2019).
4. Кейс В. Про «Свідка для сонця шестикрилих» (з промови на святкуванні Василя Барки 22-го червня 1996 року). *Світovid*. 1996. № 4. С. 68–72.
5. Барка В. Океан. Лірика. Нью-Йорк, 1979. 632 с.
6. Гринів О. Василь Барка як послідовник Григорія Сквороди. *Літературознавство: матеріали III Міжнародного конгресу україністів* (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). К., 1996. С. 325–331.
7. Жулинський М.Г. Василь Барка – культуролог і літописець долі українського народу. *Народна творчість та етнологія*. 2004. № 4. С. 56–66.
8. Ільницький М. Запах рідного слова серед чужого моря: Поети української еміграції. *Дзвін*. 1995. № 4. С. 140–151.
9. Кіндрась К. Світ ловив його, та не спіймав. *Vsesvit*. 2003. № 7–8. С. 162–164.
10. Маланий О. Національний часопростір у поезії Василя Барки. *Слово і час*. 2011. № 4. С. 51–61.
11. Мовчан Р. Український лірник на американській землі. *Дивослово*. 1998. № 7. С. 2–5.
12. Пушко В.Ф. Страдницька доля Василя Барки. *Слово і час*. 2009. № 9. С. 65–72.

References:

1. Barka V. Autobiography [Autobiography]. *Virtual 'nyu pidruchnyk z ukayins'koyi literatury "Evryka" – Virtual textbook of Ukrainian literature «Evryka»*. URL: <http://eureka.ucoz.ua/publ/199-1-0-727> (accessed: 24.04.2019).
2. Virnyy M. Portrait of poet [Portrait of the poet]. Rivne. 201 p.
3. Malaniy O. (2015). Sakral'nyy mul'tyvers poetychnykh tvoriv Vasylya Barky [Sacred multiverse of the poetry of Vasyl Barka]. *Volyn' filolohichna: tekst i kontekst – Volyn district philology: text and context*, 19. P. 124–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2015_19_16 (accessed: 15.04.2019).
4. Keys V. (1996). Pro “Svidka dlya sontsya shestykrylykh” (z promovy na svyatkuvanni Vasylya Barky 22-ho chervnya 1996 roku) [About “The Witness for the Sun of the Six Wings” (from the speech at the celebration of Vasyl Bark on June 22, 1996)]. *Svitovyd – Worldview*, 4. P. 68–72.
5. Barka V. (1979). Okean. Liryka [Ocean. Lyrics]. New-York. 632 p.
6. Hryniv O. (1996). Vasyl' Barka yak poslidovnyk Hryhoriya Skovorody [Vasil Barka as a follower of Gregory Skovoroda]. *Literaturoznavstvo: materialy III Mizhnarodnykh konhresu ukayinistiv – Literary studies: Proceedings of the 3rd International Congress of Ukrainian studies*. Kharkiv. P. 325–331.
7. Zhulyns'kyu M. (2004). Vasyl' Barka – kul'turoloh i litopysets' doli ukayins'koho narodu [Vasyl Barka is a cultural historian and chronicler of the fate of the Ukrainian people]. *Narodna tvorchist' ta etnografija – Folk arts and ethnography*, 4. P. 56–66.
8. P'nyts'kyu M. (1995). Zapakh ridnoho slova sered chuzhoho morya: Poety ukayins'koyi emihratsiyi [The smell of the native word among the strange sea: Poets of Ukrainian emigration]. *Dzvin – The bell*, 4. P. 140–151.
9. Kindras' K. (2003). Svit lovyv yoho, ta ne spiy mav [The world caught him, but did not catch him]. *Vsesvit. – The universe*, 7–8. P. 162–164.
10. Malaniy O. (2011). Natsional'nyy chasoprostir u poeziyi Vasylya Barky [National time space in Vasyl Barka's poetry]. *Slovo i chas – Word and time*, 4. P. 51–61.
11. Movchan R. (1998). Ukayins'kyi lirnyk na amerykans'kiy zemli [Ukrainian lyricist on the American soil] *Dyvoslovo – Miracle word*, 7. P. 2–5.
12. Pushko V.F. (2009). Stradnyts'ka dolya Vasylya Barky [The sage destiny of Basil Barka]. *Slovo i chas – Word and time*, 9. P. 65–72.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019.
The article was received 15 July 2019.

УДК 81'371:81'367/625'37
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-2

КОНТЕКСТ І ДІЄСЛІВНА СЕМАНТИКА

Сулима Олеся Петрівна,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
olesiasulyma@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3565-4392*

Статтю присвячено питанню семантичної типології дієслів, зокрема чотирьох великих класів: дії, процесу, стану і ставлення. Для потрактування дієслівної семантики в аспекті лексико-семантичної класифікації необхідно розглянути вплив контексту на значення дієслова. Найвні класифікації переважно ґрунтуються на першому, прямому, значенні дієслівної лексеми, однак у свідомості мовців часто першою асоціацією можуть бути друге й наступні, особливо переносні, значення.

Метою пропонованого дослідження є проаналізувати вплив суб'єкта, обставинних поширювачів і ширшого контексту, зокрема суб'єкта або предиката іншої предикативної частини, на визначення семантики дієслова. Фактичним матеріалом слугували результати анкетування, здійсненого двома етапами: спочатку респонденти мали покласифікувати дієслівні лексеми, потім ті самі дієслова, але в контексті за класами дії, стану, процесу та відношення.

Методи: анкетування для отримання фактичного матеріалу шляхом опитування респондентів; описовий метод для інвентаризації результатів анкетування з метою встановити основні особливості класифікації дієслівної семантики; контекстуального аналізу для з'ясування впливу окремих елементів контексту на потрактування значення дієслів і статистичного аналізу для встановлення співвідношень між окремими класами дієслів.

Результати. За результатами встановлено 3 групи дієслів: ті, що майже ідентично розподілені в контексті й поза ним; ті, що зазнали незначних змін у потрактуванні між окремими класами; ті, що виявили найбільші «зсуви» семантики в контексті. До першої групи респонденти зарахували однозначні дієслова й ті, що мають порівняно невелику кількість значень, що пов'язані між собою; до другої – тільки багатозначні дієслова з широкими властивостями метафоризуватися та різним функційним навантаженням; до третьої – багатозначні дієслова, що характеризовані вищим рівнем абстрактності. Окремі дієслова учасники анкетування поза контекстом не змогли зарахувати до жодної з груп (*засіяти, розмірковувати, стукнути, викреслювати*), проте в контексті такі слова розподілено. Також труднощі виявилися в покласифікуванні дієслова *розмірковувати*, яке деякі респонденти зарахували водночас до двох класів (дії та процесу поза контекстом і процесу і стану в контексті).

Висновки. Дослідження дало змогу резюмувати про вплив лексичних поширювачів на моносемічні та полісемічні дієслова, дієслова, що мають властивість метафоризуватися й десемантизуватися в структурі речення.

Ключові слова: класи дієслів, лексико-семантична група, пізнання, метафоризація, десемантизація.

CONTEXT AND VERBAL SEMANTICS

Sulyma Olesia Petrivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language
of National Pedagogical Dragomanov University
olesiasulyma@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3565-4392*

The article is devoted to the question of the semantic typology of verbs, in particular, the four major classes: action, process, state and attitude. For the interpretation of verbal semantics in the aspect of lexical-semantic classification it is necessary to consider the influence of the context on the meaning of the verb. Available classifications are mainly based on the first meaning of verbal lexeme, but in the minds of speakers often the first association can be second and subsequent, especially portable, meaning.

Purpose: The proposed study analyzes the influence of the subject, circumstantial distributors and the wider context, in particular the subject or predicate of another predicative part on the definition of the semantics of the verb. The actual material was the results of a questionnaire, carried out in two stages: first, respondents had to classify verbal lexemes, then the same verbs, but in the context, by classes of action, state, process, and attitude.

Methods: questionnaires for obtaining factual material by interviewing respondents; descriptive for inventory of the results of questionnaires in order to set the main features of the classification of verbal semantics; contextual analysis to find out the effects of individual elements of the context on the interpretation of the meaning of verbs and statistical analysis to set relationships between individual classes of verbs.

Results. As a result, 3 groups of verbs were found: those that are almost identically distributed in the context and outside of it; those who experienced slight changes in the study between separate classes; those who discovered the greatest "shifts" of semantics in the context. To the first group, respondents enrolled unambiguous verbs and those with a relatively small number of meanings related to each other; to the second – only multivalued verbs with wide properties to metaphorize and different functional load; to the third – multivalued verbs, characterized by a higher level of abstraction. Individual verbs could not be included in any of the groups outside the context (*to sow, to reason, to knock, to punct*), but in the context these words were distributed. It was dif-

difficult to classify the verb *to reason*, which some respondents ranked simultaneously into two classes (action and process outside the context and status in the context).

Conclusions. The research allowed us to draw conclusions about the influence of lexical extenders on monosemantic and polysemantic verbs, verbs with the property of metaphorization and desemantization in the structure of the sentence.

Key words: verbs, lexical-semantic group, cognition, metaphor, desemantization.

1. Вступ

У другій половині ХХ ст. лінгвісти почали активно вивчати семантику мовних одиниць різних рівнів, при цьому науковці звернули увагу на здатність мовного знака активізувати когнітивні процеси у свідомості індивіда, тому методологію лінгвістичних досліджень розширено. Уже С.К. Шаум'ян зауважив: «Якщо ми хочемо бачити семіотику як науку, що має внутрішню органічну єдність, то завдання має бути в тому, щоб об'єднувати підходи лінгвіста, логіка, психолога і представників інших наук у деякий загальніший погляд, що синтезував ці погляди на вищому рівні» (Шаум'ян, 1967: 7). Так мовні знаки почали аналізувати в аспекті когнітивної лінгвістики та психолінгвістики. Дієслово вже тривалий час перебуває в центрі уваги дослідників, однак досі є низка питань, що остаточно не розв'язані. Зокрема, проблемним є виділення категорійної семантики дієслова: деякі вчені вважають, що дієслово апіорі процесуальне (О.М. Пешковський, А.П. Грищенко, Н.Ю. Шведова та інші); дехто з дослідників акцентує на протиставленні двох значень: дії та процесу (В.М. Русанівський) або на наявності лише одного значення – дії (В.М. Ярцева) або стану (Г.Г. Сильницький); є прихильники традиційного поділу на семантичні класи дії, процесу і стану (І.Р. Вихованець). Дієслівну лексику в аспекті лексичної семантики розглядали В.М. Русанівський, І.І. Мещанінов, Л.В. Щерба, Ю.Д. Апресян, І.Р. Вихованець, О.І. Леута, Н.Ю. Шведова, Г.Г. Сильницький, В.П. Москвін, Л.М. Васильєв, Л.О. Петрова, Н.М. Сухарина та ін. Однак, незважаючи на численні намагання класифікації, немає єдиної думки щодо кількості лексико-семантичних груп дієслів і їх якості. Так само невирішеним залишається питання про механізми класифікації дієслівної семантики у свідомості мовця, що є одним із актуальних завдань на сучасному етапі розвитку семасіології.

Тривалий час у мовознавстві головною була думка, що, знаючи предикат (дієслово), можна одразу з'ясувати й загальну структуру речення. У 80-х рр. ця ідея сформувалася у так званий вербоцентричний підхід. Однак Г.О. Золотова заперечила цю тезу, оскільки «наявна ієрархія членів речення ... часто не відповідає справжній значимості цих членів як в організації, так і в семантиці речення» (Золотова, 1969: 59). Г.А. Уфимцева також наголошувала: «Під час дослідження смислової структури дієслівних лексем ми неминуче звертаємося до аналізу предметних імен, що поєднуються з ними, і до аналізу відношень між дією та її суб'єктом або об'єктом» (Уфимцева, 1974: 119). Н.Д. Арутюнова, спираючись на ідеї середньовічних логіків, які стверджували, що об'єкт визначає дію, теж указувала на те, що «дії, можливі з одним об'єктом, не можуть бути при іншому» (Арутюнова, 1976: 125). Саме останні ідеї стали основою пропонованого дослідження. Розвідка спрямована на аналіз специфіки сприйняття дієслівної семантики в контексті й поза ним на прикладі дієслів різних лексико-семантичних груп. Новизна дослідження зумовлена вибором фактичного матеріалу та методом його отримання, оскільки досі дієслівну лексику класифікували без урахування специфіки сприйняття семантики конкретними мовцями.

Мета статті – з'ясувати специфіку сприйняття семантики дієслів у контексті й поза ним. Мета дослідження зумовила виконання таких завдань: окреслити вплив лексичних поширювачів на потрактування семантики дієслова; з'ясувати механізми структуризації лексичного значення у свідомості; описати специфіку сприйняття метафоризованих і десемантизованих слів.

Розвідка спирається на методологічні засади семасіології із залученням елементів психолінгвістики, зокрема на усвідомлення, що в процесі спілкування взаємодіють різноманітні фактори онтології світу, свідомості й мови. У процесі дослідження використано такі методи: анкетування (отримання фактичного матеріалу шляхом опитування респондентів); описовий (інвентаризації результатів анкетування з метою встановити основні особливості класифікації дієслівної семантики); контекстуального аналізу (з'ясування впливу окремих елементів контексту на потрактування значення дієслів) і статистичного аналізу (встановлення співвідношень між окремими класами дієслів).

2. Проблема семантичної класифікації дієслівної лексики

На проблемність покласифікування лексичної семантики дієслів учені звернули увагу вже давно. О.С. Кубрякова серед причин такої проблемності назвала такі: «1. Сфера референції багатьох дієслів надзвичайно широка й тому досить невизначена. 2. Не-предметність референтної сфери дієслова та її оберненість до констатації відношень ... 3. Виразення дієсловами відношень між предметами все-таки неминуче повертає нас до предметного світу ... 4. Дієслово бере на себе таке функційне навантаження (...), що витісняє на задній план усі його інші функції» (Кубрякова, 1978: 102). Труднощі покласифікування пов'язані ще й із тим, що кожна особистість здійснює пізнавальне відображення об'єктивної реальності, перетворення світу «на основі її пізнання, переживання і ставлення до нього» (Платонов, 1982: 193). Отже, класифікація – це не лише специфічне суб'єктивне сприйняття мовного знака, а й урахування власного досвіду і ставлення до нього.

Результати анкетування виявили таке: 1) частину дієслів респонденти однаково або з несуттєвими відмінностями розподілили за класами незалежно від контексту; 2) в окремих випадках залежні словоформи вплинули на зміну потрактування дієслівної семантики між окремими класами; 3) частина дієслів у контексті покласифіковані абсолютно інакше, ніж поза ним.

2.1. Перша група дієслів

Стукнути. Поза контекстом і в контексті 90% респондентів визначили семантику дії, 5% і 2% в контексті – процес; 2% і 5% – відношення; 2% не визначилися із семантикою поза контекстом. У контексті – *Хай буде по-твоєму!* – *стукнув кулаком по столі Яків Данько* (М. Стельмах) інструменталь і локатив, що переважно асоційовані з дією, зовсім не вплинули на зміну кваліфікації дієслова. Очевидно, на такий розподіл вплинуло те, що значення дієслова *стукнути* пов'язані й указують на дію: «1. Однокр. до *стукати* (Створювати стук, шум при ударах, поштовхах, коливаннях, розривах і т. ін.). 2. перех., розм. Ударити кого-небудь...» (СУМ, 1970, Т. 9: 802).

Дощити. Поза контекстом 5% виділили як дієслова дії, 49% – процесу, 41% – стану, 5% – відношення. У контексті *З віконця гляну ... , хоч би мороз – та ні – усе дощить...* (І. Муратов) семантику дії виділити 5%, процесу – 39%, стану – 54%, відношення – 2%. На незначне збільшення кількості учасників, що кваліфікували *дощити* як дієслово стану, вплинули прислівник *усе* і предикативний компонент *мороз*, що так само вказує на стан природи. *Дощити* – однозначне дієслово: «Падати, йти (про дощ)» (СУМ, 1971, Т. 2: 402), проте респонденти варіативно розподілили його між класами.

Спати. «1. Перебувати у стані сну. 2. перен. Бути бездіяльним, пасивним, млявим...» (СУМ, 1978, Т. 9: 493). 17% респондентів зарахували дієслово *спати* до дієслів зі значенням дії, 41% – процесу, 41% – стану, 2% – не визначилися з кваліфікацією. У контексті *Сплю. Солодко, міцно і навіть сон бачу* (М. Коцюбинський) частина учасників змінила свою думку: із семантикою дієслова визначилися всі, при цьому кількість тих, хто вважав, що це дієслово дії, зменшилася до 5%, процесу – до 35%, як стан *спати* кваліфікували 59% респондентів. На такий розподіл вплинули квалітативні прислівникові компоненти *солодко, міцно*, оскільки вони передусім характеризують стан.

Бути. Одне з найскладніших для кваліфікації дієслово, що могло викликати різні асоціації: «1. Існувати. 2. Уживається на означення наявності кого-, чого-небудь десь ... 3. Знаходитися, перебувати де-небудь. 4. Прийти, приїхати куди-небудь, до когось ... 5. Трапитися, статися ... 10. Уживається як зв'язка у складеному присудку» (СУМ, 1970, Т. 1: 264). У контексті *Десантні групи вже були тут, неподалік...* (О. Гончар) 10% респондентів визначили як дієслово зі значенням дії (24% поза контекстом), 20% – зі значенням процесу (15%), 66% – зі значенням стану (51%) і 4% – зі значенням відношення (10%). Змінам класифікації сприяла функційна різноманітність дієслова *бути*.

Колоситися. Часткові зміни в розподілі цього дієсловом за класами в контексті *Далі був глибокий яр, за ним колосились жита, починався лісок* (М. Шеремет), очевидно, зумовлені локативом *за ним*, оскільки дієслово є однозначним: «Викидати колос» (СУМ, 1973, Т. 4: 233). Пор.: дія – 3% у контексті й 14% поза контекстом; процес – 70% і 56%; стан – 24% і 32%, відношення – 3% і 3%.

Розмірковувати. Показники відсотків майже не змінилися в контексті *В неділю вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, оглядала ... матеріал, розмірковувала...* (М. Коцюбинський): дія – 12% поза контекстом і 15% у контексті; процес – 68% і 61%; стан – 15% і 15%; відношення – 0% і 5%. При цьому 2% респондентів зарахували дієслово *розмірковувати* водночас до дієслів дії та процесу або процесу і стану. 2% опитаних залишили цю лексему поза класифікацією. Семантика дієслова *розмірковувати*, очевидно, асоційована в респондентів переважно з мисленням: «1. Заглиблюватися думками в що-небудь; мислити, міркувати. 2. Зіставляти різні думки, міркування, всебічно зважувати щось, роблячи певні висновки; обмірковувати...» (СУМ, 1977, Т. 8: 743), що, своєю чергою, тяжіє у сферу процесу або стану.

Мати. Це дієслово В.Г. Гак назвав «найзагальнішою формою вираження відношення» (Гак, 1972 : 361). «1. Уживається на означення того, що комусь належить що-небудь, є його власністю; володіти чимось, посідати щось. 2. Уживається на означення того, що хто-, що-небудь є в чийомусь розпорядженні ... 3. Перебувати в стані ... 5. розм. Вважати когось, щось ким-, чим-небудь ...» (СУМ, 1973, Т. 4: 648). У потрактуванні семантики цього дієслова виявлено незначні коливання кваліфікації, зокрема як дієслово дії поза контекстом його визначили 10% респондентів, процесу – 24%, стану – 49%, ставлення – 17%, у контексті *Молодий капітан мав репутацію відважного офіцера* (О. Гончар) незначно збільшилася кількість прихильників значення дії та ставлення (12% і 27% відповідно), дієсловом процесу його назвали 20%, стану – 41%.

2.2. Друга група дієслів

Засіяти. Це дієслово має 3 значення, одне з яких переносне й позначає стан «1. Почати сіяти, випромінювати яскраве світло ... 2. Почати блищати. 3. перен. Проїнятися радістю, вдовolenням, виразивши це на обличчі» (СУМ, 1972, Т.3: 310). До процесуальних *засіяти* поза контекстом зарахували 39% респондентів, у контексті *Гей, слов'яни! Полум'яне засіяло сонце нам!* (М. Рильський) – 34%, до дієслів відношення – по 2%, решта з групою не визначилася. Проте метафоризація вплинула на те, що в контексті кількість опитаних, що кваліфікувала це дієслово як дію, зменшилася: 20% проти 34%, натомість як стан у контексті *засіяти* визначили 44% (22% поза контекстом).

Брати. Семантику дієслова поза контекстом 89% респондентів визначили як дію, 4% – як процес, 4% – як стан і 2% – як відношення. У контексті *Напишіть мені про себе, де Ви служили, скільки брали ...* (М. Коцюбинський) до класу дії *брати* зарахували 49% опитаних, до процесу – 29%, стану – 15%, відношення – 7%. Це дієслово має велику кількість значень, які пов'язані між собою: «1. Схоплювати, охоплювати руками або яким-небудь знаряддям. 2. Набирати певну кількість чого-небудь ... 6. Здобувати, діставати. 7. Одержувати в користування ... 12. Наймати на роботу. 13. Арештовувати, затримувати ...» (СУМ, 1970, Т. 1: 228). Проте, незважаючи на зв'язок сем, респонденти інакше покласифікували за значеннями, оскільки в контексті дієслово вжито в переносному значенні.

Ставати. У контексті *Засади його за книгу – і він стане сільським вчителем* (М. Стельмах) дієслово *ставати* виконує функцію зв'язки складеного іменного присудка, що вплинуло на покласифікування дієслів, оскільки більшість опитаних перенесла його до класу стану. Поза контекстом до класу дія *ставати* зарахували 39% респондентів, процесу – 44%, стану – 15%, відношення – 2%; у контексті, відповідно, 22%, 34%, 32% та 10%. Труднощі визначення семантики цього дієслова поза контекстом пов'язані з тим, що в респондента могли виникнути різні синонімічні асоціації, зважаючи на велику кількість значень дієслова: «1. Приймати вертикальне положення; випрямляючись, піднімаючись на ноги ...; ставати. 2. Починати яку-небудь дію, роботу, які виконуються перев. стоячи. 3. Переставати рухатися, припиняти свій рух ... 21. Уживається як зв'язка у складеному присудку ...» (СУМ, 1978, Т. 9: 624).

2.3. Дієслова третьої групи

Любити. «1. Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь. 2. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати. 3. Мати інтерес, потяг до чого-небудь ...» (СУМ, 1973, Т. 4: 562). Відсоток опитаних, що зарахували це дієслово до класу процесу і стану, особливо не відрізняється: 10% респондентів визначили їх як процес у контексті і поза ним, як стан – відповідно 29% і 39%. Однак поза контекстом *любити* 2% опитаних зарахували до класу дії та 49% – до класу відношення, а в контексті *Мати любила мене – душі не чула* (Панас Мирний) уже 49% визначили дієслово як дію та 10% як відношення.

Тримати. Значення дієслова віддалені: «1. Взв'язавши що-небудь у руки, в рот, у зуби тощо, ухопившись за щось, не випускати, мати в руках, у зубах тощо; держати. 2. Бути опорою чомусь, держати щось на собі. 3. Надавши чомусь певного положення, зберігати в ньому протягом якогось часу. 4. Змушувати когось розмовами, справами тощо залишатися, перебувати де-небудь; затримувати, не відпускати. ... 7. Мати в себе, при собі; посідати щось, володіти кимось, чимось. 8. Помістивши кудись, зберігати. 9. Спрямувати, скеровувати те, що рухається; рухатися в певному напрямі ...» (СУМ, 1979, Т. 10: 260). Співвідношення між контекстуальним і позаконтекстним значенням цього дієслова в класах процесу та відношення майже ідентичне: по 37% респондентів визначили його як процесуальне, 5% і 7% (у контексті) – як відношення. Контекст *Він повеселішав, ... чітко і точно виконував різні прийоми, добре тримав крок* (І. Багмут) вплинув на те, що лексичне значення *тримати*, асоційоване переважно з дією (59%), було визначене як стан (37%). При цьому лексема *тримати* взагалі лишилася поза категорією стану.

Викреслювати. Порівняно невелика кількість значень цього дієслова характеризується специфікою вживання: «1. Закреслюючи, вилучати слово, уривок з тексту. 2. перен. Відкидати, усувати. 3. Креслячи, робити схему, план» (СУМ, 1970, Т. 1: 414). 4% та 2% респондентів не визначилися із семантикою дієслова поза контекстом і в контексті. До класу процесу лексема зарахували 12%, відношення – жоден респондент. У контексті процесуально назвали 17%, відношення – 4%. Найсуттєвіші зсуви класифікації зафіксовані між класами дії і стану. У контексті *Одну [кореспонденцію] по одній прочитував Начко уважно, ... викреслював, що зайве* (І. Франко) жоден респондент не зарахував *викреслювати* до класу стану, хоча поза контекстом так визначили семантику 76%. Натомість як дію це дієслово поза контекстом виділили 7%, а в контексті – 78%.

3. Специфіка сприйняття дієслів залежно від кількості значень і лексичних поширювачів

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати виділення трьох основних груп дієслів за специфікою сприйняття в контексті й поза ним. До першої групи належать дієслова, що 1) є однозначними 2) характеризовані тісним зв'язком першого й наступного значень цих дієслів. Обставинні поширювачі чи ширший контекст лише уточнюють семантику.

У другій групі не зафіксовано однозначних дієслів, а полісемічні мають ширше коло значень, які часто не пов'язані, і виявляють широку здатність до метафоризації. О.С. Кубрякова наголошувала, що «в дієслова зона невизначеності має тенденцію до розширення, а переносні значення розсовують її межі ще більше» (Кубрякова, 1978: 102). О.О. Реформатський зауважував, що семантичні ознаки слів, мерисми, «у слабкій позиції ... можуть тією чи тією мірою редукуватися» (Реформатський, 1978: 271). Метафоризація та десемантизація дієслова виявляються лише в контексті, тому дієслова другої групи й виявили такі розбіжності покласифікування.

У третій групі дієслова виявили порівняно невелику кількість значень. При цьому вплив суб'єкта на потрактування семантики дієслова в цій групі надзвичайний, на що раніше звернув увагу Ю.Д. Апресян: «... суб'єкт, об'єкт, глава, контрагент, зміст, адресат – завжди частина значення відповідного предикативного слова» (Апресян, 1972: 286). Р.Л. Ковалевський зауважував, що «той самий матеріальний предмет (річ) може бути представлений у свідомості як кілька різних об'єктів на рівні уявлень і понять і закріплюватися різними мовними знаками» (Ковалевський, 1987: 103). Проте, як виявили дослідження, у дієслові більшість значень (образів) позначені одним знаком, тому класифікувати дієслово дуже складно. Можна спробувати розподілити слова за першим значенням, проте часто дієслова асоційовані з другим або навіть третім значенням (Сулима, 2019: 158).

4. Висновки

Отже, дослідження довело таке:

1) однозначні дієслова (*доцитувати, колоситися*), дієслова, значення яких тісно пов'язані (*спати, стукнути, розмірковувати*) або й непов'язані (*бути, мати*), викликають у мовців однакові асоціації в контексті й поза ним;

2) чим вища здатність дієслова до метафоризації або десемантизації, тим імовірніші зміни класифікації, оскільки контекстуальне вживання може суттєво відрізнитися від позаконтекстного (*брати, засіяти, ставати, викреслювати, любити, тримати*);

3) залежні словоформи й ширший контекст змінюють сприйняття дієслівного значення в контексті, що призводить, відповідно, до зміни семантичної класифікації. Зокрема, відчутний вплив на потрактування семантики виявили квалітативні прислівники, суб'єктні синтаксеми та інші предикативні частини;

4) суб'єктивне відображення позамовної дійсності дієслівною лексемою впливає на усвідомлення його основного значення, тому, наприклад, дієслова з тіснішим зв'язком між значеннями (*любити*) потрапили до третьої групи, а дієслова з ширшими можливостями десемантизації та метафоризації (*бути, мати*) – до першої.

Дальші дослідження можуть бути спрямовані у сферу асоціативних зв'язків процесуальних дієслів у контексті й поза ним.

Література:

1. Апресян Ю.Д. К построению языка для описания синтаксических свойств слова. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : Наука, 1972. С. 279–325.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.
3. Гак В.Г. Высказывание и ситуация. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : Наука, 1972. С. 349–372.
4. Золотова Г.А. О синтаксической форме слова. *Мысли о современном русском языке* / сост. А.Н. Кожин. Москва : Просвещение, 1969. С. 58–66.
5. Ковалевский Р.Л. Некоторые гносеологические и когнитивные аспекты глагольной номинации. *Русский глагол в сопоставительном освещении. Парадигматические и синтагматические отношения*. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1987. С. 102–107.
6. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. Москва : Наука, 1978. 114 с.
7. Платонов К.К. Система психологии и теория отражения. Москва : Наука, 1982. 308 с.
8. Реформатский А.А. Лексические мерисмы и семантическая редукция. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : Наука, 1972. С. 268–278.
9. Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1970–1978. Т. 1–4, 8–10.
10. Сулима О.П. До питання лексико-семантичної класифікації дієслів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2019. Вип. 38. Т. 3. С. 157–160.
11. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. Москва : Наука, 1974. 206 с.
12. Шаумян С.К. Семиотика и теория порождающих грамматик. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : Наука, 1967. С. 5–17.

References:

1. Apresan Yurii. K postroeniiu yazyka dlia opisaniia sintaksicheskikh svoistv slova [To building of a language to describe the syntactic properties of a word]. *Problemy strukturalnoi lingvistiki*. Moskva : Nauka, 1972, 279–325 [in Russian].
2. Arutiunova N. *Predlozheniie i yego smysl. Logiko-semanticheskiie pronlemy* [Sentence and its meaning. Logical and semantic problems]. Moskva : Nauka, 1976. 383 [in Russian].
3. Hak V. Vyskasyvaniie i situatsiia [Statement and situation]. *Problemy strukturalnoi lingvistiki*. Moskva : Nauka, 1972, 349–372 [in Russian].
4. Zolotova G. O sintaksicheskoi forme slova [About the syntactic form of a word]. *Mysli o sovremennom russkom yazyke*. Sost. A. Kozhin. Moskva : Prosveshcheniie, 1969, 58–66 [in Russian].
5. Kovalevskii R. Nekotoryie gnoseologicheskie i kognitivnyie aspekty glagolnoi nominatsii [Some epistemological and cognitive aspects of the verbal nomination]. *Russkii glagol v sopostavitel'nom osveshchenii. Paradigmaticheskiie i sintagmaticheskiie otnosheniia*. Sratov : Izdatelstvo Saratovskogo universiteta, 1987. 102–107 [in Russian].
6. Kubriakova E. *Chasti rechi v onomasiologicheskom osveshchenii* [Parts of speech in onomasiological elucidation]. Moskva : Nauka, 1978. 114 [in Russian].
7. Platonov K. Sistema psikhologii i teoriiia otrazheniia [The system of psychology and the theory of reflection]. Moskva : Nauka, 1982. 308 [in Russian].
8. Reformatskii A. Leksicheskiie merismy i semanticheskaiia reduksia [Lexical Merism and Semantic Reduction]. *Problemy strukturalnoi lingvistiki*. Moskva : Nauka, 1972, 268–278 [in Russian].
9. *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. (Т. 1–4, 8–10). Kyiv: Naukova dumka, 1970–1978 [in Ukrainian].
10. Sulyma O. Do pytannia leksyko-semantychnoi klasyfikatsii diiesliv [To the question of lexical-semantic classification of verbs]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnogo univertsitetu. Seriia: Filolohiia*, Vyp. 38, (Т. 3), Odesa, 2019, 157–160 [in Ukrainian].
11. Ufimtseva A. *Typy slovesnykh znakov* [Types of verbal signs]. Moskva : Nauka, 1974. 206 [in Russian].
12. Shaumian S. Semiotika i teoriiia porozhdaiushchikh grammatik [Semiotics and the theory of generating grammars]. *Problemy strukturalnoi lingvistiki*. Moskva : Nauka, 1967. 5–17 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.07.2019.
The article was received 19 July 2019.

УДК 81'373.611:81'42:34=161.2'06
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-3

ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПРОСТІР СЛОВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТЕКСТІ

Царьова Ірина Валеріївна,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української мови
Запорізького національного університету
tsarevasgd@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1939-7912

Мета статті полягає у створенні моделі дериваційного простору слова в сучасному українському юридичному тексті.

Методи. Дослідження здійснено в руслі сформованої концепції дериваційної лексикології. Визначається раціональна методика дослідження, наводиться приклад її застосування, що дало змогу, зокрема, зафіксувати список значень досліджуваного слова *право*.

Результати. Теоретична частина пропонованого доробку окреслює те підґрунтя, що лежить в основі деривації. Убачаємо відмінність форм слова не тільки в різновидах морфологічної структури, а й у розмаїтті так званих лексичних форм, які становлять модель дериваційного слова: 1) синтетичні й аналітичні форми словозміни; 2) фонеморфологічні варіанти слова; 3) етимологічні варіанти слова; 4) лексико-стилістичні варіанти слова; 5) лексико-синтаксичні варіанти слова; 6) лексико-фразеологічні варіанти.

Висновки. Різні види дериваційних зв'язків, їх неоднотипність і нерівномірність визначають основні особливості моделі. Зображено динамічний характер дериваційного розвитку слова, що забезпечується двома способами, які полягають у утворенні дериваційних слів і специфікацій. Доведено, що в дериваційному просторі слова є глибинний складник, представлений парадигматичними зв'язками однокореневих слів.

Дериваційний простір слова є багатовимірною структурою. У її складі можна виділити сфери лексичного, фонетичного, морфологічного і словотворчого варіювання. Лексичне слово (сукупність усіх ЛСВ у межах однієї лексеми) є базовою категорією для всіх інших перерахованих видів варіювання. Воно утворює вертикальну вісь дериваційного простору слова, що відображає якісну різноманітність лексичних категорій, представлених у слові. Морфологічна і словотворча деривація утворюють осі горизонтального розвитку слова на рівні окремих ЛСВ. У межах дериваційних сфер відбувається граматична і словотворча перекатегоризація єдиного лексичного значення. Горизонтальні складники дериваційного простору слова відображають його кількісно-категоріальну структуру.

Ключові слова: деривація, модель дериваційного простору, лексико-дериваційні зв'язки, семема, юридичний текст.

DERIVATIONAL WORD SPACE OF THE MODERN UKRAINIAN LAW TEXT

Tsareva Iryna Valeriivna,
Candidate of Philological Sciences,
Doctoral Student at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhya National University
tsarevasgd@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1939-7912

The purpose of the paper is to create a derivational word space model of the modern Ukrainian law text.

Methods. The research is carried out in the framework of the formed concept of derivational lexicology. The rational methodology of the research is determined, an example of its application is given, which allowed, in particular, to fix the list of values of the word under study right.

Results. The word realizes its potential of derivational functioning in the text, and the functional properties of the word in the text are in double contextuality. We perceive the difference between the forms of the word not only in the varieties of the morphological structure, but also in the variety of so-called lexical forms that make up the model of the derivation word: 1) synthetic and analytic forms of interchange; 2) phonomorphological variants of the word; 3) etymological variants of the word; 4) lexical-stylistic variants of the word; 5) lexical-syntactic variants of the word; 6) lexical-phraseological variants.

Conclusions. The boundaries of semantic variation of the word are determined to the breadth of the concepts expressed by it and the variety of associative ties. The most important manifestation of the lexical beginning in the development of derivative words, which ultimately may lead to the emerge of specifications, is the idiomatic semantics and lexicalization of the IFW. A lexical unit gets additional impulses for creating a qualitatively new meaning in its connections with other units in the lexical system of language which also has a great potential of creativity.

The derivational space of a word is a multidimensional structure. It is composed of lexical, phonetic, morphological and word-formation variation. A lexical word (a complex of all lexico-semantic variants within one lexical unit) is a basic category for all above variation types. It forms a vertical axis of the derivative space of the word that reflects the qualitative variety of lexical categories represented in the word. Morphological and word-formation derivation form the axes of horizontal word development at the level of individual lexico-semantic variants. Grammatical and word-formation re-categorisation of a unified lexical meaning takes place within derivation areas. The horizontal components of the derivative space of a word reflect its quantitative-categorical structure.

Key words: derivation, derivation space model, lexical-derivative ties, semema, legal text.

1. Вступ

У сучасному мовному просторі явище деривації характеризується високою продуктивністю й семантико-стилістичними можливостями актуалізації як змісту повідомлення, так і його конотацій. Науковці намагаються осягнути глибинні основи деривації: семантичної (С.Я. Єрмоленко, О.А. Стишов), лексичної (О.В. Деменчук), морфологічної (Н.В. Григорук, М.В. Жуйкова), словотвірної (П.І. Білоусенко, Н.Ф. Зайченко), синтаксичної (К.Г. Городенська). Для сучасної лінгвістики актуальною залишається проблема деривації українського юридичного тексту, яка має не епізодичний характер, а є однією з основних комунікативних настанов. Новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській лінгвістиці здійснено спробу системного опису деривації юридичного тексту.

Мета статті – опис системної моделі дериваційного простору слова як багатомірної, динамічної й самоорганізованої структури сучасного українського юридичного тексту. Поставлена мета зумовила розв'язання завдань: 1) обґрунтування лексичних форм як складників моделі дериваційного простору слова; 2) удосконалення метамовної форми дефініції *право* як базового поняття юридичного тексту, що відображає різні аспекти співвідношення сфер дериваційного простору.

Достовірність отримання результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних методів: *функціонально-стилістичного методу* (для виокремлення змістово-конструктивних елементів у структурі юридичних текстів); *варіантологічного аналізу* (для фіксації словотвірних, морфологічних і синтаксичних варіантів); *семантико-диференційного аналізу* (для простеження змін, розрізнення семантики мовних одиниць). Інтегративний підхід, що розробляється на теренах сучасної юридичної лінгвістики, підкреслює глибинну єдність мови як системи та мовлення як діяльності, коли особливого значення набуває теза про безмірність семантичної валентності мовного знаку (О.Ф. Лосєв), коли лексична та граматична семантики описуються однією й тією самою науковою мовою (Ю.Д. Апресян, А. Вежицька). Одним зі складників інтегративного підходу є функціоналізм, який у сучасній лінгвістиці стає не просто науковою парадигмою дослідження одиниць мови в їх взаємодії, а загальнонауковою методологією, принципами якої вважаються дискурсивність, прагматизм, аксіологічність (Кремзикова, 2010). До зазначеної парадигми входить поняття дериваційного простору, роль якого полягає в тому, що «опис мовних категорій і всієї мовної системи як особливих просторів зі специфічною для них стратифікацією і структурізацією, у різних системах координат і з різними одиницями, з визначенням місця того чи іншого явища в системі координат або загальному знаковому просторі мови цілком відповідає новим уявленням про сутність мови й ефективні методи аналізу» (Кубрякова, 1997: 13).

2. Модель дериваційного простору слова

Простір дериваційних зв'язків слова багатомірний. У статті надано опис нашого уявлення про моделі дериваційного простору слова: представлених форм і зв'язків дериваційного функціонування, що розглядаються нами як складники дериваційного потенціалу, під яким розуміється готовність слова творити (перспективне функціонування) і бути твірним (ретроспективне функціонування). Одна лексема об'єднує різні парадигматичні форми одного слова. Лексема (сукупність лексів) опозиціонує з лексом (однією з граматичних форм, конкретною реалізацією лексеми в мовленні). Те лексичне значення, що реалізується в конкретному контексті, називають ще, за В.В. Виноградовим, «смыслом» – змістом, значенням, сутністю, сенсом. *Семема*, або *семантема* – це план змісту, елементарне значення слова, що реалізується в реченні/тексті; її ще називають лексико-семантичним варіантом. Найбільш елементарна частина значення (частина семеми) – це сема, операціональна одиниця компонентного аналізу (Языкознание, 1998: 257, 437).

Слово як одиниця лексичної системи має два статуси. По-перше, статус самостійної номінативної одиниці, відверненої від реальних функцій у реченні. По-друге, статус синтаксичного слова, елемента тексту, складника слова, які беруть участь у створенні й вираженні загального смислу тексту. З позицій здійснюваного нами підходу важливим є розуміння «тотожності слова» і збіг із поняттям форми слова. «Свідомість тотожності слова лежить у розумінні семантичної єдності в різноманітті мисленнєвих видозмін, а ці видозміни виражаються не тільки в морфологічному вигляді слова, а й у відмінностях його синтаксичних зв'язків і функцій» (Виноградов, 1975: 47). Убачаємо відмінність форм слова не тільки в різновидах морфологічної структури, а й у розмаїтті так званих лексичних форм, які становлять модель дериваційного слова: 1) синтетичні й аналітичні форми словозміни; 2) фонеморфологічні варіанти слова; 3) етимологічні варіанти слова; 4) лексико-стилістичні варіанти слова; 5) лексико-синтаксичні варіанти слова; 6) лексико-фразеологічні варіанти. До цих варіантів можна зарахувати ще один аспект, який можна було б назвати «морфодериваційними варіантами» або «формами» слова. Галузь формотворення належить до морфології слова, а галузь словотворення – до морфології лексеми (там же: 38). Але йдеться не про відтінки та нюанси, а про принципово різні поняття, що виражаються однаковою формою: *дача показань* – не *дача*, *тобто будинок за містом*; *група ризику* – не *група крові*; *зібрання чинного законодавства* – не *зібрання виборців* (Товста, 2006).

Семантична нерівнозначність однозвучних слів у термінах виявляється за допомогою залежних слів словосполучень. До форм слова належить широке коло суфіксальних, префіксальних і префіксально-суфіксальних дієслівних та ад'єктивних дериватів: а) дієслівних (за- + суди(ти) ← судити); б) іменникових (сил + -ува(ти) ← сила, суд + -и(ти) ← суд); в) прикметникових (ви- + власн + -и(ти) ← власний, з- + вільн + -и(ти) ← вільний); г) дієслівних і субстантивних дериватів, утворених за допомогою «внутрішньої флексії» або звукових чергувань, найчастіше у зв'язку із суфіксацією (запідозрити – запідозрювати, нести – носити). Усі наведені приклади характеризують основні способи утворення форм слів без поділу їх на морфологію слова (формування в сучасному його розумінні) і морфологію лексеми (словотвір).

Позначення елементів зовнішнього і внутрішнього досвіду людини, так звана «елементна номінація», відбувається у вигляді прямої (первинної) або непрямої (вторинної) номінації. Усі вторинні найменування формуються на базі того значення слова, ім'я якого використовують у новій для нього функції найменування, тобто зі складу

старих, первинних значень вилучають мотиваційну ознаку, що виконує функції внутрішньої семантичної мотивації, як один із перших моментів у процесі позначення предметів (Павел, 1983: 8, 38). Отже, слово є системою співіснування, зумовлення й функціонального об'єднання форм, кожна з яких пов'язана з чітко визначеними мовною структурою контекстами вживання.

3. Дериваційний простір *права*

Усе подальше стосуватиметься вторинної номінації, власне деривації, механізму змістової динаміки мови. У прикладі ми вдаватимемося до аналізу внутрішньої форми (етимологічний аналіз), до аналізу сем словникових дефініцій, через те що всі вторинні найменування формуються на базі того значення слова, ім'я якого використовують у новій для нього функції найменування, компонентного та контекстуального аналізу.

Покажемо співвідношення різних сфер дериваційного простору на прикладі слова *право*. У СУМ у складі лексеми *право* виділяються 4 ЛСВ: ЛСВ1 – Законодавство; здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни. (СУМ, Т. 7: 506); ЛСВ2 – Система встановлених, або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю пануючого класу (в експлуататорському суспільстві) або всього народу (в соціалістичному суспільстві) (Там само); ЛСВ3 – Обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь (Там само); ЛСВ4 – Наука, що займається юриспруденцією; правознавство (Там само). У Популярній юридичній енциклопедії (далі – ПЮЕ) термін *право* є носієм декількох значень: 1) «система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою у масштабах усього суспільства», розглядається як відтінок у складі ЛСВ2, що збігається з ЛСВ2 в СУМ. Це визначення права в об'єктивному значенні, але варто відрізнити від юридичного права в суб'єктивному значенні – «забезпечена законом міра можливої поведінки громадянина або організації, спрямованої на досягнення цілей, пов'язаних із задоволенням інтересів» (ПЮЕ: 357); 2) «це імператив, що стоїть над державою та законом, який захищає справедливий порядок держави як форми організації суспільства», – відтінок у складі ЛСВ1; 3) *право* визначається як «система наявних у суспільстві правових доктрин і цінностей та сформована на цій основі система загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою», що є відтинком у складі ЛСВ2. З лінгвістичного погляду ці визначення можуть бути вдосконалені. Отже, ПЮЕ пояснює зміст цього поняття, що *право*, тобто «норми, правила поведінки або діяльності людей у суспільстві» можуть визначатися як найвищими моральними поняттями, так і писаними законами, ці «норми, правила поведінки або діяльності людей у суспільстві» (ПЮЕ: 357) можуть гарантуватися як державними владними структурами, так і не гарантуватися ними, залишаючись, отже, ніби рекомендаціями до норм, правил поведінки або діяльності людей у суспільстві, дотримання або недотримання яких залишається пріоритетом вирішення самих людей. Не забудемо також про розмежування так званого об'єктивного та суб'єктивного права, добре зрозумілого лінгвістам, що звикли завжди розрізняти рівень мовних одиниць (звук – фонема, морф – морфема тощо). Визначається в юридичному тезаурусі поняття про два типи прав, гарантовані й негарантовані. Очевидно, що в разі правовідносин між державою та окремим громадянином гарантованими є права держави, а негарантованими – права громадянина.

Аналіз лексеми *право* як багатозначної, сучасної мовної одиниці української літературної мови показує, що під цим розуміється «можливість діяти, чинити» або «що встановлюється та охороняється державною владою». У зв'язку із цією опозицією між значеннями слова за двома параметрами, «установленість» та «охоронність», стають абсолютно зрозумілими поняттями, що з'явилися в суспільстві, – телефонне право й право найсильнішого.

Семантичним центром (термін В.В. Виноградова), що організовує всю систему ЛСВ, у нашому випадку є основне номінативне значення слова (ЛСВ1). Семантичним стрижнем, що залишається константним для всіх уживань слова, є внутрішня форма ЛСВ2, складова вказівка на «систему правил». При цьому характер предмета варіюється (*норми, правила поведінки, діяльність*). З ЛСВ4 основне номінативне значення пов'язане з асоціацією «наука». Аналіз формальних дериватів свідчить про те, що в рамках лексеми виділяється 4 специфікації (самостійні семема, або ЛСВ): С1 – законодавство; С2 – система; С3 – здатність; С4 – наука. Усі специфікації мають відмінкову парадигму й в однині, і в множині, окрім С1. У сфері словотвірної деривації специфікації протиставлені одна одній набором формально-семантичних дериватів: *правовий* (стос. права); *правоназивання* (процес і результат закріплення за мовним знаком певної ознаки поняття про практичнозначущу властивість того явища, котре є об'єктом праворозуміння). У межах виділених мікрогнізд, або дериваційних слів, словотворчі варіанти пов'язані з вихідним ЛСВ спільністю прозорою внутрішньої форми – мотивувальної основи, у якій виражається їх лексична вмотивованість, що відображає мотивовану ознаку. Кожен дериват утворює з вихідним ЛСВ, а також з усіма іншими дериватами в межах дериваційного слова своєрідний системний лексико-дериваційний ряд, здатний реалізуватися в мові (тексті). Серед словотворчих дериватів, утворених на базі слова *право*, зустрічаються похідні з уже значно лексикалізованою або метафоричною внутрішньою формою: **брати [свої] права** – утверджуватися в чому-небудь, виявлятися на повну силу; **входити (увійти, вступати, вступити) у [свої] права** – входити, вступати; **давати (дати) право** чого й із інфін. – дозволяти кому-небудь робити щось, чимось розпоряджатися; **з повним правом** – на цілком законних підставах; **мати право** чого, на кого-що – мати можливість або здатність робити що-небудь, діставати щось у власність, користатися з чогось; **моральне право** – підстава робити що-небудь або не робити чогось, яка впливає з моральних принципів і норм поведінки, прийнятих у певному суспільстві або в якомусь колективі; **на правах** кого, чого – користуючись певним становищем (службовим, родинним, дружнім тощо); **на рівних правах** – користуючись однаковими можливостями з ким-небудь; **по праву** – справедливо, правильно; **по праву** кого, чого – користуючись можливостями, які дає вік, посада, фізичний розвиток тощо; **по якому праву**; **[за] яким правом** – на яких підставах, за чією вимо-

гою, наказом; **право сильного (дужого)** – поведінка, що спирається тільки на силу, нехтуючи право й мораль (СУМ, Т. 7: 506). Два перших деривата мають ВФ, компоненти якої вже не усвідомлюються як взаємозумовлені. Кожен із них представляє самостійну специфікацію.

4. Висновки

Відзначимо, що дериваційний простір слова є багатовимірною структурою. У її складі можна виділити сфери лексичного, фонетичного, морфологічного і словотворчого варіювання. Лексичне слово (сукупність усіх ЛСВ у межах однієї лексеми) є базовою категорією для всіх інших перерахованих видів варіювання. Воно утворює вертикальну вісь дериваційного простору слова, що відображає якісну різноманітність лексичних категорій, представлених у слові. Морфологічна і словотворча деривація утворюють осі горизонтального розвитку слова на рівні окремих ЛСВ. У межах дериваційних сфер відбувається граматична і словотворча перекатегоризація єдиного лексичного значення. Горизонтальні складники дериваційного простору слова відображають його кількісно-категоріальну структуру. У дериваційного простору слова є і глибинний складник, який, з одного боку, представлений парадигматичними зв'язками однокореневих слів, з іншого – виходить у галузь парадигматичних зв'язків між різнокореневими словами. У рамках дериваційного простору слова загалом ці види взаємодій є джерелами формування особливого роду значущих, які знаходяться на різних стадіях специфікації. Глибинна вісь також є середовищем формування якісного (семантико-функціонального) розмаїття лексеми. Виділені сфери впливають одна на одну, у результаті чого формується безліч додаткових «дериваційних просторів» слова, які поєднують у собі ознаки основних виділених дериваційних форм, утворюють «сполучні тканини» в загальній структурі дериваційних зв'язків. Подібно семантичним зв'язкам у лексиці, у ній немає різких переходів, непроникних ділянок, немає «порожнього простору».

Специфіка деяких дериваційних структур полягає в тому, що вони знаходяться на стику дериваційних сфер, утворених різними способами. Вони здійснюють переходи від одного рівня до іншого на вісі рівневої репрезентації дериваційного значення слова між граматичними, словотворчими й лексичними її складниками, відображаючи різні рівні та стадії мовної категоризації об'єктивного світу. Різні види дериваційних зв'язків, їх неоднотипність і нерівномірність визначають основні особливості структури цих зв'язків – її суперечливий, діалектичний і динамічний характер. Кожна з осей дериваційного простору слова і їх семантико-функціональна співвіднесеність є предметом спеціального розгляду наступних досліджень.

Література:

1. Виноградов В.В. О формах слова. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Москва, 1975. С. 33–50.
2. Гіжевський В.К., Головченко В.В. Популярна юридична енциклопедія. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
3. Кремзикова С.Ю. Словотвір та дискурс: діяльнісні ситуації у старофранцузькій мові. Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2010. 512 с.
4. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва, 1997. 327 с.
5. Павел В.К. Лексическая номинация: на материале молдавских народных говоров. Кишинев : Штиинца, 1983. 231 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
7. Товста С.А. Правнична термінологія в законодавчих актах України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 21 с.
8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.

References:

1. Vinogradov V.V. (1975) *O formah slova. Izbrannye trudy. Issledovaniya po russkoj grammatike* [About the word forms. Selected Works. Studies in Russian grammar]. M., 33–50 [in Russian].
2. Hizhevskiy V.K., Holovchenko V.V. (2003) *Populiarna yurydychna entsyklopediia*. [Popular Law Encyclopedia]. K. : Iurinkom Inter, 528 [in Ukrainian].
3. Kremzykova S.Yu. (2010) *Slovotvir ta dyskurs: diialnysni sytuatsii u starofrantsuzkii movi*. [Wordwork and Discourse: Activity Situations in the Old French Language]. K. : Vyd. Dim Dmytra Buraho, 512 [in Ukrainian].
4. Kubryakova E.S. (1997) *Chasti rechi s kognitivnoj tochki zreniya*. [Parts of speech from a cognitive point of view]. M., 327 [in Russian].
5. Pavel V. K. (1983) *Leksicheskaya nominaciya: na materiale moldavskih narodnyh govorov*. [Lexical nomination: on the material of Moldovan folk dialects]. Kishinev : Shtiinca, 231 [in Russian].
6. *Slovnnyk ukraïnskoi movy: v 11-tomakh (1970–1980)* [Dictionary of the Ukrainian language] / Za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Tovsta S. A. (2006) *Pravnycha terminolohiia v zakonodavchykh aktakh Ukrainy*. [Legal terminology in the legislative acts of Ukraine]. [avtoref. dys. ... kand. filol. nauk] 12.00.01. Kyiv, 21 [in Ukrainian].
8. *Yazykoznanie. Bolshoj enciklopedicheskij slovar* (1985) [Linguistics. Big Encyclopedic Dictionary]. Gl. red. V. N. Yarceva. 2-e izd. M. : Bolshaya Rossijskaya enciklopediya, 685 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 26.07.2019.
The article was received 26 July 2019.

2. Романські, германські та східні мови

2. Romanic, Germanic and Oriental languages

УДК 81'371'27:81'42:82-31(73)
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-4

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕПІТЕТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТА КІНОДИСКУРСАХ (НА ОСНОВІ РОМАНУ ДЖОАН РОУЛІНГ “HARRY POTTER AND THE PRISONER OF AZKABAN”)

Пилячик Наталія Євгенівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
natapiliachik@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0642-6745

Троценко Ольга Ярославівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
trocolya@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5023-0563

Стаття присвячена дослідженню лексико-стилістичних засобів, зокрема епітетів, у романі Джоан Роулінг “Harry Potter and the Prisoner of Azkaban” і його кіноверсії.

Метою роботи є аналіз епітетів і виявлення їх функціональних особливостей у художньому та кінодискурсах на основі роману “Harry Potter and the Prisoner of Azkaban”.

Методи: дослідження базується на основних методах когнітивно-дискурсивної парадигми, а також сукупності таких методів, як метод повільного прочитання тексту, що передбачає лінгвостилістичне опрацювання мовної одиниці з метою обґрунтованої мотивації авторського відбору; метод зіставлення уможливує з'ясувати, чому автор і сценарист використали конкретний стилістичний варіант слова, словосполучення тощо з низки можливих; семантико-стилістичний метод для виявлення стилістичної належності слів і словосполучень у досліджуваних дискурсах.

Результати. На основі проведеного аналізу епітетів як у художньому, так і кінодискурсах з'ясовано, що епітет є часто вживаним художнім засобом у художньому дискурсі. Його емоційні властивості досить очевидні й виразні. Епітет характеризує та змальовує людей, предмети та явища саме з емоційного погляду, тому цим самим відрізняється від логічного означення. Епітети дають змогу показати об'єкт зображення з несподіваного боку, в цьому полягає їх стилістична функція. Дослідження пояснює те, що епітети в кінодискурсі зустрічаються не дуже часто, в них немає великої потреби, оскільки глядач бачить відповідні образи на екрані. Епітети, які зустрічаються у фільмі, підкріплюють ефект картинки на екрані й надають історії ще більше містичності, змушуючи глядача зацікавитися її продовженням.

Висновки. Епітети, які використовують Джоан Роулінг у художньому дискурсі й автори кіноверсії роману, несуть позитивне або негативне навантаження, роблячи історію загадковою та цікавою. Вони підкреслюють характерні ознаки персонажів і підсилюють інтерес читачів і глядачів, зосереджуючи увагу на їхніх основних рисах. Порівняльна характеристика вживання епітетів у двох дискурсах спонукає до аналізу інших лексико-стилістичних засобів, якими переповнений роман і, можливо, його кіноверсія.

Ключові слова: когнітивно-дискурсивна парадигма, художній дискурс, кіно дискурс, лексико-стилістичні засоби.

PECULIAR FUNCTIONS OF EPITHETS IN BOTH FICTIONAL AND FILM DISCOURSES (ON THE BASIS OF THE NOVEL “HARRY POTTER AND THE PRISONER OF AZKABAN” BY JOANNE ROWLING)

Pyliachyk Nataliia Yevgenivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
natapiliachik@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0642-6745

Trotsenko Olga Yaroslavivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
trocolya@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5023-0563

The article deals with the analysis of lexical stylistic devices, epithets in particular, used in the novel “Harry Potter and the Prisoner of Azkaban” by Joanne Rowling and its screen version.

Purpose: the purpose of the research is to analyse epithets and determine their functions in both fictional and film discourses on the basis of the novel “Harry Potter and the Prisoner of Azkaban”.

Methods: the research is based on main principles of cognitive-discursive paradigm, the following methods have been used for the analysis of data: the method of slow text reading that presupposes the linguistic stylistic analysis of language unit in order to prove the author's selection, the contrastive analysis enables to determine why the author and screenwriter have used a concrete stylistic variant of the word, word combination within the range of others, the semantic stylistic method is used to determine the stylistic relevance of words and word combinations in the discourses under study.

Results. The research results demonstrate that the epithets used in both fictional and film discourses are more frequently used in a fictional one. Its emotional characteristics are evident and distinct. It is the epithet that describes and characterizes people, things and phenomena from the expressive point of view and differs by such properties from the logical meaning. Epithets enable to describe the object unexpectedly and it can be seen in their stylistic function. The research proves that epithets have been used rather rarely in a film discourse as they are of no use in the film because the film viewer sees everything clearly on the screen. The epithets used in the film increase the impact of a scene on the screen and make the story full of magic, mystery, making a viewer become more interested in its continuation.

Conclusions. The number of epithets used by Joanne Rowling in a fictional discourse and screenwriters of film give some positive or negative effect, making the story more interesting and breathtaking. They emphasize some peculiarities of characters and increase readers and viewers' interest by focusing on their main features. The contrastive analysis of epithets using presupposes the analysis of other lexical stylistic means that are frequently used in the novel and, perhaps, in its screen version.

Key words: cognitive-discursive paradigm, fictional discourse, film discourse, lexical stylistic devices.

1. Вступ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики існує велика кількість підходів до аналізу художнього дискурсу. Дискурс – складне комунікативне явище, яке охоплює й соціальний контекст, що створює уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси творення й сприйняття повідомлення. У широкому сенсі слова дискурс є складною єдиною мовною формою, значення й дії, що можна охарактеризувати за допомогою розуміння комунікативної події чи комунікативного акту. Перевага такого розуміння полягає в тому, що дискурс не обмежується рамками конкретного мовного висловлювання, а саме межами тексту (Ярцева, 1990).

Дослідженням дискурсу займалися багато вчених, зокрема Н. Арутюнова, Е. Бенвеніст, Р. Богранд, Т. Ван Дейк, І. Гальперін, Ф. Данеш, В. Карасик, М. Макаров, Д. Мангено, Г. Почепцов, П. Серіо, П. Сьюрен та інші. Художній тип дискурсу є одним із найскладніших понять у теорії дискурсу. Художній дискурс – це певне втілене усне повідомлення, яке передає різноманітну інформацію, об'єднану в єдине ціле в тексті. Проте з розвитком науки й техніки медіатексти починають поволю витіснити книги. Тобто особливої уваги та оцінки набуває кінодискурс, оскільки зараз фільми є чи не найголовнішою розвагою серед населення. Кінодискурс – це семіотично ускладнений, динамічний процес взаємодії автора та кінорецептора, тобто процес інтерпретації фільму кіноглядачем і розуміння змісту, який уклав у нього адресант (Самкова, 2011: 136). Кінодискурс досліджували такі науковці, як Ю. Лотман, Г. Слишкін, Ю. Сорока й інші. Однак порівняння художнього дискурсу та кінодискурсу ще не отримали вичерпного лінгвокогнітивного опису.

Актуальність дослідження підтверджується підвищеною зацікавленістю творчістю Джоан Роулінг і, зокрема, її третім романом – “Harry Potter and the Prisoner of Azkaban” (Rowling, 1999). Відомо, що книги про Гаррі Поттера викликають захоплення навіть у науковців. Тому серія романів про Гаррі Поттера посідає чільне місце в літературі, дослідження лексико-стилістичних особливостей не лише роману, а й його кіноверсії в лінгвістиці визначає актуальність статті. Наукова новизна дослідження полягає у відсутності наукових робіт із дослідження лексико-стилістичних особливостей роману та фільму “Harry Potter and the Prisoner of Azkaban” у порівняльному аспекті.

Метою дослідження є виявлення лексико-стилістичних особливостей художнього та кінодискурсів (“Harry Potter and the Prisoner of Azkaban”) і встановлення їх порівняльної характеристики.

Поставлена мета визначає такі завдання: дати визначення й характеристику художньому дискурсу та кінодискурсу; дослідити функціонування стилістичних засобів в обох дискурсах (епітетів зокрема); порівняти частотність використання епітетів у художньому дискурсі та кінодискурсі.

Для досягнення мети дослідження й вирішення конкретних завдань використано такі загальнолінгвістичні методи: *описовий метод* – для опису ключових понять дослідження; *метод спостереження та лінгвістичного опису* – для виявлення, класифікації й представлення відібраного мовного матеріалу. У статті застосовано також спеціальні лінгвістичні методи дослідження: *метод повільного прочитання тексту*, що передбачає лінгвістичне опрацювання кожної мовної одиниці з метою обґрунтованої мотивації авторського відбору; *метод зіставлення* дає можливість зрозуміти, чому автор і сценарист обрали саме цей стилістичний варіант слова, словосполучення тощо з низки можливих; *метод кількісних підрахунків* для наведення порівняльної статистики частотності вживання лінгвістичних засобів; *методи аналізу, семантико-стилістичний метод* для виявлення стилістичної маркованості слів і виразів.

2. Функціонування епітетів у художньому дискурсі. Класифікація епітетів

Аналіз змісту узуально-асоціативних епітетів у художньому та кінодискурсах дає змогу поділити їх на два підкласи: постійні й описово-оцінні епітети. Саме ці епітети реалізують загальнопозитивну/негативну оцінку – психологічні, етичні, естетичні, нормативні, утилітарні. Описово-оцінні епітети часто мають дворівневу структуру, що містить інтенсифікатор ознаки (Онопрієнко, 2005). Постійним називається епітет, який переважно супроводжує означення предмета, закріпившись за ним постійно, в межах певного художнього стилю. Під час дослідження виявлено, що постійні епітети в художньому дискурсі використовуються переважно під час опису явищ природи. Описуючи перевертнів і їх перевертіння, автор уживає постійний епітет *golden*, щоб допомогти читачеві чітко зрозуміти та збагнути, що такі події відбуваються при повному місяці:

*Silhouetted against the **golden moon**, and growing larger every moment, was a large, strangely lopsided creature, and it was flapping in Harry's direction.*

Описово-оцінні епітети (descriptive-estimative epithets) указують на будь-яку суттєву ознаку референта, що привертає до себе увагу в певній ситуації. Проте ця ознака не є інгерентною для денотата (тобто всього класу цих предметів). Наприклад:

1) звучання/відсутність звучання:

*“Nothing”, said Hermione in a **lofty** voice, heaving her bag back over her shoulder. “Sure you can manage that broom, Potter?” said a **cold, drawling** voice.*

2) колір:

*Harry had never met a vampire, but he had seen pictures of them in his Defense Against the Dark Arts classes, and Black, with his **waxy white** skin, looked just like one.*

3) форма, розмір, якісна характеристика тощо:

*Harry sat down between Dudley and Uncle Vernon, a **large, beefy** man with very little neck and a lot of mustache.*

Описуючи сім'ю Дурслів, автор підбирає не надто привабливі означення, що викликає відразу до героїв роману. Під час опису одного з персонажів, Сіріуса Блека, автор неодноразово використовує художнє означення *shadowed*. Воно вжите на позначення погляду, в якому є багато таємничості та приховане щось особливе:

*Harry looked into the **shadowed** eyes of Sirius Black, the only part of the sunken face that seemed alive.*

Під час опису людей автор використовує різкі художні означення:

*I asked Nearly Headless Nick... he says he's heard a very **rough** crowd lives here.*

Джоан Роулінг невпинно використовує епітети, що пронизують історію містичністю та загадковістю:

*The very last rays of the setting sun were casting a **bloody** light over the **long-shadowed** grounds.*

3. Структурно-морфологічні характеристики епітетів у художньому дискурсі

Аналіз епітетів уможливив виокремити такі моделі:

1. Найуживанішою є модель, у якій епітет виражений прикметником у препозиції: Adj+N. Прикметник може бути простим (*an eerie silence*) або складним (*a sunken-faced man* (епітети, виражені складними прикметниками, називаються складними епітетами)):

*The **black-mustached** man was fingering something in his belt.*

Простий прикметник у цій моделі може бути вжитий у одному зі ступенів порівняння, частіше у найвищому, наприклад:

*Professor Lupin had compiled the **most unusual** exam any of them had ever taken.*

2. Характерною моделлю для художнього дискурсу є така, де епітет виражений дієприкметником чи дієприслівником: Participle+N:

*Harry looked into the **shadowed** eyes of Sirius Black, the only part of the **sunken face** that seemed alive. The three of them sat in front of the **roaring fire**, slowly turning the pages of dusty volumes about famous cases. If **marauding beasts**, speaking occasionally when they ran across something relevant.*

3. Третньою за розповсюдженістю моделлю є така, де епітет виражений прислівником при прикметнику: Adv+A+N, наприклад:

*Parvati Patil and Lavender Brown had taken to haunting Professor Trelawney's tower room at lunch times, and always returned with **annoyingly superior** looks on their faces, as though they knew things the others didn't.*

4. У ролі епітета в художньому дискурсі може також виступати іменник, ужитий у функції означення: модель N+N. Найчастіше він виражається:

– іменником – власною назвою в присвійному відмінку:

*Hermione left them on the first floor and Harry and Ron proceeded all the way up to the seventh, where many of their class were sitting on the spiral staircase to **Professor Trelawney's** classroom, trying to cram in a bit of last-minute studying;*

– іменником у складі of-phrase («зворотній епітет» [79]):

*For another, he really wanted to do his homework but was forced to do it in secret, in the **dead of night**.*

4. Функціонування епітетів у кінодискурсі

На відміну від художнього дискурсу, мова в кінодискурсі не є такою яскравою. Сценарист пропускає багато описів і діалогів, натомість зображення на екрані допомагає почерпнути та зрозуміти відповідну інформацію. Проте в кінодискурсі все ж уживається низка художніх засобів, які, у свою чергу, підкріплені картиною на екрані. У кінодискурсі погане ставлення до хлопця підкреслює епітет *bad*, який уживається зі словом *кров*. Глядач має змогу переконатися в тому, що сім'я, в якій виховувався хлопчик, зневажливо ставилася й до батьків головного героя:

*It is all to do with blood... **Bad blood. Bad blood** will out.*

Промовляє їх тітка Мардж під час ланчу дуже нахабно та впевнено з метою розізлити Гаррі. У наступному епізоді ми можемо побачити, що їй це вдалося. У поїзді Гаррі розповідає Рону та Герміоні про Сіріуса Блека. Роблячи висновки про цього персонажа, Рон підбирає такі означення, щоб у читача склалося неприємне враження про нього:

*He's a **murderous raving** lunatic.*

4.1. Структурно-морфологічні характеристики епітетів у кінодискурсі

Говорячи про структурно-морфологічні характеристики епітетів у кінодискурсі, можемо констатувати, що найуживанішою є модель Adj+N, проте, на відміну від художнього дискурсу, у кінодискурсі вживаються лише прості епітети, тобто такі, які виражені простим прикметником:

*No **dark** thoughts filling my head, I've heard the **misty** voice there.*

Саме в кінодискурсі багато прикметників уживається в найвищому ступені порівняння:

*It meant to be **the most haunted building in Britain.***

Характерною для кінодискурсу є модель, де епітет виражений прислівником при прикметнику: Adv+A+N, наприклад:

*Poor Professor Lupin's having a **really tough night.** No only was she a **singularly gifted witch...***

Дуже рідко використовуються, але все ж таки наявні в кінодискурсі зворотні епітети:

*Even in the **darkest of night,***

та епітети, виражені дієприкметниками чи дієприслівниками:

*What's that? With such **gleaming eyes...***

Художні означення вживаються, щоб охарактеризувати головних героїв. Цікаву картину можемо спостерігати у випадку з Герміоною, коли її описують різні персонажі кінодискурсу:

*You **filthy little mudblood.***

Так про неї висловлюється Малфой, який заздрив успіхам чаклунки. Якщо в художньому дискурсі автор не вказує на реакцію дівчинки на різкі слова Драко, то в кінодискурсі ми можемо помітити, що Герміона вразливо реагує на них і часто засмучується з того приводу, що її батьки – звичайні люди. Інакше думає про Герміону професор Люпін:

*You are **the brightest witch of your age.***

5. Висновки

Отже, проведене дослідження дає змогу резюмувати, що художній дискурс насичений узуально-асоціативними епітетами, які поділяються на постійні епітети й описово-оцінні епітети. Останні траплялися дуже часто, а саме підгрупа форми, розміру та якісної характеристики. Щодо формальної характеристики епітетів, то найчастіше Джоан Роулінг у романі використовує модель, у якій епітет виражений прикметником у препозиції: Adj+N. У реченнях, що ми проаналізували, можна спостерігати як прості, так і складні прикметники. За допомогою зазначених епітетів автор вдало описує ту атмосферу, в якій перебувають головні персонажі. Епітети, використані Джоан Роулінг, несуть позитивне або негативне навантаження, надають історії таємничості. Вони виділяють характерні ознаки персонажів художнього дискурсу, підсилюють зацікавлення читачів і зосереджують увагу на їхніх провідних рисах. Дослідження вказує на те, що епітети в кінодискурсі зустрічаються не дуже часто, вони компенсуються за допомогою певних зображень та емоцій персонажів.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному аналізі інших лексико-стилістичних засобів, які наповнюють як обраний роман, так і інші романи Джоан Роулінг із циклу романів про Гаррі Поттера, що, у свою чергу, передбачає контрастивний аналіз художніх засобів у романах порівняно з їх кіноверсіями.

Література:

1. Загнітко А.П. Основи дискурсології. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
2. Карасик В.И. Языковые ключи. Москва : Гнозис, 2009. 406 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 688 с.
4. Онопрієнко Т.М. Узуально-асоціативні епітети в сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*, 2005. № 23. С. 89–92.
5. Самкова М.А. Кинотекст и кинодискурс: к проблеме разграничения понятий. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2011. № 1 (8). С. 135–137.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с
7. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. URL: [http://ebook.pldworld.com/_eBook/Harry%20Potter%20\(1~7\)/J.K.%20Rowling%20-%20HP%203%20-%20Harry%20Potter%20and%20the%20Prisoner%20of%20Azkaban.pdf](http://ebook.pldworld.com/_eBook/Harry%20Potter%20(1~7)/J.K.%20Rowling%20-%20HP%203%20-%20Harry%20Potter%20and%20the%20Prisoner%20of%20Azkaban.pdf) (дата звернення: 18.07.2019).

References:

1. Zagnitko A.P. (2008). *Osnovy dyskursologii*. [The basis of discourse study]. Donetsk: DonNU. 194 p.
2. Karasik V.I. (2009). *Yazykovye kluchi*. [Language clues]. Moscow: Gnozis. 406 p.
3. *Lingvisticheskiy encyklopedicheskiy slovar*. (1990) [Linguistic encyclopedic dictionary]. Ed. Yartseva V.N. Moscow: «Sovetskaya encyklopedia». 688 p.
4. Onopriyenko T.M. (2005). *Uzualno-asotsiatyvni epiteti v suchasniy angliyskiy movi*. [Usual associative epithets in modern English]. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu imeni I. Franka*. [Bulletin of I. Franko Zhytomyr state university]. № 23. P. 89–92.
5. Samkova M.A. (2011). *Kinotekst i kinodiskurs: k probleme razgranicheniia poniatii*. [Film text and film discourse: to the problem of notion differentiation]. *Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki*. [Philological sciences. Issues of theory and practice]. № 1 (8). P. 135–137.
6. Selivanova O. (2006). *Suchasna lingvistyka: terminologichna encyklopedia*. [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 p.
7. Rowling J.K. "Harry Potter and the Prisoner of Azkaban". URL: [http://ebook.pldworld.com/_eBook/Harry%20Potter%20\(1~7\)/J.K.%20Rowling%20-%20HP%203%20-%20Harry%20Potter%20and%20the%20Prisoner%20of%20Azkaban.pdf](http://ebook.pldworld.com/_eBook/Harry%20Potter%20(1~7)/J.K.%20Rowling%20-%20HP%203%20-%20Harry%20Potter%20and%20the%20Prisoner%20of%20Azkaban.pdf) (accessed: 18.07.2019).

Стаття надійшла до редакції 25.07.2019.
The article was received 25 July 2019.

УДК 811.111'373.613:[811.112.2'373.611:33]
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-5

ЗАПОЗИЧЕННЯ АНГЛІЦИЗМІВ ЯК СПОСІБ УТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Шерстюк Ольга Ігорівна,
кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри філології
Одеського національного морського університету
olusha972@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0482-2656

У роботі розглядаються особливості англо-американського запозичення економічних термінів у німецьку мову, а також словотворення з використанням іншомовних/запозичених елементів.

Метою дослідження є визначення ролі запозичення англо-американських елементів термінів в економічну терміносистему німецької мови.

У статті використана комплексна **методика**, а саме метод порівняльного аналізу, що дає змогу виявити типологічні характеристики досліджуваних одиниць, метод структурного аналізу, що визначає словотвірну структуру складених економічних англо-німецьких термінів, і метод трансформації/перифразу складеного терміна.

У **результаті** дослідження виявлено, що англійські терміни замінюють наявні описові звороти, мають більш стислу форму порівняно зі спеціальними виразами і сприяють лаконічності, чіткості й технічності виразу, вносять додаткові семантичні відтінки в поле значень відповідної групи наявних термінів. Визначено основні передумови запозичення англійських термінів, а саме потребу в номінації нового поняття, до сих пір відсутнього в німецькій економічній сфері, створення позначення з більш диференціальним значенням порівняно із синонімічним первісним позначенням для вираження спеціального змісту і прийняття терміна з великим понятійним охопленням. Згідно із цими передумовами, англійські запозичення економічних термінів у німецькій мові розділено на три групи, а саме англійські запозичення, які позначають нові поняття, що відсутні в німецькій мові, англійські запозичення, які мають синонімічні варіанти в німецькій мові, та англо-німецькі економічні терміни. Неможливість у низці випадків покрити те чи інше економічне поняття за допомогою запозичення і словотвору призвела до гібридизації термінів. Серед досліджуваних гібридних термінів переважають іменники.

У **висновку** доведено, що англо-американська одиниця фігурує як визначальний елемент терміна. Прагнення до утворення гібридних форм з англійських і німецьких елементів полягає в тому, що вони замінюють первісні перифрази або громіздкі терміни-композиції. Найчастіше німецький елемент має пояснювальне значення або слугує з метою узагальнення поняття, і в цьому випадку він несе мінімальне смислове навантаження.

Ключові слова: економічна терміносистема, гібридизація, терміноелемент, словотворення, композит.

BORROWING ANGLICISMS AS A METHOD OF FORMING ECONOMIC TERMS IN THE GERMAN LANGUAGE

Sherstyuk Olga Igorevna,
Candidate of Engineering Sciences
Senior Lecturer of the Department “Philology”
Odessa National Maritime University
olusha972@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0482-2656

The paper considers the features of the Anglo-American borrowing of economic terms into the German language, as well as word formation using foreign/borrowed elements.

The **purpose** of this study is to determine the role of borrowing Anglo-American elements of terms in the German economic terminology.

In work the complex **methods** are used, namely the method of comparative analysis, which allows to reveal typological characteristics of the studied units, the method of structural analysis, which determines the word-building structure of the complex economic English-German terms and the method of transformation / periphrasis of the compound term.

As a **result** of research, it has been found that English terms replace existing descriptive translations, have a more concise form compared to existing special expressions and contribute to the conciseness, clarity and technicality of the expression and add additional semantic shades to the field of values of the corresponding group of existing terms. The basic prerequisites for the borrowing of English terms are defined, namely the need to nominate a new concept, still missing in the German economic sphere, to designate a more differentiated value in comparison with the synonymous initial symbol for the expression of a special content and the adoption of a term with a large conceptual coverage. According to these pre-conditions, English borrowings of economic terms in German are divided into three groups, namely, English borrowings, which denote new concepts that are not in German, English borrowings, which have synonymous variants in German and Anglo-German economic terms. The impossibility in some cases to cover a particular economic concept with the help of borrowing and word-formation led to the hybridization of terms. Among the hybrid terms studied, nouns predominate.

In **conclusion**, it is proved that the Anglo-American unit appears as a defining term element. The desire to form hybrid forms from English and German elements is that they replace the original periphrases or bulky terms-composites. Often, the German element has an explanatory meaning or serves to generalize the concept, and in this case it carries a minimal semantic load.

Key words: economic terminology system, hybridization, term element, word formation, composite.

1. Вступ

Нині в германістиці інтенсивно досліджуються проблеми англо-американського запозичення, а також словотворення з використанням іншомовних/запозичених елементів. У світлі міжнародних контактів найбільш схильною до прийняття ззовні виявляється економічна термінологія. Іншомовна запозичена лексика багато в чому задовольняла потреби термінологічної номінації на різних етапах розвитку мови, про що свідчить історія науки й техніки. Заслугує на увагу процес запозичення англомовних термінів, оскільки нова термінологія значною мірою виникає саме в США та Великобританії у зв'язку з розвитком передових технологій.

Отже, актуальність дослідження визначається глобалізацією англо-американської термінології, зокрема інтенсифікацією процесу запозичення англо-американських економічних термінів німецькою мовою. Англо-американізм практично не мають адекватних еквівалентів, і це ускладнює їх декодування в німецькомовному оточенні. Тому систематизація, уніфікація і стандартизація запозиченої англомовної економічної термінології та створення відповідного словника набувають особливої значущості.

Проблемами англо-американського впливу на економічну термінологію німецької мови займалися німецькі дослідники: В. Carstensen, Н. Galinsky, А. Efferenz, У. Vieth, М. Hundt, G. Rings та ін. В основу розроблених теоретичних положень із питання екстралінгвістичних чинників запозичень в економічну лексику німецької мови покладені роботи із загальнотеоретичних проблем запозичень Л.П. Крисіна, С.В. Гриньова, Д.С. Лотте та ін.

Дослідження виконано за допомогою методу порівняльного аналізу, що дає змогу виявити типологічні характеристики економічних термінів, методу структурного аналізу, що визначає словотвірну структуру складених економічних англо-німецьких термінів, і методу трансформації/перифразу складеного терміна, що показує, як складений термін за допомогою запозичення трансформується в більш зручне позначення.

Матеріал дослідження вилучено зі словників економічних термінів (Баранов, 2006; Молчанова, 2010), становить 2010 термінів, містить терміни і стійкі словосполучення з галузей макроекономіки, промислового й сільськогосподарського виробництва, маркетингу й менеджменту, торгівлі, страхування, фінансів і кредиту, бухгалтерського обліку і статистики.

Метою дослідження є визначення ролі запозичення англо-американських елементів термінів в економічну терміносистему німецької мови. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Визначити роль англомовних термінів в економічній терміносистемі німецької мови.
2. З'ясувати передумови запозичення економічних термінів з англійської мови.
3. Виділити основні групи англійських запозичень економічних термінів у німецькій мові.
4. Визначити основні економічні терміноелементи гібридних утворень.

2. Шляхи інтеграції англо-американських елементів

Під англомовними запозиченнями або англїцизмами ми розуміємо лексику, запозичену з обох варіантів англійської літературної мови – американської та британської. Установлено, що кількість некодифікованого термінологічного матеріалу і його сленгових варіантів набагато перевищує кількість кодифікованої термінології, яка зафіксована в спеціальних словниках із відповідною словниковою позначкою (Баранов, 2006; Молчанова, 2010). Це означає, що запозичення англомовної термінології в фінансово-економічну терміносистему німецької мови має динамічний характер. Інтенсивність запозичення зумовлена потребами номінації нових явищ у сфері економіки та фінансів і насамперед стрімким розвитком телекомунікаційної системи. Новітні досягнення в інформатиці та комп'ютерній техніці активно використовуються у фінансово-економічній сфері, що відображено в термінології. Наприклад, диференційовані номінації терміна «гроші»: *Cybercash*, *E-cash*, *Elektronik-Geld*, *Online-Bargeld*, *Online-Währung*, *Microsoft-Money*. Очевидно, що відбуваються активна взаємодія і взаємовплив різних терміносистем, які зумовлені інтеграцією наук. Варто відзначити, що англомовні терміни:

- замінюють наявні описові звороти: *Spread* замість описового вираження *Ausweitung der Rendite – Spannen*;
- мають більш стислу форму порівняно з наявними спеціальними виразами: *Swap* замінює німецькі складні іменники *Devisengeschäft*, *Kurssicherungsgeschäft* і сприяє лаконічності, чіткості й технічності вираження;
- уносять додаткові семантичні відтінки в поле значень відповідної групи наявних термінів: *leasing* відрізняється від німецького слова *Vermietung* в значенні «здача чогось в оренду» додатковою семантичною ознакою: «здача в оренду технічних засобів, будівель і споруд»;
- англійський термін *Banker* звучить сучасніше, ніж німецьке слово *Bankier* чи *Bankfachmann*.

Англомовні запозичення, з одного боку, заповнюють лакуни цієї мови, відповідаючи потребам номінації нових речей і явищ, а з іншого – спрямовані на вдосконалення професійної комунікації, замінюючи наявні обороти й вирази, маючи високу точність відображення поняття, сприяючи чіткості та оперативності викладу інформації. Однак було б неправильно подавати входження англомовних термінів у німецьку терміносистему як односторонній процес. Під час запозичення відбувається взаємодія англїцизмів і системи мови-рецептора, яка впливає на їх адаптацію. Іншомовний матеріал зазнає утиску мовної системи. З одного боку, структури англомовних термінів запозичуються в терміносистему німецької мови без зміни або з незначною зміною їх звукового і графічного оформлення. Під час адаптації в німецькій термінології спостерігаються певні зміни на морфологічному рівні:

- запозичені іменники підлягають правилам німецької мови, отримуючи артикль (*der Spread*, *das Banking*). Часто іменник отримує артикль згідно з еквівалентом німецької мови: *das Image (das Bild)*, *der Deal (der Handel)*, *die Performance (die Darstellung)*;
- дієслова отримують відповідну, типову для інфінітива флексію -en, відмінюються як слабкі дієслова й утворюють дієприкметники: *to trade – traden*, *tradete*, *getradet*, *to swap – swappete*, *geswappete*;
- англомовні терміни мають велику словотворчу активність, що проявляється в здатності створення нових слів усіма продуктивними способами сучасної німецької мови, серед яких найбільш розповсюджено словоскладання. Варто особливо відзначити тип складних слів, що є структурними модифікаціями запозичених термінів:

англійському словосполученню відповідає складний іменник у німецькій мові, наприклад, англ. *top manager* – нім. *Topmanager*. Поряд із написанням разом складні слова в німецькій мові можуть бути графічно марковані дефісами між окремими компонентами: англ. *Cash flow* – нім. *Cash-Flow*, англ. *investment banking* – нім. *Investment-Banking*.

Серед економічних іншомовних термінів сучасної німецької мови велика частка англо-американізмів. Поповнення спеціального словникового фонду за рахунок інтеграції англо-американських економічних термінів відбувається на тлі екстралінгвістичних контактів. Оскільки економічні ситуації мають найчастіше реальний міжнародний характер, англо-американізми – елементи лідируючої в поповненні економічної лексики мови – набувають статусу інтернаціоналізмів унаслідок глобалізації світової економіки. Поряд із латинізмами – постійними одиницями термінологічного фонду спеціальної мови економіки – вони настільки «освоюються» в цій терміносистемі, що починають з'єднуватися з німецькими елементами.

Отже, основні передумови запозичення економічних термінів з англійської мови зводяться, по-перше, до потреби в номінації нового поняття, до сих пір відсутнього в німецькій економічній сфері (*controlling*), по-друге, до створення позначення з більш диференціовальним значенням порівняно із синонімічним первісним позначенням для вираження спеціального змісту (*container u Behälter*), по-третє, до прийняття терміна з великим понятійним охопленням (*management*).

Отже, англійські запозичення економічних термінів у німецькій мові можна розділити на три групи:

1) англійські запозичення, які позначають нові поняття, що досі відсутні в німецькій мові: *das Management-Buy-in, das Management-Buy-out, das Managementteam, der Service public, der Trader, das Cash-Management-System, cash and carry, cash before delivery, der Cashflow, der Supervisor, der Tax-Free-Shop, der Duty-Free-Shop, das Salesmanship, der Salespromoter, das Scale-up, das Debt-Management, das Venturecapital, das Riskmanagement, die Shopping-Goods, die Convenience-Goods, das Booklet, der Pennystock, das Gadget, der Spread, das Spreading, der Spreader*;

2) англійські запозичення, які мають синонімічні варіанти в німецькій мові: *das Management (die Leitung, die Führung), das Marketing (der Absatz) das Marketing-Research (der Absatzforschung), der Import (die Einfuhr), der Export (die Ausfuhr), der Service (der Kundendienst), der Job (der Beruf), der Jobber (der Börsenspekulant), das Controlling (die Steuerung), der Moneymaker (der Geschäftsmann), das Advertising (die Werbung), der Advantage (Vorteil), der Access (der Netzzugang), der Accountant (der Wirtschaftsprüfer), das (der) Back-up (die Sicherungskopie), die Balance (Gleichgewicht), das Pay-out (Rückgewinnung), die Bank (Kreditanstalt), der Profit (der Gewinn der Vorteil), das Cash (das Bargeld, die Barzahlung), der Safe (der Geldschrank)*;

3) англо-німецькі економічні терміни: *marketingpolitisch, output-bezogen, anfixen, vertrusten, der Bottom-up-Entwurf, die Holding-Gesellschaft, der Display-Nachlass, das Batch-Verarbeitung, das Kostenmanagement, das Offset-Geschäft, das Switch-Geschäft, die Inside-out-Planung, die Imageforschung, die Teamentwicklung, die Marketingleitung, die Marketingsicht, die Marketinglehre, die Marketingforschung, der Konzernbetriebsrat, die Logistikberatung, die Anti-Dumping-Verordnung, die Antitrust-Gesetzgebung*.

Розглянемо відносини між англійськими й німецькими термінами-синонімами, а також англо-німецькі економічні терміни як складники терміносистеми сучасної німецької мови економіки.

Розмежування запозичень на зовнішні (іншомовні формативи) і внутрішні (утворені за іншомовним зразком слова) дає змогу говорити про мовне явище «калькування». «Запозичення лексико-семантичних моделей іншої мови й заповнення їх морфемами цієї мови» (Ахманова, 1957: 31) створює можливість поповнення складу тієї чи іншої термінології. Будучи явищем словотвірного порядку, калька є «результатом послідовності» або «результатом непослідовного калькування» (Баранов, 1996: 55). Якщо калькує вся словотворча структура іншомовного слова, як це виділено в другій групі англійських запозичень, мова йде про повні кальки. «Часткова морфологічна підстановка» (Хауген, 1972: 360) призводить до створення «півкальок, або часткових кальок» (Крисін, 2001: 58). Завдяки «комбінації матеріального запозичення й калькування» (Ohnheiser, 2002: 38) з'являються «слова змішаного типу» (Степанова, 1953: 210), або гібридні утворення.

3. Гібридизація як спосіб словотворення економічних термінів

У німецькій мові з'єднання екзогенного й ендегенного елементів відрізняється різноманіттям форм. Під час з'єднання первісної та запозиченої основ утворюється композит (*Handelsmanagement, Management-Vertrag*). Результатом словотворення є слова, що складаються із запозиченої або первісної основи і протилежного походження префікса або суфікса (*verchartern*). Англо-американські гібридні утворення в німецькій економічній термінології виконують інтегративну функцію: вони сприяють включенню запозичених елементів у систему мови-реципієнта (Суворкіна, 2004; Розен, 2000). Використання первісного компонента викликано прагненням пояснити сенс запозиченого елемента, а також наміром узагальнити значення гібридного терміна.

Серед досліджуваних гібридних термінів переважають іменники. Незначне число одиниць представлено прикметниками й дієсловами (*marketingpolitisch, output-bezogen, anfixen, vertrusten*). Англо-американські елементи можуть бути лексичними одиницями первісного походження *start-up* від англ. *to start up = gründen*, а також етимологічно сходити до слів латинської мови *import* від англ. *to import < лат. importare*.

У ході дослідження нами виявлені ключові, або основні, терміноелементи гібридних утворень, що збігаються з ключовими термінами економічної терміносистеми. У складі термінів-гібридів використовуються як англійські, так і німецькі терміноелементи, що вказують на свою належність до сталого економічного словникового фонду (*Markt, Handel, import, marketing*), або належать до неспеціальної лексики загальнонаукового вживання (*Verfahren, test*), або виявляють міжгалузевий характер (*software*).

Основна тенденція з'єднання англо-американських і німецьких елементів усередині гібридного композиту така, що англо-американська одиниця фігурує як визначальний елемент терміна. Рекордне число з'єднань, де безпосередньо 1-ий складник є англо-американським елементом, зафіксовано з одиницею *export*. За частотою

появ у терміні йому дещо поступаються англо-американські елементи *logistic, check, software*. Такі німецькі ключові терміноелементи в складі англо-німецьких гібридних утворень, як *Handel, Kosten, Preis*, позиційно рівною мірою розподіляються безпосередньо між 1-им і 2-им складниками композиту. Високою частотністю вживання в складі гібридних термінів відрізняються віддієслівні похідні на *-ung (Forderung, Versicherung)*. За ними закріплена друга позиція в терміні.

Отже, можна відзначити, що гібридний словотвір широко представлений у сучасній німецькій мові економіки і є важливим способом поповнення німецької економічної термінології.

4. Висновки

Поповнення й утворення синонімічних рядів економічної термінології німецької мови відбувається шляхом запозичення термінів в основному з англійської мови та термінологізації слів загальнонаціональної мови, які в процесі історичного розвитку починають різнитися за змістом, тобто стають ідеографічними синонімами, або з часом відрізняються своєю вживаністю. За своєю формою англійські запозичення частково компактніші, ніж первісні німецькі, і за формою не порушують структуру німецької мови.

Ми констатуємо, що словоскладання є переважним способом утворення англо-німецьких економічних термінів, водночас результатом словотворення є поодинокі англо-німецькі терміни-гібриди. Німецьким композитам економічної терміносистеми властиво «стискати у свої межі» весь обсяг інформації. У більшості випадків складна структура англо-німецьких гібридних утворень повністю відображає зміст того чи іншого економічного поняття, що включає англійську економічну реальію. Отже, виявляється загальна тенденція взаємопроникнення мов, що зумовлено взаємодією спеціальної сфери економіки обох країн.

Література:

1. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Немецко-русский и русско-немецкий словарь лингвистических терминов. Москва : АСТ – Пресс Школа, АСТ Пресс Март, 2006. 289 с.
2. Молчанова Е.В. Немецко-русский толковый словарь экономических терминов. Минск, 2010. 75 с.
3. Ахманова О.С. О психолингвистике. Москва : Изд-во МГУ, 1957. 62 с.
4. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Идиоматичность и идиомы. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1996. С. 51–64.
5. Хауген Э. Процесс заимствования. Новое в лингвистике / под ред. В.Ю. Розенцвейга. Вып. 6. Москва : Прогресс, 1972. С. 344–382.
6. Крысин Л.П. Язык – живая, саморазвивающаяся система. *Общественные науки и современность*. Москва, 2001. № 5. С. 56–61.
7. Ohnheiser I. Compounds and multi-word expressions in Slavic. In: Müller, 2015. S. 757–779.
8. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1953. 375 с.
9. Суворкина Н.Ю. Сложные слова компонентами-англицизмами в немецком и русском языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Орел, 2004. 19 с.
10. Розен Е.В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке. Москва : Менеджер, 2000. 144 с.

References:

1. Baranov A.N., Dobrovolsky D.O. (2006). Nemetsko-russkiy i russko-nemetskiy slovar' lingvisticheskikh terminov [German-Russian and Russian-German dictionary of linguistic terms]. Moskva: ACT – Press Shkola, ACT Press Mart, 289 p.
2. Molchanova E.V. (2010). Nemetsko-russkiy tolkovyy slovar' ekonomicheskikh terminov [German-Russian Dictionary of Economic Terms]. Minsk, 75 p.
3. Akhmanova O. S. (1957). O psikholingvistike. [About psycholinguistics]. M.: Izdatelstvo MGU, 62 p. [In Russian].
4. Baranov A.N., Dobrovolsky D.O. (1996). Idiomaticnost' i idiomy. [Idiomaticity and idioms]. *Voprosy yazykoznaneya*. M.: Nauka, pp. 51–64 [In Russian].
5. Haugen E. (1972). Protsess zaimstvovaniya. [The process of borrowing]. *Novoye v lingvistike*. Issue 6. M.: Progress, pp. 344–382 [In Russian].
6. Krysin L.P. (2001) Yazyk – zhivaya, samorazvivayushchayasya sistema. [Language – a living, self-developing system]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'*. Issue 5. M., pp. 56–61 [In Russian].
7. Ohnheiser I. (2015): Compounds and multi-word expressions in Slavic. In: Müller, pp. 757–779.
8. Stepanova M.D. (1953). Slovoobrazovaniye sovremennogo nemetskogo yazyka. [Word formation of the modern German language]. M.: Vysshaya shkola, 375 p. [In Russian].
9. Suvorkina N.Yu. (2004). Slozhnyye slova s komponentami-anglitsizmami v nemetskom i russkom yazykakh. [Difficult words with components-anglicisms in German and Russian languages]: author. dis. Phil. Sciences.: spec. 10.02.19 «Theory of Language». Orel, 19 p. [In Russian].
10. Rosen E.V. (2000). Na poroge XXI veka. Novyye slova i slovosochetaniya v nemetskom yazyke [On the threshold of the XXI century. New words and phrases in German]. M.: Menedzher, 192 p. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.07.2019.
The article was received 23 July 2019.

3. Теорія літератури

3. Literary theory

КАРНАВАЛ І МІСТЕРІЯ ЯК МЕТАЖАНРОВІ ЧИННИКИ ЗМІН ЛІТЕРАТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПЕРІОДІВ

Дроздовський Дмитро Ігорович,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу світової літератури
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
drozdovskyi@ukr.net
orcid.org/0000-0002-2838-6086

Мета статті – окреслити підхід до класифікації культурно-історичних епох, у якому ключову роль відіграє динаміка змін між карнавалом та містерією як метажанрами. Визначено сучасні теоретичні дискусії про метажанр як чинник періодизації літературного процесу.

Застосовано герменевтичний **метод**, розвинуто теоретичні міркування Б. Шалагінова про карнавал і містерію як метажанри, що знаходять філософську й поетологічну реактуалізацію в різні культурно-історичні періоди. Здійснено структурно-семіотичний аналіз ключових творів зарубіжної літератури задля окреслення в них містеріальних і карнавальних елементів.

Результати. Визначено іманентну специфіку карнавалу й містерії як метажанрових явищ, які доцільно характеризувати як чинники, що мають вплив на інваріант жанрового паттерну. Розглянуто твори світової літератури (Данте «Божественна комедія», В. Шекспір «Король Лір», Д. Мітчелл «Хмарний атлас» та інші), у яких окреслено психологічні й світоглядно-філософські риси містеріального та карнавального, а також ідейно-тематичні комплекси, детерміновані цими двома метажанровими формами літератури. Вивчено новітні секундарні дослідження з теорії літератури, які розглядають карнавал і містерію як чинники періодизації літературного процесу. Досліджено актуалізацію містерії в дискурсі постпостмодернізму.

Висновки. Містеріальні й карнавальні метажанрові форми мають іманентний зв'язок, що впливає на взаємодію між аполлонівським та діонісійським. Антропологічні проблеми (перебування в симулякрівній реальності, ситуація «постправди») стають ключовими в дискурсі британського постпостмодернізму й детермінують специфіку розвитку британського роману після 2000 р. Досліджено вияви карнавальності, що визначає специфіку проблемно-тематичних комплексів сучасного британського роману.

Ключові слова: жанровий паттерн, метажанрове явище, Б. Шалагінов, «Божественна комедія», «Король Лір», «Хмарний атлас».

CARNIVAL AND MYSTERIAL AS META-GENRE FACTORS OF DYNAMICS IN TRANSFORMATIONS OF LITERARY PERIODS

Drozdovskyi Dmytro Ihorovych,
Candidate of Philological Sciences,
Academic fellow of the Department of World Literature
of Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine
drozdovskyi@ukr.net
orcid.org/0000-0002-2838-6086

Purpose of the paper is to outline a new approach to the classification of literary periods, in which the dynamics of change between the carnival and the mystery plays a key role. The contemporary theoretical discussions about meta-genre as a factor of periodization of literature have been outlined.

Methods. Hermeneutic. The theoretical ideas of B. Shalahinov about carnival and mystery as metaforms of world literature, which find their philosophical and poetological representation in different cultural and historical periods, are developed. The structural-semiotic analysis of key works of world literature was discussed in order to outline the mystery and carnival elements.

Results. The immanent specificity of carnival and mystery as meta-genre phenomena has been described and characterized as factor that influences the invariant of genre pattern. The texts of world literature (“Divine Comedy”, “King Lear”, “Cloud Atlas”, etc.), which outline the psychological features of the mysterial and carnival, as well as the thematic sections determined by these two metaforms have been analyzed. The actualization of the mystery in the discourse of post-postmodernism has been investigated. The inherent connection between the mysterial and carnival arising from the genetic interaction between Apollonian and Dionysian has been emphasized. Key works of Medieval and Renaissance epochs, as well as in the works of postmodernism and post-postmodernism, which reveal the correlation between carnival and mysterial, acquires an epistemological significance for defining thematic units represented in literatures as a result of the domination of one of two meta-genre phenomena.

Conclusions. Anthropological problems (simulacra reality, the situation of post-truth) become key ones in the discourse of British post-postmodernism and determine the specifics of the development of the British novel after 2000.

Key words: genre pattern, meta-genre phenomenon, B. Shalahinov, “Divine Comedy”, “King Lear”, “Cloud Atlas”.

1. Вступ

Дослідження сучасного роману (постпостмодерного періоду) належить до актуальних проблем теорії літератури. Складність такого завдання для нинішнього літературознавства детермінована, по-перше, гібридною природою сучасного роману (йдеться про романи, написані після 2000-го р.); по-друге, множинністю теоретичних підходів новітнього літературознавства (концепції А. Розмарин, Ю. Шварца, А. Фаулера, Н. Фрая та інші). Ще одна проблема пов'язана з невизначеністю поняття, яке літературознавці застосовують до парадигми сучасного роману: йдеться про поняття *постпостмодернізму*, що заступає постмодернізм. Досі це питання не було об'єктом системного аналізу у вітчизняному літературознавстві.

Варто зауважити, що в новітніх компендіумах британського роману після 2000-го р. (наприклад, "The Routledge companion to twenty-first century literary fiction", який підготували Деніел О'Гормен (Daniel O'Gorman) і Роберт Іглстоун (Robert Eaglestone), 2018; "The contemporary British novel since 2000" (редактор Джеймс Ейчeson (James Acheson), Единбург, 2017)), поняття «постпостмодернізм» узагалі не згадано, що пов'язано або з прагненням дослідників відійти від окреслення світоглядно-філософської платформи, яка б давала можливість систематизувати сучасні романи відповідно до експлікації в них ключових рис і характеристик, що визначають парадигмальну сутність постпостмодернізму, або ж із неготовністю літературознавців узяти на себе відповідальність за уведення поняття, що об'єднуватиме світоглядні, поетологічні, нарративні особливості творів, належних до нової культурно-історичної епохи. Водночас зауважимо, що дискусії про кінець постмодернізму не нові для літературознавства, починаючи з 1990-х рр.

Отже, важливо сформулювати теоретичні підходи, що даватимуть можливість аналізувати зміну культурно-історичних періодів через домінування в них метажанрових форм.

Мета статті – охарактеризувати карнавал і містерію як два метажанрові утворення, які визначають динаміку культурно-історичних змін у літературі.

Дослідницьке завдання – окреслити теоретичну візію постпостмодерністського роману у вітчизняних і зарубіжних працях; схарактеризувати специфіку сучасних романів, зокрема як у лоні британської літератури ХХІ ст., так і творів, що належать попереднім культурно-історичним періодам, в аспекті динаміки змін карнавального й містеріального.

Методологія дослідження передбачає аналіз новітніх теоретичних праць, у яких запропоновано окреслення постпостмодерністського роману й виявлено спроби схарактеризувати жанровий паттерн як епістемологічне ядро, а також визначити ключові проблемно-тематичні комплекси роману.

Актуалізація в теорії літератури поняття «метажанру» з «70-х років ХХ ст.» (Бовсунівська, 2017: 15) стала не просто викликом традиційним уявленням про жанрову сутність художнього твору, а й дала можливість здійснити ревізію усталених підходів до класифікації культурно-історичних періодів, оскільки актуалізація в лоні певної епохи метажанру може бути визначальною для розуміння іманентних рис мистецького напрямку. Т. Бовсунівська доволі скептично налаштована щодо «теоретичної абсолютизації» категорії метажанру (Бовсунівська, 2017: 17) з огляду на те, що це поняття «є породженням доби постмодернізму» (Бовсунівська, 2017: 17). Такий науковий скепсис не видається обґрунтованим з огляду на те, що ті явища, які підпадають під категорію метажанру, навряд чи є продуктом постмодернізму. Передусім є два поняття, які, на думку іншого вітчизняного літературознавця Б. Шалагінова, доцільно схарактеризувати як «метаформи світової літератури» (Шалагінов, 2011): *карнавал і містерія*. Динаміка занепаду й реактуалізації зазначених метаформ у лоні культурно-історичної епохи дає підстави говорити про нові підходи до періодизації історії літератури. Поява в якості домінуючої однієї з двох метаформ детермінуватиме певний комплекс світоглядно-філософських, поетологічних і нарративних рис, які будуть оприявлені в романі як ключовому жанрі, що реалізує «можливість діалогічного контакту» (Бовсунівська, 2017: 173). Актуалізація містеріальних елементів (трагічний апофеоз, після якого формується цілковито новий погляд на світ, природу стосунків між персонажами тощо; мотив шляху та інше) у літературі певної епохи засвідчуватиме відхід від карнавального метажанрового паттерну, а отже, початок нового напрямку або ж культурно-історичного періоду із притаманним їй ансамблем рис і тем.

Специфіка жанрової динаміки, особливості констеляції жанрового паттерну як своєрідної онтологічної есенціалії (в аристотелівському розумінні) підлягають критичному перегляду в новітній теорії літератури. «Дж. Клайнер спробував дати обґрунтування жанрових розбіжностей за допомогою категорії «психологічного часу». Він запевняв, що в епосі домінує минуле, а отже, логіка пригадування. Лірика базується на сучасному та на єдності вражень від нього. Драма спрямовується у майбутнє та презентує логіку дії. Час усвідомлюється як абстрагована психологічна категорія, якою все вимірюється» (Бовсунівська, 2017: 44).

Т. Бовсунівська зауважує, що «класифікація М. Верлі зводиться до поділу літератури, з одного боку, на епос, лірику і драму, а з іншого – на трагічне і комічне» (Бовсунівська, 2017: 62). На відміну від Макса Верлі, Алестейр Фаулер «дарує новий принцип споглядання жанрових уявлень не як системи усталених ознак, а як системи вічних трансформацій. Якщо до цього часу в жанрології панував аристотелівський підхід, заснований на таксометрії та субстанціональності, то А. Фаулер порушує цю традицію, пропонуючи натомість визнати провідними принципами трансформативності та комбінаторики» (Бовсунівська, 2017: 65). «Площиною оновлення жанру він (Алестейр Фаулер – Д.Д.) називає тематичне оновлення літератури» (Бовсунівська, 2017: 66).

Значним поштовхом до переосмислення традиційних літературознавчих уявлень щодо природи такого жанру, як роман, як і принципів зміни культурно-історичних епох, стало вивчення літературного дискурсу, що прийшов на зміну постмодернізму. Постпостмодернізм увиразнює специфіку реактуалізації постмодерністських і модерністських слідів у лоні сучасної культури.

2. Реактулізація містерії й карнавалу в дискурсі сучасного літературознавства

Сучасне літературознавство з особливим інтересом вивчає містерію як чинник історичної динаміки літературного процесу. «Об'єктом численних наукових досліджень останніх років став містеріальний дискурс у європейській «новій драмі», у драматургії «срібної доби». Злам XIX – XX століття став періодом нової спроби відродження містерії. <...>. Вона мала обґрунтувати і теургічну сутність мистецтва, і концепцію його соборності» (Васильєв, 2017: 90). Наведені вище аргументи дають підстави вважати містеріальний паттерн метажанровим явищем, властивим різним літературним епохам.

В. Іванов виокремлює в містерії два аспекти: зовнішній – містерія як «хорове дійство», як видовище, і внутрішній – містерія як духовна подія, як особистісне перетворення. «Звичайно, ці два аспекти взаємозумовлені: внутрішня подія може відбутися лише в результаті споглядання й участі в дійстві, дійство ж має на меті внутрішнє перетворення учасників» (Свенцицька, 2005: 358). «Для діонісійського світогляду <...> характерне розчинення суб'єкта в божестві, «тотожність жреця й жертви», <...> у єдине релігійне ціле, що В'ячеслав Іванов вважає ідеальною перспективою сучасної містерії» (Свенцицька, 2005: 358). Класифікація містеріальних модифікацій, яку пропонує Є. Васильєв (Васильєв, 2017: 294-322), засвідчує, що містерія на рівні жанрового паттерну містить елементи, які пов'язують її з карнавальним дискурсом, а не протиставляють її карнавалу. У такому разі доцільно говорити не про антагоністичний тип зв'язків між карнавалом і містерією, а про внутрішній взаємозв'язок, пов'язаний із особливостями розвитку містерії, яка поступово втратила зв'язок із релігійним дискурсом.

Ідея Б. Шалагінова розглядати містерію та карнавал як дві метаформи культури, які, відповідно, доцільно характеризувати як метажанрові паттерни, експлікація яких у різні культурно-історичні епохи зумовлює специфіку жанрових трансформацій, знаходить своє підтвердження в сучасному британському романі. Подібний погляд на літературу може бути перспективним. Він уже знаходить свою правомірність у постмодернізмі й постпостмодернізмі, що обґрунтовано в низці новітніх досліджень (Кропивко, 2019), у яких карнавальність мислиться як один із чинників постмодерного світогляду й постмодерністської поезики, а також і в представленому дослідженні на матеріалі постпостмодерністського роману Д. Мітчелл «Хмарний атлас». Натомість у постмодернізмі містерія занепадає, на чому наголошує і Б. Шалагінов. Містерія містить мотив шляху із темряви у світло, від незнання до знання. Точка переходу між цими двома світами є своєрідним трагічним апофеозом, що передбачає руйнування «старого» способу мислення й світосприйняття, що видається неспроможним виявити сутність людини й світу в новому часі. У момент апофеозу переживається осяяння, під час якого спадає полуда з очей, а сам персонаж відтепер наділений новим «зором». У різні культурно-історичні епохи мотив такого переродження поставав центральним. Зокрема, він наявний у двох ключових авторів-представників «Західного канону», за Г. Блумом, Данте Аліг'єрі та Вільяма Шекспіра. У «великій трагедії» «Король Лір» ідеться про шлях трагічного переродження героя, який у момент бурі розуміє справжню цінність почуттів, сутність життя в системі не соціальних норм, а екзистенційного самостворення. Подібний мотив визначає топологію шляху Данте як персонажа «Божественної комедії».

Наявність у культурно-історичній епосі орієнтації на домінування містеріального або карнавального стає поштовхом до переосмислення традиційних підходів до класифікації історії літератури. У карнавалі важлива зміна знаків (масок, ролей тощо), які виявляють експресію духу й прагнення реалізувати самовираження у грі. У карнавалі зміни соціальних ролей, психологічних ідентичностей персонажів детерміновані внутрішніми світоглядними трансформаціями. Містерія позначена трагічним модусом, важливим для самостворення. Жанр, у центрі якого експліковано містеріальний паттерн, репрезентує мотив пошуку цінностей на шляху життя.

Між карнавалом і містерією встановлено не антагоністичні зв'язки, а такі, що передбачають перетікання між цими двома формами. У «Королі Лірі» доцільно говорити про «трагічний карнавал» (таке жанрове визначення, безперечно, є науковою метафорою, проте воно розкриває взаємодію між елементами двох метаформ літератури): карнавальність притаманна іншим дійовим особам трагедії, зокрема дочкам Ліра (крім Корделії), які живуть відповідно до ustalених соціальних моделей. Показані моделі виявляють нещирість персонажів у стосунках з іншими. Лише Корделія й Король Лір у трагічному фіналі постають репрезентантами світогляду, у якому є вагомим ціннісний вимір дійових осіб, реалізований через здатність любити.

У «Божественній комедії», на думку Борхеса, вияв емпатії маємо у ставленні Данте до Улісса, у якому він бачить себе. Хорхе Луїс Борхес, аналізуючи «Божественну комедію», розмірковує про епізод зустрічі Данте з Уліссом: «У чому полягає трагізм цього епізоду? Гадаю, цьому є одне незаперечне пояснення: Данте відчув, що певним чином Улісс – це він сам. Не знаємо, чи відчув він це свідомо, але це не має особливого значення. В якомусь терцеті «Божественної комедії» він мовить, що нікому не дано зрозуміти присудів Провидіння. <...>. Однак він наважився в поетичній формі випередити цей присуд. Він являє нам засуджених і являє обранців. Він повинен був знати, що чинячи так, ризикує: він не міг не знати, що випереджає незбагненну волю Божу. Саме тому образ Улісса має таку силу, бо Улісс є віддзеркаленням Данте, який відчув, що, ймовірно, заслуговує на таку кару» (Борхес, 2019: 102). Б. Шалагінов звертає увагу на те, що «ставлення Данте до грішників неоднакове. Як справжній католик, він судить їх за принципами біблійної моралі. Проте він робить важливе відкриття: розум засуджує, а людське серце жаліє і готове пробачити <...>. Так Данте знов акцентує на неоднозначності людської природи, дуалістичності якої не може примирити навіть віра» (Шалагінов, 2004: 144).

Якщо карнавальності властиве домінування плоті, то в містерії важить здатність персонажів приборкувати тілесне й наблизитися до трансцендентного. Естетизація тіла або ж його сакралізація є важливим етапом перетворення дискурсу карнавального на дискурс містеріального. У «Божественній комедії» маємо шлях персонажа, який, по суті, є знематеріалізованим, розчиненим, елімінованим у тілесному плані. Брак тілесного, проте, не перешкоджає в чуттєвому сприйнятті досвіду інших персонажів, зокрема грішників. «Данте мандрує стежками пекла і чистилища у супроводі Вергілія, який знаменує собою водночас і язичницьке минуле, і праведний вибір»

(Шалагінов, 2004: 142). «Шлях поета йде знизу вгору, що має символізувати очищення душі від минулого, гріховного й тілесного і прилучення до вічного, праведного, духовного» (Шалагінов, 2004: 142).

У «Втраченому раї» Дж. Мілтона «Адама не лякають ті випробування, які чекають на нього в *новому*, не відомому житті. Його образ, безсумнівно, героїчний» (Історія зарубěžної літератури, 1987: 226). Таким чином, Адам наділений прагненням до нового життя, за яке готовий боротися щоденно працею. Зрештою, «за задумом Мілтона, Сатана, наважившись повстати проти усемогутнього Бога, не міг не бути титанічною фігурою. <...> поет спирався на традицію зображення трагічних героїв – «злодіїв із могутньою душею». <...> Мілтон вважав, що Добро і Зло настільки тісно переплетені між собою, що їх часом важко відрізнити одне від одного» (Історія зарубěžної літератури, 1987: 224). Наявність у персонажах Зла і Добра свідчить про потенційну можливість усвідомити, через розуміння першого через друге, справжню цінність життя (як Король Лір). Натомість соціальні норми зображено в трагедії Шекспіра як те, що обмежує людину, вводячи у світ викривлених істин і наближаючи до Зла. Проте Король Лір, як титанічна фігура, містить властиву й Сатані у «Втраченому раї» амбівалентність, зумовлену взаємодією Добра і Зла.

Карнавальність, попри зміну ідентичнісних ролей і соціальних позицій, не передбачає такого трагічного апофеозу. Мотив карнавальної трансформації не має для персонажів екзистенційного значення, оскільки обмежений певним часовим триванням, часовими рамками. Карнавальність не може відбуватися постійно, а має місце лише у чітко визначені часові локуси й представлена у певних формах (рольових масках, рольових позиціях). Натомість потрясіння, пережите в містеріальному апофеозі, має екзистенційне значення, кардинальним чином позначаючись на долі персонажа, який більше не може повернутися до попереднього соціального статусу. Йдеться не лише про тимчасову зміну соціальної ролі або психологічної моделі, спричиненої соціальною трансформацією, а про психологічно-ідентичнісне переформатування, яке, можна припустити, у християнській традиції буде співвідноситися з трагічним одкровенням у сприйнятті світу й себе, яке переживає Ісус Христос у ніч до розп'яття. «Як відроджується, наприклад, душа Данте до нового життя? Через споглядання страждань грішників і через співчуття їм. Так само розгортається і подальша доля Ліра. В 3-й дії він потрапляє у своєрідне пекло. Шекспір зображує на сцені жадливу бурю. <...>. За задумом автора, він втрачає розум, тобто здатність мислити по-старому – зухвало і зверхньо» (Шалагінов, 2004: 300). У момент скидання попередньої «маски» (соціальної позиції) персонаж наближається до Христа, який усвідомлює неминучість смерті. «Король лір» завершується трагічно, гине Корделія й гине сам Лір, усвідомивши помилки минулого, зокрема у ставленні до дочки, яка єдина по-справжньому любила свого батька, на відміну від Гонерілі та Регани.

Дослідники постмодерної культури зауважують, що «карнавал – одне з ключових понять, що вживаються науковцями для метафоричного означення специфіки постмодернізму та постмодерної культури в цілому» (Кропивко, 2019: 83). «Концепт карнавалу, сформований М. Бахтіним на засадах діалогізму й поліфонічності в значенні, близькому до постмодерного мислення, за посередництва французьких постструктуралістів вплинув на спосіб пояснення специфіки мислення постмодерної людини, яка живе в добу глобалізації у світі віртуальної знакової культури» (Кропивко, 2019: 85). Водночас інтенсифікація впливів віртуальної культури й стратегій віртуального середовища на життєвий людський позначила на ускладненому розрізненні між правдою й симулякром. Проблема заміщення симулякрами імітат-реальності справжньої дійсності набуває особливої значущості в дискурсі сучасної літератури епохи «постправди», або «post veritas».

3. Експлікація містеріального й карнавального в романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла

Реактуалізація містеріального дискурсу відбувається і в період становлення постпостмодернізму. У постпостмодерністському британському романі містерія представлена через образ шляху (топос дороги), проєктований на кілька рівнів: життя як шлях самопізнання («Дивний випадок із собакою вночі» М. Геддона (Haddon, 2004)), становлення цивілізації як шлях («Хмарний атлас» Д. Мітчелла (Mitchell, 2004)). За Б. Шалагіновим, «в основі містеріального метажанру лежить ідея руху як якісного прирощення і безупинного оновлення. <...>. Але все це наявне <...> як послідовний рух до певної віддаленої високої мети. <...> розкривається внутрішня динаміка характеру, знаходження героєм нового, вищого змісту власного існування. Цьому відповідає ще одна обов'язкова частина – апофеоз» (Шалагінов, 2011: 252). На думку Е. Свенцицької, «містерія – втілення теургічної дії мистецтва. Перетворення особистісного й природного буття тут відбувається в межах конкретного дійства, як якийсь акт, якась просторово-часова невизначеність» (Свенцицька, 2005: 357), що притаманна, наприклад, «Хмарному атласу», остання історія якого розгортається в невизначеному майбутньому.

У постпостмодерністському романі «Хмарний атлас» показано, як відбувається прирощування симулякрів, які нагадують хмари, що з плином часу дедалі сильніше закривають над персонажами небо, тобто можливість розуміння, що є істинним у дійсності. Під образом *неба* розуміємо те, що належить до категорії «справжнього», що містить зв'язок із істиною як онтологічною даністю, яка наділяє життя персонажів смислами. І. Кропивко наводить слова У. Еко про «стовідсоткову карнавалізацію життя» (Кропивко, 2019: 97), що припадає на період постмодернізму. На думку дослідників постмодерної культури, «телебачення стало переважно розважальним, причому глядач надає перевагу тим розвагам, що репрезентують життя як суцільний карнавал; фізична праця замінена машинною <...>, карнавалом непотрібних і яскравих речей є супермаркет; політика теж стала карнавалом» (Кропивко, 2019: 97). У такому разі перед персонажами постпостмодерністських романів постає епістемологічна проблема, зумовлена неможливістю розрізнити правду від неправди. Дискурс «post veritas», що став результатом карнавалізації дійсності, унеможливив відмежування факту від симулякру. У романах зображено небезпеки суспільства «тотального ентертейнменту», перетворення політичної системи на симулякр («Хмарний атлас»). Світ Мітчеллових роботів є останньою стадією карнавальної дійсності, що, проте, завершується бунтом проти імперії. Персонажі п'ятої історії переживають трагічне прозріння, що є характерною рисою містерії. У постпостмодерністському романі відбувається актуалізація містеріального як чинника, що уможливило повернення суб'єкта до розрізнення між симулякром і справжньою дійсністю.

4. Висновки

У знакових творах середньовічної та ренесансної епох, а також у дискурсі постмодернізму й постпостмодернізму кореляція між карнавальним і містеріальним набуває особливої значущості для визначення специфічних ідейно-тематичних комплексів, актуалізованих у цих літературах у результаті домінування того чи того мета-жанрового явища. Підтверджено, що містерію й карнавал у сучасній теорії літератури доцільно розглядати як метаформи або ж метажанрові явища, що мають вплив на формування жанрового паттерну літературних творів. Динаміка змін між карнавальним і містеріальним дає підстави по-новому підійти до осмислення принципів періодизації літератури. Карнавал і містерія постають важливими чинниками літературного процесу, детермінуючи динаміку його світоглядно-філософських, проблемно-мотивних та постологічних змін.

Перспективи зазначеної наукової проблеми пов'язані із залученням якомога ширшого літературного матеріалу різних культурно-історичних епох для перевірки або спростування теорії. У статті представлено застосування концепції до класичних творів пізнього Середньовіччя й Ренесансу (Данте й Шекспір), а також окремих романів, які репрезентують сучасний британський літературний процес після 2000-го р. Важливо обґрунтувати доцільність зарахування карнавалу й містерії до метажанрової парадигми, виявивши всередині кожного явища типологію. Доцільно припустити, що існують різні типи карнавалу й містерії (середньовічний, ренесансний, модерністський, постмодерністський, трансгуманістський та інші). Вивчення зазначених явищ у типологічній перспективі має важливе значення для розуміння динаміки історико-літературного процесу. Крім того, аналіз карнавального й містеріального на матеріалі творів постпостмодерністського періоду дає можливість дослідити вектори трансформацій зазначених метажанрів сьогодні й специфіку сучасної літератури, зокрема роману, який досі не був об'єктом системного наукового вивчення в аспекті окреслення постпостмодерністських рис.

Література:

1. Бовсунівська Т.В. Теорія роману : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2017. 448 с.
2. Борхес Х.Л. «Божественна комедія» ; з ісп. пер. С. Борщевський. Всесвіт. 2019. № 3-4. С. 91–102.
3. Васильєв Є.М. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації. Луцьк : ПВД «Твердиня». 2017. 532 с.
4. История зарубежной литературы XVII века ; авт. коллектив: Н.А. Жирмунская, З.И. Плавский; М.В. Разумовская и др. ; под ред. З.И. Плавской. Москва : Высшая школа. 1987. 248 с.
5. Кропивко І.В. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 2019. 524 с.
6. Свенцицька Е.М. Специфіка художнього слова у творчості молодших символістів і сучасні проблеми її вивчення : дисерт. доктора філол. наук 10.01.06, 10.01.02. Донецьк. 2005. 457 с.
7. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література. Від античності до початку XIX сторіччя: історико-естетичний нарис. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія». 2004. 360 с.
8. Шалагінов Б. «Карнавал і містерія: роздуми про історичні долі двох метаформ європейського мистецтва». Всесвіт. 2011. №3-4. С. 249–255.
9. Haddon M. The Curious Incident of the Dog in the Night-Time. London : Vintage. 2004. 242 с.
10. Mitchell D. Cloud Atlas. London : Random House. 2004. 528 с.

References:

1. Bovsunivska T.V. (2017). Teoriia romanu. [The theory of the novel]. Kyiv : VPTs “Kyivskyi universytet”, 448 [in Ukrainian].
2. Borkhes Kh. L. (2019). “Bozhestvenna komediia” [Divine Comedy]; z isp. per. S. Borshchevskiy. Vsesvit. 2019. № 3–4, 91–102 [in Ukrainian].
3. Vasyliiev Ye. M. (2017). Suchasna dramaturhiia: zhanrovi transformatsii, modyfikatsii, novatsii [Contemporary dramaturgy: genre transformations, modifications, innovations]. Lutsk : PVD “Tverdynia”, 532 [in Ukrainian].
4. Istoriya zarubezhnoy literatury XVII veka (1987) [History of foreign literature of the XVII century] / Avt. kolektiv: N.A. Zhirmunskaya. Z.I. Plavskin; M.V. Razumovskaya i dr.; pod red. Z.I. Plavskina. Moskva : Vysshaya shkola, 248 [in Russian].
5. Kropyvko I.V. (2019). Ukrainaska i polska postmoderna proza (karnaval, frahmentatsiia, frontyr) [Ukrainian and Polish postmodern prose (carnival, fragmentation, frontier)]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 524 [in Ukrainian].
6. Svetsytska E.M. (2005). Spetsyfika khudozhnoho slova u tvorchosti molodshykh symbolistiv i suchasni problemy yii vyvchennia [The specificity of the word in the works of the younger Symbolists and the modern problems of its study]. Dysertatsiia na zdobuttia nauk. st. dokt. filol. n. 10.01.06, 10.01.02. Donetsk [in Ukrainian].
7. Shalahinov B.B. (2004). Zarubizhna literatura. Vid antychnosti do pochatku XIX storichchia: istoryko-estetychnyi narys [World Literature. From antiquity to the beginning of the nineteenth century: a historical and aesthetic sketch]. Kyiv : Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska Akademiia”, 360 [in Ukrainian].
8. Shalahinov B. (2011). “Karnaval i misterii: rozdumy pro istorychni doli dvokh metaform yevropeiskoho mystetstva” [Carnival and Mystery: Reflections on the Historical Destiny of Two Metformas of European Art]. Vsesvit. №3–4, 249–255 [in Ukrainian].
9. Haddon M. (2004). The Curious Incident of the Dog in the Night-Time. London : Vintage, 242 [in English].
10. Mitchell D. (2004). Cloud Atlas. London : Random House, 528 [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019.
The article was received 15 July 2019.

УДК 82:1:165

DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-7

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ТЕОРІЙ НАРАТИВУ ТА НАРАТИВНОСТІ: СУЧАСНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ

Лівицька Інна Адамівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри англійської філології
та міжкультурної комунікації
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
inna.livytska@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8295-948X

У статті подано аналітичний огляд сучасних теорій нарративу та ключового поняття нарративності, які стрімко увійшли в наукову гуманітарну парадигму сучасного знання з кінця минулого століття, кардинально змінивши класичне розуміння нарративу як звичайної теорії оповіді “storytelling”.

Мета роботи полягає у з’ясуванні сутності нарративу як способу представлення дійсності шляхом аналітичного узагальнення впливових теорій нарративності в контексті дискусії між «природною» та «штучною» нарратологією як наріжної проблеми сучасної епістемології пізнання.

Методи. В основу огляду покладено системний підхід, який полягає у комплексному дослідженні нарративу; для аналізу теоретичних викладок та гіпотез теорії нарративності використано аналітико-інтерпретативний метод, що у поєднанні з історичним методом дослідження дозволив прослідкувати розвиток теорій нарративності та виокремлення нарратології в окрему галузь літературознавства.

Результати. У ході аналітичного розгляду провідних теорій нарративності було помічено суттєвий вплив інтерпретативного повороту в соціальних науках на формування синергійного підходу до аналізу нарративного дискурсу та нарративного способу пізнання як нової епістемології знання. Встановлено, що завдяки синергії наукових підходів та взаємодії літературознавства з психологією, семіотикою, філософією та естетикою кінця минулого століття, сучасні теорії нарративу змістили акцент аналізу з текстового на змістовий план вираження взаємодії знакових систем, представлених категорією суб’єктності. Суб’єктність як цілеспрямована діяльність є категорією буття, пізнання та сприймання, яка інкрустована в культурі як динамічна сутність, Umwelt, та визначає спектр реакцій, асоціацій та межі когнітивного простору сприймання та смислоутворення окремого художнього тексту свідомістю читача. Саме таке розуміння суб’єктності покладено в основу семіотичного трактування знакових систем як самоорганізаційних єдностей (В. Александер, К. Калл, П. Коблі, Ю. Лотман, Ч. Пірс) та тексту як біологічної живої сутності, яка виникає та рухається в телеологічному ключі від «причини» до «цілі» як емерджентний феномен дало поштовх до виникнення нового напрямку досліджень нарративу – біосеміотики (Т. Себеок, Я. фон Еукскуль).

Висновки. Сучасна теорія нарративу є багатогранною завдяки інтегративному характеру сучасної епістемології, утвореної в результаті трансформації естетичних та наукових парадигм. Водночас зміна форм, методів та шляхів аналізу нарративності була викликана необхідністю перегляду неефективних структуралістських підходів. Ключову роль у формуванні сучасної багатоаспектної теорії нарративу відіграла семіотика як наука про знакові системи, що дозволило інтегрувати різні напрями наукового знання (біологію, лінгвістику, психологію та філософію) у відносно цілісний підхід, що сприяло появі нового напрямку досліджень нарративу – біосеміотики (Т. Себеок, Я. фон Еукскуль).

Ключові слова: посткласична нарратологія, суб’єктність, телеологія, біосеміотика.

ANALYTIC OVERVIEW OF NARRATIVE THEORY AND NARRATIVITY: MODERN EPISTEMOLOGY OF COGNITION

Livytska Inna Adamivna,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Postdoctoral Researcher at Department of English Philology
and Intercultural Communication
of the Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
inna.livytska@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8295-948X

This paper presents an analytic overview of modern narrative theories and its key notion of narrativity, which swiftly entered the scientific paradigm of modern knowledge in the end of the last century, radically changing classical understanding of narrative as a simple theory of “storytelling”.

The objective of the paper lies in disclosing the essence of narrative as a means of modeling the world through analytic generalization of the most capacious theories of narrativity in the context of dispute between “natural” and “non natural narratology” as the most irreconcilable issue of modern epistemology of cognition.

The methods. The systematic approach has been put into the basis of complex analysis of the narrative; analytical and interpretative method has been applied for analysis the theoretic approaches and hypotheses of narrativity; which combined with the historical

method of research provided for tracing a historical development of the narrativity theory and shaping narratology as an independent sphere of literary studies.

Results. An analytic overview of the most capacious theories of narrativity has stated a dominating influence of the interpretative turn in social sciences on the formation of synergetic narrative discourse analysis and a narrative way of cognition as a new epistemology of knowledge. It has been proved that the synergy of scientific approaches and interaction of literary studies with psychology, semiotics, philosophy and aesthetics in the last decades of the previous century has changed the focus of analysis from the textual features of narrative to the meaning creation in sign systems as an embodiment of the category of subjectivity. This subjectivity as a purpose-oriented behavior is itself the category of being, cognition and reception, incorporated in culture in the form of dynamic entity, Umwelt, as a set of reactions, associations and boundaries of cognitive receptive space, reasoning a meaning creation of a certain fictional text by the consciousness of the reader. Mainly such understanding of subjectivity put in the basis by semiotic interpretation of sign systems as self-organizing entities (V. Alenxander, P. Cobley, K. Kull, Y. Lotman, Ch. Peirce) and treating a literary text as a biological alive entity, emerging and moving in the teleologic fashion from “cause” to “purpose” as an emergent phenomenon, gave the grounds for a birth of a new branch of narrative research – biosemiotics (T. Sebeok, J. von Uexküll).

Conclusions. Modern theory of narrativity is multifaceted due to integrative character of modern epistemology, created in the result of transformation of aesthetic and scientific paradigms. Correspondently, the change of forms, methods and approaches to narrativity analysis was urged by the call to reevaluate non effective structuralist approaches. The leading role in the formation of modern multifaceted narrative theory was played by semiotics, as a study of sign systems, allowing for intergration of different disciplines (biology, linguistics, psychology and philosophy) into a quite holistic approach as a new subdiscipline of narrative reseach – biosemiotics (T. Sebiok, J. von Uexküll).

Key words: post classical narratology, subjectivity, teleology, biosemiotics.

1. Вступ

В результаті інтерпретативного повороту кінця ХХ століття та посиленням суб’єктивізації наукового знання як прояву універсалізму на фоні інтеграції різних галузей знань, дослідження нарративу сьогодні набуває феноменальних масштабів – від філософських підходів та культурології до терапевтичної та юридичної практики. Значною мірою такий інтерес зумовлений прагненням пошуку відповіді на питання онтологічного характеру, на кшталт причин появи наратологічної здатності та її взаємозв’язку з мисленням, мовленням, відчуттями та картиною світу загалом, мімесисом, катарсисом, емпатією тощо. З іншого боку, певні здобутки в сфері комп’ютерного моделювання систем передачі інформації (так званій «штучний інтелект») та прорив у когнітивних науках мали б пролити світло на таємницю рецептивної поетики за аналогією з комп’ютерним моделюванням та наблизити до розуміння процесів образотворення та конструювання людської свідомості (Ф. Brentano, Е. Гуссерль, Г. Шпет). Широта наукового пошуку є свідченням невичерпності предмету дослідження, який від простого терміну на позначення форми оповіді виріс до наукового напрямку під назвою «наратологія».

Актуальність дослідження нарративу визначається насамперед провідною роллю останнього в процесі образного освоєння світу (М. Тернер та Р. Барт) як фундаментального інструменту мислення та невіддільної здатності людського пізнання. Без перебільшення зазначимо, що останні три десятиліття нратологія переживає значний ренесанс, викликаний передусім зміною культурної та наукової парадигм й процесами інтеграції, міждисциплінарних впливів та гуманізацією знання. Взаємодія між категоріальним апаратом теоретичної класичної наратології та емпіричними дослідженнями суттєво змінює значення практично кожного компоненту нарративу, починаючи від власне визначення нарративності, її характерних рис та часово-просторової лінійності оповіді й завершуючи реконцептуалізацією поняття рецепції, імпліцитності значень та теорії розуму (Theory of Mind). Особливу роль у розумінні принципів моделювання світу в сучасній теорії пізнання відіграють семіотичні концепції (Ч. Пірса, У. Морріса, Л. Вітгенштайна), «структурна епістемологія» (Ж. Піаже) у поєднанні з фізикою, біологією, антропологією. Практична та теоретична важливість такої інтеграції зумовлюється тим, що такий міждисциплінарний підхід дозволяє трактувати різні знакові системи як моделі певних фрагментів зовнішнього світу, які будуються в процесі пізнавальної та практичної діяльності людини та ставлять її в один ряд з живими організмами, що й зумовлює новизну дослідження новітньої теорії нарративів.

Мета статті – подати системний огляд ключових теорій нарративу та поняття нарративності в контексті сучасних літературознавчих, філософських, психологічних та естетичних концепцій початку ХХІ століття. Реалізація окресленої мети передбачає виконання низки завдань:

- 1) здійснити аналіз теорій нарративності як ключової категорії сучасної наратології;
- 2) окреслити функціональну багатовекторність використання нарративів в гуманітарних науках.

Об’єктом дослідження виступають різні картини моделювання уявної фікційної дійсності в соціо-гуманітарних, когнітивних та біосеміотичних підходах. Предметом дослідження постає категорія нарративності та зміна її інтерпретації в сучасних теоретико-прикладних дослідженнях вітчизняних та світових вчених та наратологів. Матеріалом дослідження слугували посібники та академічні підручники з наратології, психології, філософії та естетики, видані в період з 2000 по 2019 рр. в друкованому форматі або оприлюднені у відкритому доступі в мережі інтернет. Для висвітлення особливостей біосеміотичного підходу до нарративу було використано матеріали світової Біосеміотичної спільноти (Biosemiotic Society), а також матеріали онлайн-проекту, започаткованого Університетом Гамбургу “The Living Handbook of Narratology” (<https://www.lhn.uni-hamburg.de/>) та ресурси Європейської Мережі Наратологів (<https://www.narratology.net/>).

2. Теорія нарративу: від “Erzählungstheorie” до наратології

До моменту впровадження терміну «наратологія» (Шмід, 2008: 7), особливості оповіді ретельно розроблялися представниками німецької школи Erzählungstheorie в межах теорії оповіді (die Erzählungsforschung), де основними

критеріями наративності виступала комунікативна структура з наявною опосередкованою інстанцією у вигляді «оповідача» (*der Erzähler*), «наратора». Іманентною диференційною властивістю оповіді в класичній теорії наративу вважається дійсність, перетворена і подана через призму оповідача (Шмід, 2008: 7). Стійкість класичного підходу спостерігаємо в низці ключових праць з наратології західних авторів, а саме: К. Фрідемманн, Ф. Штанцеля, Ш. Рімон-Кеннан та інших, де ознака «переломленої дійсності» зумовлюється іншою рисою – опосередкованістю (*Mittelbarkeit*). Водночас класичне визначення обмежує наративність лише творами словесної творчості за основною ознакою – присутністю голосу автора-посередника в тексті, незалежно від типу оповіді чи жанру, чим значно звужує спектр наративності в інших формах мистецтва слова (а саме лірики, драми, кіномистецтва тощо).

Структуралістичне розуміння наративності (праці Р. Барта, Ц. Тодорова, Ю. Крістевой) проголошує наявність темпоральної структури викладу відмінною характеристикою наративних текстів, які відображають певний змінений стан (Шмід, 2008: 8). Саме ця риса наративного тексту стає диференційною ознакою наративності на відміну від «дискриптивних» або «описових» текстів та значно розширює поле присутності наративу майже в усіх сферах людського життя, починаючи від міфів, легенд, кіномистецтва, теленовин й завершуючи мемуаристикою, біографіями (Бистров, 2016), архівними документами, фото, науковими теоріями та іншими видами мистецтва (цитовано за Cogley, 2014).

2.1. Структуралістський вплив на мовознавчі науки та літературознавство

Продуктивною модифікацією структуралістського підходу у поєднанні з наукою про знакові системи (семіотикою), теорії моделювання та інформації стали праці представників Тартуської наукової школи на чолі з Ю. Лотманом. Саме відкритість структуралізму до взаємодії з іншими науковими напрямками (антропологією (К. Леві-Стросс), психологією (Ж. Піаже), історією культури (М. Фуко), історією релігії (Ж. Дюмезіль), мистецтвознавством (У. Еко)) та наукове прагнення розуміння культури як другої природи, яка має свій смисл та мову, стали запорукою постійного ідейного оновлення методу та його продуктивності в науковій епістемології середини ХХ століття й донині.

Розглядаючи класичний та структуралістський підходи, В. Шмід (Шмід, 2008: 8) запропонував змішану концепцію наративності, яка об'єднує два підходи у вузьке та широке значення. Цікаво, що основним елементом як першого, так і другого значення наративності виступає поняття «зміни свідомості». Пропоноване В. Шмідом широке розуміння наративності дублює структуралістське уявлення про наративність, як про певний набір властивостей певного персонажу у визначений момент часу, а вузьке значення поєднує структуралістське розуміння «зміненої свідомості», передане «опосередкованістю» оповідної інстанції (там само).

Застосування структуралізму в естетиці ХХ століття мало, на думку Л. Левчук, як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним виявилася інтеграція структуралізму з культурологією та мистецтвознавством в розумінні прихованих закономірностей, так званих глибинних рівнів культури, «ментальних структур» (за К. Леві-Строссом), «епістем» (за М. Фуко) або «письма» (у Р. Барта) (Левчук, 1997: 110). Серед негативних наслідків дослідники зазначають неможливість інтегрувати нову категоріальну систему понять («структура», «знак», «функція», «поетична мова» тощо) з класичною традицією дослідження, що призвело до «децентрації», розмивання меж суттєвого та другорядного в теоретичній проблематиці.

2.2. Вчення про знакові системи та наратологія

Переформатування парадигми наукового пізнання, викликане кризою ідеологізованих методів середини ХХ століття (на кшталт екзистенціалістського методу у Франції або соціологічного у Росії), не могло не вплинути на зміну предмету дослідження в лінгвістиці та літературознавстві переакцентуацією уваги на структурно-семантичну єдність об'єкту пізнання у вияві всіх текстових відношень між елементами художнього цілого, що неминуче призвело структуралістів до «метанауки ХХ століття – семіотики» (Лексикон літературознавства, 2001: 552). Саме розкриття взаємодії трьох компонентів Пірсової моделі знаків стає пріоритетом для сучасних теоретичних пошуків моделей наративності, які дозволяють поєднати та інтегрувати різні ракурси дослідження (філософський, психологічний, філологічний та естетичний) на шляху до усвідомлення нової епістемології пізнання.

3. Посткласичні теорії наративу в сучасній гуманітаристиці: дискусії про природу наративності

У процесі аналізу останніх досліджень з наратології та дотичних сфер гуманітарного знання відчутно простежується тенденція до розмежування двох підходів до побудови хронології наукових підходів – від класичної наратології (якій, на думку М. Флудернік, притаманний формалістичний та архаїчний підхід), структуралізму (який, на думку Д. Германа, сприяв появі посткласичних теорій наративу) та сучасної критичної фази «відродження» класичного, яку І. Хостерей називає «новоеліністичною» (*A Companion to narrative theory*, 2005: 23).

Власне, спроби дослідників вибудувати історично та хронологічно синхронну теорію наративності як певного орієнтиру для теоретичного узагальнення визначались впливом наукової позиції самих наратологів, що унеможливило бажану лінійність викладу. Так, зокрема, в есе “Histories of Narrative Theory (I): A Genealogy of Early Developments” Д. Герман аналізує витоки наратології з відчутним ухилом до «генеалогії» Ф. Ніцше та М. Фуко з основним акцентом на ранній структуралістичній наратології, де «конкретні історії несуть в собі наративне повідомлення на фоні спільної семіотичної системи» (*A Companion to narrative theory*, 2005: 2). Загальний висновок, який робить дослідник, полягає в тому, що теорії наративності щільно вплетені в культурно-естетичну парадигму певної епохи та визначаються набором впливових підходів певного часу, відображених в культурі та літературі.

Відсутність лінійності наративної теорії прослідковуємо й в аналітичному огляді М. Флудернік “Histories of Narrative Theory (II): From Structuralism to the Present”, де дослідниця розмежовує два шляхи розвитку наративного аналізу від формалізму до прагматики включно з «наративним поворотом» в соціальних науках та зверненням до когнітивної науки й різних напрямів сучасної лінгвістики.

Дуалізм теоретичних підходів до теорії нарративу полягає, на думку МакГейл, в концентрації на двох різних аспектах нарративності – на структурі, з одного боку, та історії, з іншого. Виходячи з цього, нарративну теорію, яка зосереджується на структурі нарративу, вважають класичною, а сфокусовану на історії – динамічною (A Companion to narrative theory, 2005: 23). З погляду загальної теорії нарративу, поєднання двох аспектів в одному синтетичному підході могло б стати основою для сучасної голістичної теорії з урахуванням різноманітних дисциплін наукової гуманітаристики. Водночас міждисциплінарний характер теорій нарративності вже певною мірою стає тенденцією, спрямованою на перегляд постмодерного підходу та новітню інтерпретацію ключових концептів нарративності, які лежать в основі нарративної теорії. Так, зокрема, в дослідженнях зарубіжних теоретиків Р. Ронен, Т. Якобі, Б. МакГейл, М. Флудернік, Е. Кафаленос, П. О'нілл нове бачення отримують поняття сюжет та фабула, природа нарративного часу, концепт історії (plot), поняття голосу оповіді та концепт «читача» тощо.

3.1. Основні концепції нарративності та їх міждисциплінарні модифікації

Аналізуючи провідні концепції нарративів початку століття, Б. Річардсон окреслив чотири основні підходи до визначення поняття «нарратив»: *часовий, причинно-наслідковий, мінімалістичний та процесуальний* (Richardson, 2000:169). Перший підхід, відомий з часів античності, позиціонує часову послідовність ключовою рисою нарративу; другий підхід припускає наявність, хоча і схематично, причинно-наслідкових зв'язків між подіями як ключового питання наратології щодо детермінованості події / ланцюга подій у фікційному тексті, що робить його відмінним від події реальної дійсності як онтологічної категорії (Арутюнова, 1999). Третій підхід, *мінімалістичний*, на думку теоретика, непродуктивний. Вслід за Ж. Женнетом нарративом тут визнається будь-яке висловлювання про подію чи дію як таку, оскільки це пов'язано з трансформацією та переходом від одного стану до іншого. За такого підходу ключовою ознакою нарративності постає саме зміна, яка відбувається в нарративі. Зміна, яка не є еквівалентом об'єктного рівня, а швидше належить до суб'єктного рівня подієвості як ключової ознаки нарративу (Андреева, 2009: 67) та поєднує структуралістське розуміння «зміненої свідомості», передане «опосередкованістю» оповідної інстанції (Шмід, 2008).

Четвертий підхід, *процесуальний*, трактує нарратив як певну сутність, яка виникає між читачем і текстом в процесі читання, заперечуючи таким чином наявність нарративності в самому тексті (Richardson, 2000: 169) та розуміючи її як особливий спосіб освоєння світу як «суто людської форми семіозису, Umwelt» (цитовано за Copley, 2014), який визначає біологічне існування та взаємодію між живими організмами. Саме біосеміотичний підхід до тексту та дискурсу відрізняє «посткласичну наратологію» (термін Д. Германа) від «класичної наратології» з її акцентом на структурних особливостях оповіді як “storytelling”, адже він передбачає телеологічну інтерпретацію нарративності на вісі понять «причина – результат», що дає можливість інтегрувати когнітивістику, філософію та естетику з лінгвістичним знанням класичної теорії оповіді.

Таким чином, історія сучасної нарративної теорії постає як певний набір напрямів досліджень нарративу, залежно від естетичної парадигми та культурологічних теорій певного історичного періоду. Тому намагання подати цілісну поетапну теорію нарративних практик, безумовно, спирається на аналіз більшості естетичних течій, які переакцентували як визначення самого поняття «нарративність», так і зміщували, розмивали або ж розширювали об'єкт самої наратології, інтегруючи її з іншими напрямками суспільного знання.

4. Висновки

Спроба автора статті подати історію теорій нарративності та нарративу розкриває складний процес виокремлення наратології в окрему дисципліну та пошуки об'єкту аналізу наратологів кінця ХХ ст. та двох десятиліть ХХІ ст. Незважаючи на те, що ключовою сферою наратології на початку минулого століття була філологія, наратологічні дослідження історизму та біографічного підходу поруч з формалізмом, вже на початку 60-х рр. минулого століття постструктуралістські напрями мовознавства поставили під сумнів також формалістичні пошуки попередників з ідеологічних підстав. Відмінною особливістю процесу зміни естетичних парадигм було і змінення форм, методів та шляхів аналізу нарративності. Ключову роль у формуванні сучасної багатоаспектної теорії нарративу відіграла семіотика як наука про знакові системи, що дозволила інтегрувати різні напрями наукового знання (біологію, лінгвістику, психологію та філософію) у відносно цілісний підхід, який дає можливість розглядати нарратив як певний спосіб світобудови (Р. Барт) та міжкультурного спілкування, як взаємодію різних Umwelten (Copley, 2014), як основу біосеміотики. Перспективи подальшого дослідження полягають у відтворенні методологічної моделі взаємодії різних Umwelten на матеріалі фікційних нарративних уривків сучасної англомовної літератури та систематизації шляхів проявів суб'єктності в руслі біосеміотичного підходу.

Література:

1. Андреева В.А.. Литературный нарратив: текст и дискурс. 2009. URL: <http://www.disserscat.com/content/tekstovye-i-diskursnye-parametry-literaturnogo-narrativa> (дата звернення: 18.12.2018).
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва, 1999. 2-е изд., I-XV, 896 с.
3. Бистров Я.В. Англомовний біографічний нарратив у вимірах когнітивної лінгвістики і синергетики : монографія. Київ, 2016. Івано-Франківськ. 320 с.
4. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття : навч. посібник. Київ : Либідь, 1997. 224 с.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За ред. Анатолія Волкова. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
6. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
7. Copley P. (2014). What is Narrative? *Narrative 2nd edition*. Chapter 9. Routledge.
8. A companion to narrative theory (2005). Ed. by James Phelan and Peter J. Rabinowitz. Blackwell Publishing
9. Richardson B. Recent Concepts of Narrative and the Narratives of Narrative Theory. *Style: Volume 34, № 2, Summer 2000*

References:

1. Andreeva, V.A. (2009). Lyteraturnyi narratyv: tekst y diskurs [Literary Narrative : text and discourse]. URL: <http://www.dissercat.com/content/tekstovye-i-diskursnye-parametry-literaturnogo-narrativa> [Retrieved on 18.12.2018].
2. Arutiunova, N.D. (1999). Yazyk y myr cheloveka [Language and the Human World]. Moscow, 2-e yzd., I-XV, 896 p. [In Russian].
3. Bystrov, Ya.V. (2016). Anhlomovnyi biohrafichnyi naratyv u vymirakh kohnityvnoi linhvistyky i synerhetyky: monohrafiia [English biographical narrative in the light of cognitive linguistics and synrgetics : monograph]. Kiev, Ivano-Frankivsk. 320 p. [In Ukrainian].
4. Leksykon zahal'noho ta porivnyal'noho literaturoznavstva [Lexikon of general and comparative literary studies]. Za red. Anatoliya Volkova. Chernivci : Zoloti lytavry, 2001. 636 p. [In Ukrainian].
5. Levchuk, L.T. (1997). Zaxidnoyevropejs'ka estetyka XX stolittya [West European Aesthetics of the XX century. Navch. Posibnyk. Kiev : Lybid, 224 p. [In Ukrainian].
6. Cobley, P. (2014). What is Narrative? *Narrative 2nd edition*. Chapter 9. Routledge.
7. A companion to narrative theory (2005). Ed. by James Phelan and Peter J. Rabinowitz. Blackwell Publishing.
8. Richardson B. (2000). Recent Concepts of Narrative and the Narratives of Narrative Theory. *Style*:Volume 34, № 2, Summer 2000
9. Shmyd V. (2008). Narratohyia [Narratology]. Moscow, Yazyky slavianskoi kultury [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.07.2019.
The article was received 25 July 2019.

4. Порівняльне літературознавство

4. Comparative literature

МОТИВ “L’ENNUI DE VIVRE” В ПОЕЗІЇ П. ВЕРЛЕНА І ПЕРЕКЛАДАХ І. АННЕНСЬКОГО: РЕЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ільїнська Ніна Іллівна,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури та культури
імені професора О. В. Мішукова
Херсонського державного університету
ilnina2006@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5219-0860*

Онопрієнко Анастасія Дмитрівна,

*викладач кафедри світової літератури
та культури імені професора О. В. Мішукова
Херсонського державного університету
anastasiia.onoprienko@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6685-586X*

Мета – з’ясувати, як реалізується перекладацька стратегія І. Анненського в рецепції та інтерпретації мотиву “l’ennui de vivre”, та визначити специфіку його трансформації у перекладах з П. Верлена.

Методи: зіставно-типологічний (шляхом порівняльного аналізу доробку поетів-символістів визначаються типологічні й оригінальні риси художньої реалізації мотивного комплексу «туги життя» (“l’ennui de vivre”)), текстологічний і контакт-генетичний (порівняльний аналіз текстів оригіналу і художнього перекладу, виявлення впливу перекладацької роботи на оригінальну творчість, співставлення між собою кількох поетичних перекладів задля з’ясування індивідуальних особливостей рецепції та трансформації елементів мотивного комплексу “l’ennui de vivre”).

Результати. У статті розвинуто тезу про зумовленість типологічних збігів у реалізації мотивного комплексу “l’ennui de vivre” складною системою контакт-генетичних зв’язків. Доведено, що основним фактором міжкультурної комунікації є процес поетичного перекладу. Проаналізовано поетичні твори П. Верлена у перекладах І. Анненського. Вивчено специфіку рецепції та трансформації мотивного комплексу “l’ennui de vivre” у процесі поетичного перекладу, визначено перекладацькі стратегії І. Анненського.

Висновки. Віддаленість від оригіналів перекладів І. Анненського дозволяють визначити його перекладні тексти як вільні варіації. Відповідно до обраної поетом перекладацької стратегії визначається специфіка художнього втілення мотивного комплексу “l’ennui de vivre” засобами мови-реципієнта. Зроблено висновки про інтерпретацію поетом-перекладачем мотивного комплексу “l’ennui de vivre”, а саме: пом’якшення танатологічного мотиву, зміщення акцентів на мотив мук творчості, тенденція до зміни ритміко-синтаксичних особливостей оригіналів. «Туга життя» (“l’ennui de vivre”) трактується перекладачем не лише як особистісне переживання, але і як характерна риса світобачення епохи. За набором поетичних мотивів переклади І. Анненського з П. Верлена складають єдине ціле з його оригінальною лірикою.

Ключові слова: символізм, мотивний комплекс, поетичний переклад, міжкультурна комунікація, контакт-генетичні зв’язки, перекладацькі стратегії.

MOTIVE “L’ENNUI DE VIVRE” IN POETRY OF P. VERLAIN AND TRANSLATIONS OF I. ANNENSKY: RECEPTIONS AND INTERPRETATIONS

Ilinska Nina Illivna,

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of World Literature and Culture
named after Prof. O. V. Mishukov
Kherson State University
ilnina2006@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5219-0860*

Onoprienko Anastasiia Dmytrivna,

*Teacher of Department of World Literature and Culture
named after Prof. O. V. Mishukov
Kherson State University
anastasiia.onoprienko@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6685-586X*

Purpose – to find out how the translation strategy of I. Annensky is being implemented in the reception and interpretation of the “l’ennui de vivre” motive, and to determine the specifics of its transformation in translations from P. Verlaine.

Methods: comparative-typological (by means of a comparative analysis of the work of the poets-symbolists, the typological and original features of the artistic realization of the motive complex “l’ennui de vivre” are determined), textual and contact-genetic

(comparative analysis of the texts of the original and artistic translation, revealing the influence of translation work on original work, the comparison between several poetic translations in order to find out the individual features of the reception and transformation of elements of the motive complex “l’ennui de vivre”).

Results. The article develops the thesis that the precondition for typological coincidences in the implementation of the motive complex “l’ennui de vivre” is the complex system of contact-genetic links. It is proved that the main factor of intercultural communication is the process of poetic translation. The poetic works of P. Verlaine in the translations of I. Annensky have been analyzed. The specificity of the reception and transformation of the motive complex “l’ennui de vivre” in the process of poetic translation was studied, and the translation strategies of I. Annensky were determined.

Conclusions. The distance of I. Annensky’s translations from the original allows to determine its translated texts as free variations. According to the chosen translation strategy, the specificity of the artistic embodiment of the motive complex “l’ennui de vivre” by the means of the recipient language is determined. Conclusions are made on the poet-translator’s interpretation of the motive complex “l’ennui de vivre”, namely: mitigating the tanatological motive, shifting the emphasis on the motive of creativity, the tendency to change the rhythmic-syntactic features of the originals. “The melancholy of the epoch” (“l’ennui de vivre”) is interpreted not only as a personal experience, but also as a characteristic feature of the outlook of the epoch. According to a set of poetic motives, translations of I. Annensky from P. Verlaine form a single entity with his original lyric poetry.

Key words: symbolism, motive complex, poetic translation, intercultural communication, contact-genetic connections, translation strategies.

1. Вступ

«Туга життя» (“l’ennui de vivre”) – один із наскрізних мотивів літератури межі XIX – XX століть, що отримав поширення в поезії французького і російського символізму, входить до світоглядної парадигми декадансу як феномен епохи *fin de siècle*. Його актуалізація пов’язана з «переоцінкою цінностей» європейської культури, глобальною світоглядною кризою, для якої характерні відчуття тривоги, невпевненості, втрати аксіологічних орієнтирів. І, звісно, ця криза значною мірою вплинула загалом на літературний процес межі XIX – XX століть. Мотив “l’ennui de vivre” сформувався у французькій поезії символізму і набув оригінальних рис у поетичній творчості російських поетів-символістів, зокрема І. Анненського.

Перекладацька діяльність І. Анненського привертала увагу дослідників як за життя письменника (критичні відгуки В. Брюсова, М. Волошина та інші), так і пізніше. Перекладацькі методи І. Анненського вивчали сучасні літературознавці М. Гаспаров (Гаспаров, 2001), Є. Островська (Островская, 1998), А. Федоров (Фёдоров, URL: <http://annensky.lib.ru>; Фёдоров, URL: <http://annenskiy.lit-info.ru>; Фёдоров, 1983) та інші у різних аспектах. Так, М. Гаспаров розглядав перекладені І. Анненським тексти з точки зору відсоткового співвідношення понять «точності» і «вольності» та впливу цієї пропорції на результат (Гаспаров, 2001). Перекладам поета-символіста присвячений розділ дисертації Н. Альохіної «Французький символізм у художній і критичній рецепції І. Анненського» (Алехина, 2014). Рецепція лірики П. Верлена в перекладах та авторській творчості І. Анненського розглядалася в дисертації С. Файн «П. Верлен і поезія російського символізму (І. Анненський, В. Брюсов, Ф. Сологуб)» (Файн, 1994). Проте проблема художнього втілення мотиву “l’ennui” у перекладах І. Анненського в наявних дослідженнях порушена лише побіжно, оскільки це не було спеціальним предметом вивчення; основні акценти зроблено на особливостях його перекладацької стратегії та ступені відповідності перекладів оригіналам.

2. Принципи перекладу І. Анненського та рецепція мотивного комплексу “l’ennui de vivre”

На думку дослідників, І. Анненський французьку поезію «перекладав за потягом серця» (Фёдоров, URL: <http://annensky.lib.ru>), керуючись суб’єктивним її сприйняттям. Тривалий час він перекладав її тільки для себе, згодом уключивши частину перекладів до збірки «Тихие песни» (1904). Переклади в його рукописах занотовані впереміш з оригінальними віршами. У корпусі «Тихих песен» він розташував їх не за авторами, а в особливому порядку, часто зумовленому спільністю мотивної структури окремих віршів різних поетів: так, поруч поміщені «Похорони проклятого поета» Бодлера і вірш Леконт де Ліля «Над умершим поэтом», «Богема» Рембо і «Богема» Ролліна тощо.

З сучасного погляду, у перекладах І. Анненський відходить занадто далеко від оригіналу. Однак то є свідомою перекладацькою стратегією. Його погляди на переклад концептуально викладено в статті «Розбір поетичного перекладу ліричних віршів Горація П.Ф. Порфирова» (1904) (Анненский, 1979). Автор застерігає і проти лексично точного, але сухого, «вимученого» перекладу, і проти захоплення музикою вірша, що може загрожувати перекладу «фантастичністю». Задля передачі домінантних мотивів та настроїв він відступає від буквальної відповідності між оригіналом і перекладом. На цей факт звертають увагу дослідники. До прикладу, у статті М. Гаспарова «Підрядник та міра точності» міра відповідності оригіналу в перекладах І. Анненського з П. Верлена визначена у межах 30–35% (Гаспаров, 2001). А. Ваннер так схарактеризував перекладацький метод цього поета: «Анненський у ліричних перекладах вихоплює часом лише окремі характерні елементи і на них зосереджує увагу, передаючи їх точно, а все інше відтворює, виходячи вже із них, створюючи фон, на якому повинні виділятися барвисті плями. Це – метод демонстрації загального через приватне і окреме, що відіграє типізуючу роль. Вибір цих «характерних елементів» у Анненського не є результатом раціонального аналітичного процесу, як у Брюсова, бо визначається лише інтуїцією поета. Через це переклади Анненського набагато вільніші і допускають іноді значні відступи від оригіналу» (Ваннер, 1993: 37). Саме ці принципи відбилися у його перекладах з французьких символістів.

Дослідниками висловлено цілком вірне припущення, що в ліриці П. Верлена І. Анненського приваблюють суголосні його світобаченню і творчим інтенціям мотиви сну, мрії, спогадів про минуле, примарності – всього, що стоїть на межі реальності. Він відтворює верленівську музикальність, намагаючись передати звуковий образ

вірша, іноді йому вдається зберегти рими. Для реалізації мотивного комплексу “l’ennui de vivre” на рівні поетичної фоніки перекладач часто використовує верленівський прийом параномазії; наприклад: «На ужин-то ужас, беда на обід» (з перекладу твору “*Çaг vraiment j’ai souffert beaucoup*”) (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Для І. Анненського звукопис – найважливіша риса ідіостилі Верлена, тому він підсилює її в перекладах, часто вводить образи, слова, цілі рядки лише з фонетичних причин. Навіть більше, фонетичні аспекти можуть переважати у нього над семантичними, інколи образи оригіналу замінюються повністю, проте зберігаються алітерації та асонанси. Так, у перекладі твору “*Il pleure dans mon coeur*” І. Анненський вільно передає образний ряд, не дотримуючись точності на лексичному рівні. Суголосність із оригіналом проявляється у поєднанні абстрактної і конкретної лексики, слів із різних лексичних шарів, у зіткненні антонімів – рисах, властивих і оригінальній поезії перекладача. Однак він подекуди привносить у текст і елементи свого індивідуального стилю. На лексичному рівні це виявляється в тому, що лаконічності П. Верлена І. Анненський протиставляє пошук різноманітної лексики. Верленівські смислові тавтології у І. Анненського стають чисто мелодійними, слугують для створення особливої інтонації, значення повторюваних слів для нього не надто важливе.

Порівнюємо поетичні тексти П. Верлена та переклади І. Анненського. Так, у вірші П. Верлена активний звукопис на голосні звуки і алітерація на «л» у перших двох строфах створюють музикальність і підсилюють плинність і співучість інтонації: «*Il pleure dans mon coeur / Comme il pleut sur l a ville*» (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>). Ті ж самі прийоми зберігаються і в перекладі І. Анненського, а ось на лексичному рівні спостерігається трансформація: «*Сердце исходит слезами, / Словно холодная туча...*» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Поет повністю зберігає верленівське римування, але кількість пунктуаційних пауз збільшується, посилюючи відчуття рефлексії, з’являється елегійний тон, притаманний російській поезії. Для І. Анненського, як і для П. Верлена, дуже важлива ритміка, саме тому він підміняє вигуки трикрапками, щоб увиразнити інтонації роздуму і трагізму. У перекладі більше емоцій невпевненості, втоми і болю, ніж у рядках П. Верлена, більше безнадійності і розчарування, внаслідок чого посилюються настрої мотиву “l’ennui”. В інтерпретації І. Анненського «душа плаче» не стільки від туги, скільки від перенасиченості життям: «*Только не горем томимо / Плачет, а жизнью наскуча, / Ядом измен не язвимо, / Мерным биеньем томимо*» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Вислів «жизнью наскуча» семантично збігається з мотивом «нудьги життя» у вірші В. Брюсова “*L’Ennuie de Vivre*” (підзаголовок – «Скука жизни»). Перекладач згадує причину такого «томлення», тоді як у оригіналі вона відсутня: “*Il pleure sans raison / Dans ce coeur qui s’écœure. / Quoi! nulle trahison? / Ce deuil est sans raison*” (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>). Тут ужито словосполучення “*sans raison*” («без причини»), а мотивний комплекс “l’ennui de vivre” наявний лише у підтексті. Перекладач же виводить його на текстуральний рівень. У перекладі М. Лукаша цей катрен цілком адекватний першотекстові: «*Лягає без причин / Туга на серці туга. / З відчаю хоч кричи! / Печальюсь без причин*» (Верлен, URL: <http://www.ae-lib.org.ua>). Основні особливості верленівської поетичної фоніки тут теж збережено.

Рядки тексту І. Анненського рясніють звукописом. Постійні асонанси на «о» та «і» додають віршеві глибини і протяжності, зберігається верленівська алітерація на «л» і з’являється алітерація на шиплячі звуки, яка посилює наявну в оригіналі сугестію: «*Льются мелодией ноты // Шелеста, шума, журчанья, // ... Льются дождливые ноты...*» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Поява тут образів сну, дрімоти, отрути, нудьги, мук – не випадкова: це центральні образи оригінальної поезії І. Анненського. У його художньому світі сон і дійсність однаково тяжкі, відчуття “l’ennui de vivre” ніде неможливо подолати.

Перекладач намагається вловити музику віршів П. Верлена і відтворити її засобами російської мови. Однак інтонація у І. Анненського часто уповільнена. Це проявляється в подовженні рядків, у збільшенні числа ненаголошених складів, у пунктуації. Перекладач майже не передає верленівський «синтаксичний імпресіонізм» (Файн, 1994): П. Верлен часто зображує окремі розрізнені деталі, що нагадує мазки на картинах імпресіоністів, І. Анненський же шукає «злиття», встановлює синтаксичні зв’язки, відсутні в оригіналі, при цьому зберігаючи та збагачуючи новими елементами мотивний комплекс “l’ennui de vivre”.

Переклади І. Анненського з П. Верлена вперше були опубліковані в додатку «Парнасці і прокляті» до його дебютної збірки «Тихие песни» (1904). Через змішання в рукописах перекладів та авторських віршів виникли «труднощі розмежування оригінального твору і тонкого, сповненого ліризму художнього перекладу І. Анненського» (Алехина, 2014: 150). Наприклад, тільки в кінці 1950-х років А. Федорову вдалося виявити, що поезія «Так как в самом деле я много страдал» – переклад вірша “*Çaг vraiment j’ai souffert beaucoup*” (Фёдоров, 1983: 201).

Здійснюючи відбір поезій для перекладу, І. Анненський охоплював увесь творчий шлях французького поета. Найбільш улюблені І. Анненського збірки – “*Romances sans paroles*” («Романси без слів», 1874) і “*Amour*” («Любов», 1888), з яких він обрав для перекладу по три вірші.

Як відомо, верленівській ліриці притаманні яскраві риси імпресіоністської поезики, насиченість настроями туги, нудьги, самотності, смутку, меланхолії, сприйняття світу через синестезію відчуттів. У збірці “*Romances sans paroles*” посилюється установка на музикальність віршів. І. Анненський обирає мотивно близькі до своєї творчості тексти з рефлексіями про хиткість існування (“*Je devine à travers un murmure*”), тугу (“*Il pleure dans mon coeur*”), жорстоку любов (“*O triste triste était mon âme*”). Збірка “*Amour*” наповнена роздумами про смерть і небуття. Звідси І. Анненським взяті вірші з мотивами самотності поета (“*Pensée du soir*”, “*J’ai la fureur d’aimer*”) і жорстокості існування (“*Çaг vraiment j’ai souffert beaucoup*” – «Так як я дійствительно много страдал»). Слід зазначити, що всі згадані мотиви входять до мотивного комплексу “l’ennui de vivre”, що дає підстави зробити висновок про важливість цього комплексу для перекладацької творчості І. Анненського так само, як і для його авторських текстів.

Показові щодо цього два вірші зі збірок П. Верлена “Jadis et Naguère” («Давно і недавно») і “Parallèlement” («Паралельно»). З “Jadis et Naguère” перекладач бере вірш “Langueur” («Томление»), що розкриває образ туги-смерті, і “Crimen amoris” («Злочин кохання»). Збірка “Jadis et Naguère” (1884) розглядається як повернення П. Верлена в літературу і відрізняється неоднорідністю, «дисгармонійною сумішшю» (П. Птіфіс). У віршах ліричний герой страждає від розладу зі світом, що спричиняє суб’єктивне переживання “l’ennui de vivre”.

“Poèmes Saturniens” (1866) – збірка, де автор розкриває своє розуміння краси і мистецтва. Незважаючи на ще помітний вплив на нього парназької школи, поет заперечує холодну красу, яка тільки нагадує про дисгармонію світу – у цьому разі “l’ennui de vivre” поглиблюється, тоді як мистецтво має бути шляхом порятунку від “l’ennui”. Вірш “Mon rêve familier” («Сон, с которым я сроднился»), вибраний І. Анненським із цієї збірки для перекладу, містить у собі образ жінки, яка є провідницею ліричного героя у внутрішній, прихований від реального, світ.

У творі “Colloque sentimental” зі збірки “Fêtes galantes” («Галантні свята») (1869) постають мотиви смерті, потойбіччя, що не можуть урятувати від “l’ennui de vivre”, наявні образи криги та холоду, що семантично поєднуються з макабричними образами привидів. Переклад І. Анненського «Забенный мрак аллеи обледенелых / Сейчас прорезали две тени белых. / Из мертвых губ, подъяв недвижный взор, / Они вели беззвучный разговор» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>) є майже еквівалентними до оригінального тексту: “Dans le vieux parc solitaire et glacé / Deux formes ont tout à l’heure passé. / Leurs yeux sont morts et leurs lèvres sont molles, / Et l’on entend à peine leurs paroles” (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>), проте замість старого заледенілого парку (“le vieux parc solitaire et glacé”) з’являється елегійний образ «аллеї обледенелых», характерний для російської лірики. У перекладі М. Лукаша спостерігається пом’якшення образності: «В старім саду серед нічної мли / Дві постаті непевні пройшли. / В них зір погас, уста у них змарніли, / І ледве чутно голоси бриніли» (Верлен, URL: <http://www.ae-lib.org.ua>). Символічний образ криги у цьому перекладі втрачається.

У статті І. Анненського «Про сучасний ліризм» є аналіз катрена з вірша П. Верлена “Je devine à travers un murmure” («Я угадываю сквозь шепот»). Образний ряд тексту інтерпретується так: «Уявіть собі порцеляновий севрський годинник і на ньому випалено фарбами, як Гори качають Амура. Гори молоді, але сам годинник старовинний. І ось поет під ритм цього самотнього ходіння годинника задумався на одну зі своїх улюблених тем, тобто про свою смерть. М’яко-монотонне чергування жіночих рим ніколи б, здається, не скінчилося, але цю манію завершує формула малюнка» (Анненский, 1979: 356). Тепер розглянемо, як поет реалізує своє розуміння тексту у власному ліричному перекладі: «О, развезьтєся в шепоте елей – / Или ждєть, чтоб мечты и печали / Это сердце совсем закачали, / И, заснувши... скатиться с качелей?» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Як бачимо, І. Анненський відмовляється від констатованих ним у критичній статті образів і створює метафоричний план іншого порядку. Мотив смерті у перекладі сполучається із мотивом сну і відходить у підтекст, на рівень натяку. Поет не використовує слово «померти», натомість застосовуючи евфемізм «скатиться с качелей». З’являється характерний для І. Анненського образ серця, відсутній у П. Верлена. Отже, можемо констатувати значні відхилення від оригіналу, що характерно для вільного перекладу.

Відомо, що епіграфом до «Тихих песен» І. Анненський поставив власні рядки: «Из заветного фиала / В эти песни пролита, / Но, увь! не красота... / Только мука идеала», підписані псевдонімом «Никто» (Анненский, URL: <http://www.litres.ru>). Серед творів, що не ввійшли до збірників, знаходимо вірш «Не могу понять, не знаю...», який містить трохи змінений катрен епіграфа: «Из заветного фиала / Всюду в мире разлита / Или мука идеала, / Или муки красота». «Мука идеала» виступає одним із утілень “l’ennui”. Ідеал недосяжний у реальному світі, й усвідомлення цього посилено відчуття розриву між дійсністю і світом фантазій. У цьому ж вірші з’являються згадки про П. Верлена: «Не могу понять, не знаю... / Это сон или Верлен?...» і далі за текстом: «И под музыку Верлена / Будет петь моя мечта» (Анненский, URL: <http://www.litres.ru>). У такий спосіб акцентується, що тільки у світі творчої фантазії, подібної до верленівської, можливий порятунок від реальності-“ennui”.

3. Вірш П. Верлена “Mon rêve familier”: варіативність інтерпретації у версіях І. Анненського

Показовою є інтерпретація вірша П. Верлена “Mon rêve familier”. І. Анненський створює два варіанти перекладу цього твору. В першому варіанті під назвою «Сон, с которым я сроднился» зберігається структура оригіналу, в другому, під не перекладеною назвою, вона повністю змінюється. Н. Альохіна, аналізуючи цей вірш у дисертації «Французький символізм у художній та критичній рецепції І. Анненського», акцентує увагу на перекладацькому методі поета. У контексті теми свого дослідження ми змістимо акценти на специфіку рецепції і трансформації мотиву “l’ennui” у різних варіантах перекладу. Перший із них Н. Альохіна називає «перекладом-сонетом» (Алехина, 2014: 166), другий, де сонетна структура не зберігається, – «перекладом-варіацією» (Алехина, 2014: 167). Саме цю термінологію використовуємо далі.

У першій частині оригіналу виникає сюжетна ситуація таємничого сну, в якому з’являється символічний образ дивовижної жінки: “Je fais souvent ce rêve étrange et pénétrant / D’une femme inconnue, et que j’aime et qui m’aime / Et qui n’est, chaque fois, ni tout à fait la même, / Ni tout à fait une autre, et m’aime et me comprend” (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>) («Я часто бачу цей сон дивний і пронизливий / Про незнайому жінку, яка любить мене і яку люблю я, / І яка кожного разу не повністю така ж сама, / Але й не зовсім інша, вона любить і розуміє мене»). У перекладі-сонеті І. Анненського початок вірша передано так: «Мне души странное измучило виденье / Мне снится женщина, безвестна и мила, / Всегда одна и та же и в вечном измененьи, / О, как она меня глубоко поняла» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Сон у перекладі сприймається як наслання, марення, містичне і незбагненне, що акцентується рядком «Мне души странное измучило виденье». В оригіналі вираз “faire un rêve” (бачити сон) поруч зі словом souvent (часто) змальовує ситуацію, яка повторювалася багаторазово і стала звичною для

ліричного героя. Якщо взяти до уваги варіант перекладу виразу “faire une rêve” як «мріяти», то явище сну здається бажаним для героя, тобто сон є не виявом “l’ennui”, а тим надреальним топосом, де від туги можна відпочити. Забарвлення сну, який дарує спокій, підкріплене в оригіналі двома епітетами – étrange і pénétrant (дивний і зворушливий, всепроникний), що визначає онірично одивнену, але загалом позитивну сугестію. Натомість у перекладі І. Анненського з’являється відтінок тривожності, що корелює з образом «змученої душі» ліричного героя.

Зазначимо (погоджуючись з думкою, висловленою в дослідженні Н. Альохіної), що між перекладом і оригіналом є помітна відмінність у трактуванні образу «жінка зі сну». У першотексті вона постає без будь-яких певних рис – це “une femme inconnue” (незнайома жінка). У перекладі образ незнайомки отримує визначення – невідома й мила, робиться акцент на зовнішній стороні образу. «Мила» жінка мінлива, вона володіє здатністю чуйно розуміти. Образ незнайомки сприймається не тільки як містично-таємничий, а і як такий, що багато дарує. Оригінал не дає такого глибокого уявлення про героїню. Вона невідома, невловима (“ni tout à fait la même, ni tout à fait une autre” – не та і не інша), з’являється і зникає, що передається переривчастою побудовою фрази з акцентом на періодичність зустрічей ліричного героя і незнайомки. У першотексті лише констатується, що жінка розуміє і любить героя. На відміну від оригіналу, в перекладі дієслово «розуміти» має означник «глибоко», підкреслюється важливість не просто любовної пристрасті між чоловіком і жінкою, але саме спорідненості душ.

У перекладі-варіації в образі жінки домінують чуттєві, таємничі риси, з’являється образ маски. Візьмемо перший катрен: «Мы полюбили друг друга в минуты глубокого сна: / Призрак томительно-сладкий и странный – она. / Маски, и вечно иной, никогда предо мной не снимаю, / Любит она и меня понимает, немая...» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Підкреслюється інфернальна сутність невідомої жінки: вона – «німий привид», а не живе створіння. Таким чином, з’являється натяк на світ мертвих.

Наступний катрен оригіналу трохи відкриває таємницю появи неземної жінки в оніричних візіях героя. Вона – втілення ідеальної мрії, яка єдина здатна втішити того, чие серце страждає від нерозуміння його у профанному світі: “Car elle me comprend, et mon coeur, transparent / Pour elle seule, hélas! cesse d’être un problème / Pour elle seule, et les moiteurs de mon front blême / Elle seule les sait rafraichir, en pleurant” (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>) («Так як вона мене розуміє, і моє серце, прозоре / Тільки для неї однієї, на жаль! перестає бути загадкою / Тільки для неї однієї, і моє бліде спітніле чоло / Тільки вона знає, як освіжити, плачучи»). У перекладі-варіації І. Анненський значно розширює інтерпретацію образу незнайомки: вона здається героєві матір’ю, яка вгадує кожен рух серця: «Так, к изголовью прикинув, печальная нежная мать / Сердцем загадки умеет она понимать. / Если же греза в морицах горячую влагу рождает, / Плача, лицо мне слезами она прохлаждает...» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>).

За ліричним настроєм переклад-варіація дуже близький до оригіналу. В оригіналі винятковість взаємин жінки та героя підкреслюється рефреном “pour elle seule” (тільки для неї), у перекладі ця риса передається словом «одна». В обох текстах акцентовано відчуженість ліричного героя від соціуму, нерозуміння його людьми профанного світу, що ранить серце, загострюючи відчуття “l’ennui de vivre”. У перекладі-варіації образ матері у сполученні з образом незнайомки утворює, на нашу думку, узагальнений образ-символ «вічної жіночості». До того ж змінюється конотація образу серця, у цілому характерного і для авторської творчості І. Анненського. В оригіналі серце ліричного героя перед незнайомкою стає абсолютно прозорим: “mon coeur transparent”, у перекладі жінка розуміє ліричного героя «серцем». Глибина взаєморозуміння героя і таємничої жінки зі сну розкривається обома поетами через мотив плачу: його вологий лоб охолоджується її слезами. У перекладі-варіації ця ситуація передана дуже точно, хоча на місці незнайомки опиняється мати, яка втілює іншу іпостась «вічної жіночості»: покликання злагіднювати світ.

Переклад-сонет І. Анненського спрямований на розкриття духовної сутності образу незнайомки. Жінці з таємного світу все відомо: «Все, все открыто ей... Обманы, подозренья, / И тайна сердца ей, лишь ей, увы! светла. / Чтоб освежить слезой мне влажный жар чела, / Она горячие рождает испаренья» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). У цій інтерпретації вигук «увы!», підкреслює глибину “l’ennui” ліричного героя, самотнього, відчуженого від того соціуму, який оточив його обманами та підозрами, бо не здатний збагнути «таємницю серця» неординарної особистості. Тільки жінка зі сну проникає у душу ліричного героя, можна навіть припустити, що вона сама – її втілення, яке ґрунтується на архетипі Аніми.

П. Верлен двома рядками пов’язує появу оніричної незнайомки з нагадуванням про близьких ліричному героєві людей, яких уже немає серед живих: «Est-elle brune, blonde ou rousse? – Je l’ignore. / Son nom? Je me souviens qu’il est doux et sonore / Comme ceux des aimés que la Vie exila» (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>). Тут використано вираз “La Vie exila” («Життя вигнало»), де написання слова “Vie” («Життя») з великої літери акцентує персоналізацію номінованого ним образу. Мотив же вигнання – одна з ключових складових мотиву “l’ennui de vivre”. Ліричний герой твору П. Верлена належить до тих «обраних», чия «таємниця серця» незбагненна для простих смертних, що зумовлює його екзистенційну самотність.

У перекладі-сонеті І. Анненського мотив смерті перенесено у підтекст за допомогою епітета «отцветшее», який є емблематичним для російської поетичної традиції. Образ жінки зі сну тут не має однозначного зв’язку з потойбіччям: вона перебуває ніби на стику світів. Мотив “l’ennui” при цьому пом’якшується: «Брюнетка? Русая? Не знаю, / А волос я ль не ласкал ее? А имя? В нем слылось / Со звучным нежное, цветущее с отцветшим...» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). У перекладі-сонеті ліричний герой пестить волосся таємничої незнайомки, що повністю відсутнє в оригіналі. Домінантою цього образу у тексті П. Верлена є ірреальність, тоді як І. Анненський наділяє її деякими «земними» рисами та функцією жінки-рятівниці. Зазначимо, що в перекладі-

варіації ситуація контакту набуває іншої форми: «Цвета назвать не умею ланиты ласкавших волос, / Имя? ...В нем звучное, помню я, с нежным слилось. / Имя – из мира теней, что тоскуют в лазури сияний» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). Чуттєвий елемент тут більшою мірою сублімований: не герой пестить волосся жінки, а волосся пестить її «ланить». Останній рядок у наведеній вище цитаті натякає на неземне походження незнайомки: тіні, зі світу яких вона прилинула, «тоскують в лазури сияний». Мотив туги-“ennui” у інтерпретації-перекладі виходить з підтексту і займає чільне місце у художній структурі.

Світ, з якого походить незнайомка, отримує в І. Анненського забарвлення у холодних кольорах, він схожий на небесний, що підкреслено поєднанням блакиті і сїява – ці колоративи в оригіналі відсутні. Таким чином, мотив потойбіччя у перекладі зберігається, проте набуває іншої конотації. Якщо для ліричного героя П. Верлена переживання “l’ennui de vivre” суб’єктивно пов’язане з самотністю, неможливістю побачити померлих близьких людей, то у перекладі І. Анненського цей варіант мотиву зникає – «світ тіней» присутній як певне абстрактне явище, відокремлене від індивідуального життєвого досвіду ліричного героя.

У заключній частині оригіналу з’являється мотив відсутності життя в образі незнайомки. Її погляд схожий на погляд статуй, а голос і тихий, і важкий – це відгомін далеких голосів померлих. Образ сугестує настрої тривоги, цьому сприяє використання в одному рядку епітетів “calme” – “grave” («спокійний» – «важкий»): “Son regard est pareil au regard des statues, / Et, pour sa voix, lointaine, et calme, et grave a / L’inflexion des voix chères qui se sont tues” (Verlaine, URL: <http://www.gutenberg.org>) («Її погляд схожий на погляд статуй, / І, в її голосі, далекому, і спокійному, і низькому / Є інтонації дорогих голосів, які замовкли»). У перекладі-варіації образ жінки набуває ніжного забарвлення в результаті заміни “calme” і “grave” на серію епітетів (далекий, ніжний, вічний), які акцентують витонченість, тендітність, чистоту, недосяжність незнайомки: «Взоры – глибокіе взоры немых изваяний / Голос – своею далекой, и нежной, и вечной мольбой, / Напоминая умолкших, зовет за собой» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). У концепції образу «жінки-статуї» наявне непряме посилання до античної культури. У цьому аспекті образ еквівалентно переданий у версії І. Анненського та є спільним для ідіостилю обох письменників.

У творі П. Верлена незнайомка не володіє живими рисами, вона – зліпок спогадів зі світу померлих. Відтак спроба порятунку в сновидінні стає марною, від “l’ennui” сховатися неможливо. Ліричний герой П. Верлена чує голоси близьких, які вже вщухли (“des voix chères qui se sont tues”). У перекладі-варіації І. Анненський зображує прагнення ліричного героя досягнути країни померлих: голос жінки «зовёт за собой». Переклад-сонет виключає більшу частину з’ясованих вище конотацій: «Взор, как у статуи, и нем, и углублен, / И без вибрации спокоен, утомлен, / Такой бы голос шел к теням, от нас ушедшим...» (Анненский, URL: <http://annensky.lib.ru>). При цьому, на відміну від перекладу-варіації, І. Анненський не констатує зв’язку незнайомки зі світом тіней – спокійний голос героїні лише нагадує про потойбіччя, але жінка – не звідти. Таким чином, спостерігається деяка трансформація образної системи не тільки в опозиції «автор – перекладач», специфіка реалізації мотиву “l’ennui” є відмінною навіть на рівні двох варіантів перекладу. У перекладі-варіації висловлюється припущення про можливість втечі від “l’ennui” до світу тіней, тоді як у перекладі-сонеті ескапістський мотив відсутній. Обидва варіанти перекладу не є еквівалентними до першоджерела, оскільки зникають мотиви особистої трагедії, згадки про померлих близьких, болісних спогадів. Мотив “l’ennui de vivre” стає абстрактнішим, менше пов’язаним з індивідуальним переживанням, набуваючи універсального значення.

4. Висновки

Ім’я П. Верлена в інтерпретації І. Анненського пов’язано з характерною для свідомості межі XIX – XX століть концепцією невизначеності, непізнаваності світу. Двох поетів зближує схожість багатьох мотивів: ілюзорності світу, «обману буття», сну, а також мотивів, пов’язаних із виходом за межі «несправжнього» буття у світ мрії, спогадів про минуле. Є у І. Анненського і образ «верленівської» жінки, ніжної і таємничої, безплотної, «солодко-незрозумілої». Органічно увійшов у його лірику запозичений у П. Верлена мотив дощу-сліз. Тому за набором поетичних мотивів переклади І. Анненського з П. Верлена складають єдине ціле з його оригінальною лірикою; зокрема, вирізняються семантичні пари перекладних і оригінальних віршів: «Томление» і “Ego”, “Colloque sentimental” і “Nox vitae”. Подібний і сам тип символізму обох поетів. На відміну від молодших символістів, які шукали в земному світі знаки ідеальних сутностей, П. Верлен та І. Анненський – представники символізму «асоціативного» або «психологічного», спрямованого на художнє осмислення зв’язків між явищами, між зовнішнім світом і душею ліричного героя.

Характерним є пом’якшення танатологічного мотиву, натомість акценти зміщуються на мотив мук творчості. Наявна тенденція до зміни ритміко-синтаксичних особливостей оригіналів (трансформація оригінального тексту, зміна акцентів, мотивно-образного ряду тощо). «Туга життя» (“l’ennui de vivre”) трактується перекладачем не лише як особистісне переживання, але і як характерна риса світобачення епохи.

Література:

1. Алехина Н. Французский символизм в художественной и критической рецепции И.Ф. Анненского : дис. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература». Томск, 2014. 257 с.
2. Анненский И. Книги отражений. Москва : Наука, 1979. 680 с.
3. Анненский И. Переводы. URL: <http://annensky.lib.ru/trans.htm> (дата звернення: 26.11.2016).
4. Анненский И. Полное собрание стихотворений. URL: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=176046 (дата звернення: 26.09.2016).

5. Анненский И. Разбор стихотворного перевода лирических стихотворений Горация П.Ф. Порфирова. *Созвучия. Стихи зарубежных поэтов в переводе Иннокентия Анненского и Федора Сологуба*. Москва : Прогресс, 1979. С. 153–155.
6. Ваннер А. Бодлер в русской культуре конца XIX – начала XX века. *Русская литература XX века: исследования американских учёных. Петро-РИФ, Университет Джеймса Медисона (Вирджиния, США)*. Санкт-Петербург : СПбГУ, 1993. С. 37–39.
7. Верлен П. Вірші. Переклад Миколи Лукаша. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/verlaine_poesie_by_lukash_ua.htm (дата звернення: 10.10.2017).
8. Гаспаров М. Подстрочник и мера точности. *Гаспаров М. О русской поэзии. Анализ, интерпретации, характеристики*. Санкт-Петербург : Азбука, 2001. С. 361–372.
9. Островская Е. Иннокентий Анненский и французская поэзия XIX в. : автореф. дис. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература». Москва, 1998. 26 с.
10. Файн С. Поль Верлен и поэзия русского символизма (И. Анненский, В. Брюсов, Ф. Сологуб) : автореф. дис. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература». Москва, 1994. 26 с.
11. Фёдоров А. Два поэта (Иннокентий Анненский и Фёдор Сологуб как переводчики поэзии). URL: <http://annensky.lib.ru/names/fyodorov/fyodorov3.htm> (дата звернення: 28.03.2018).
12. Фёдоров А. Иннокентий Анненский – лирик и драматург. URL: <http://annenskiy.lit-info.ru/annenskiy/articles/fedorov-lirik-dramaturg/chast-1.htm> (дата звернення: 28.03.2018).
13. Фёдоров А. Иннокентий Анненский как переводчик лирики. *Фёдоров А. Искусство перевода и жизнь литературы: очерки*. Ленинград : Советский писатель, 1983. С. 188–204.
14. Verlaine P. Oeuvres complètes de Paul Verlaine, Vol. 1 Poèmes Saturniens, Fêtes Galantes, Bonne chanson, Romances sans paroles, Sagesse, Jadis et naguère. URL: <http://www.gutenberg.org/files/15112/15112-h/15112-h.htm> (дата звернення: 14.10.2016).

References:

1. Alyokhina N. (2014). Frantsuzskiy simvolizm v khudozhestvennoy i kriticheskoy retseptsii I. F. Annenskogo [French symbolism in the artistic and critical reception of I. F. Annensky] : dis. kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 “Russkaya literature”. Tomsk, 257 [in Russian].
2. Annensky I. (1979). Knigi otrazheniy [Books of reflections]. Moscow : Nauka, 680 [in Russian].
3. Annensky I. Perevody [Translations]. Retrieved from: <http://annensky.lib.ru/trans.htm> [in Russian].
4. Annensky I. Polnoye sobraniye stikhovoreniy [Complete collection of poems]. Retrieved from: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=176046 [in Russian].
5. Annensky I. (1979). Razbor stikhovornogo perevoda liricheskikh stikhovoreniy Goratsiya P. F. Porfirova [Analysis of the poetic translation of the lyric poems of Horace by P. F. Porfirov]. *Sozvuchiya. Stikhi zarubezhnykh poetov v perevode Innokentiya Annenskogo i Fiodora Sologuba*. Moscow : Progress, 153–155 [in Russian].
6. Vanner A. (1993). Bodler v russkoy culture kontsa XIX – nachala XX veka [Baudelaire in Russian culture of the late XIX – early XX century]. *Russkaya literature XX veka: issledovaniya amerikanskikh uchionykh. Petro-RIF, Universitet Dzheymsa Medisona (Virdzhiniya, SSHA)*. St. Petersburg : SPBGU, 37–39 [in Russian].
7. Verlen P. Virshi. Pereklad Mykoly Lukasha [Poems. Translated by Mykola Lukash]. Retrieved from: http://www.ae-lib.org.ua/texts/verlaine_poesie_by_lukash_ua.htm [in Ukrainian].
8. Gasparov M. (2001). Podstrochnik i mera tochnosti [Lineal translation and measure of accuracy]. *Gasparov M. O ruskskoy poezii. Analizy, interpretatsii, kharakteristiki*. St. Petersburg : Azbuka, 361–372 [in Russian].
9. Ostrovskaya Ye. (1998). Innokentiy Annenskiy i frantsuzskaya poeziya XIX v. [Innokenty Annensky and French poetry of the XIX century]: avtoref. dis. kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 “Russkaya literature”. Moscow, 26 [in Russian].
10. Fayn S. (1994). Pol Verlen i poeziya russkogo simvolizma (I. Annenskiy, V. Briusov, F. Sologub) [Paul Verlaine and the poetry of Russian symbolism (I. Annensky, V. Bryusov, F. Sologub)]: avtoref. dis. kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 “Russkaya literature”. Moscow, 26 [in Russian].
11. Fiodorov A. Dva poeta (Innokentiy Annenskiy i Fiodor Sologub kak perevodchiki poezii) [Two poets (Innokenty Annensky and Fedor Sologub as translators of poetry)]. Retrieved from: <http://annensky.lib.ru/names/fyodorov/fyodorov3.htm> [in Russian].
12. Fiodorov A. Innokentiy Annenskiy – lirik i dramaturg [Innokentiy Annensky – lyricist and playwright]. Retrieved from: <http://annenskiy.lit-info.ru/annenskiy/articles/fedorov-lirik-dramaturg/chast-1.htm> [in Russian].
13. Fiodorov A. (1983). Innokentiy Annenskiy kak perevodchik liriki [Innokentiy Annensky as a translator of lyrics]. *Fiodorov A. Iskusstvo perevoda i zhyzn literatury: ocherki*. Leningrad : Sovetskiy pisatel, 188–204 [in Russian].
14. Verlaine P. Oeuvres complètes de Paul Verlaine, Vol. 1 Poèmes Saturniens, Fêtes Galantes, Bonne chanson, Romances sans paroles, Sagesse, Jadis et naguère. Retrieved from: <http://www.gutenberg.org/files/15112/15112-h/15112-h.htm>.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2019.
The article was received 24 July 2019.

УДК 81-115:821.111+821.161.1
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-9

**ПОРТРЕТ У РОМАНАХ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ» О. УАЙЛЬДА
ТА «ШЕСТИДНЕВ, АБО КОРОНА ДОМУ ОСТРОЗЬКОГО» П. КРАЛЮКА
(ЩОДО ПРОБЛЕМИ ДВІЙНИЦТВА)**

Мізінкіна Олена Олексіївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
mizinkina-o@ukr.net
orcid.org/0000-0001-5732-5138

Чмир Андрій Валерійович,
магістрант кафедри теорії літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
chmyr_andrew@ukr.net
orcid.org/0000-0001-5662-5788

У статті робиться спроба порівняти роль портрета в художньому світі романів представників англійської (Оскар Уайльд) та української (Петро Кралюк) культур. Для впорядкування історико-літературного матеріалу встановлено часові рамки творчої діяльності письменників, їх належність до мистецьких напрямів, міру визнання. Названо імена літературознавців, які останнім часом досліджували менш вивчений роман «Шестиднев».

Метою розвідки є відстежити збіги й розбіжності у творенні ситуацій і характерів героїв і значенні та впливі їхніх портретів. Для досягнення поставленої мети застосовано переважно порівняльно-типологічний **метод** дослідження.

Підставою для аналізу двох романів послугувало спостереження про їх належність до психологічного різновиду, що виявилось в проблемі роздвоєння особистості. Огляд літературознавчих праць із питання двійництва в літературі підтвердив вагомість звернення до портрета як художнього прийому.

Результати. У результаті зіставлення ситуацій, у яких проявляється поведінка головних героїв, з'ясовано спільне та відмінне в образотвореннях Доріана Грея й Василя-Костянтина Острозького. Так, встановлено вікові розбіжності головних героїв, що зумовило манеру змін їхніх зображень на картинах. Уже написаний портрет Грея викривляється з кожним новим його гріхом, тоді як про зміни зображення Острозького читач дізнається від художника під час його створення упродовж усього роману.

Спільним для творів є те, що портрети героїв постають головними обвинувачами їхніх недобрих справ, їхнім дзеркалом, у якому відобразилися їхній «Інший». Цю роздвоєність усвідомлюють і засуджують творці портретів, тому закономірним убачається розглядати нерозривний зв'язок трьох персонажів: головний герой – художник – портрет. Доводиться, що складники триади по-різному виражають проблему двійництва.

Також відзначається символіка кольорів на портретах. Обидва письменники вмотивовують появу тої чи іншої барви в зображенні героїв, що вказує на тісний зв'язок із живописом.

Висновки. Отже, типологічне вивчення проблеми одухотвореного портрету у творах різних літератур продемонструвало не завмирання, а подальший розвиток такого явища в мистецтві XXI століття.

Ключові слова: головний герой, портрет, колір, письменники, художник, «Я», «Інший».

**PORTRAIT IN THE NOVELS “THE PICTURE OF DORIAN GRAY” BY O. WILDE AND
“SHESTYDNEV, OR THE CROWN OF THE HOUSE OF THE OSTROGSKI FAMILY” BY P. KRALIUK
(TO THE ISSUE OF DUALITY)**

Mizinkina Olena Oleksiivna,
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department
of Literature Theory and Comparative Studies
Odesa I. I. Mechnikov National University
mizinkina-o@ukr.net
orcid.org/0000-0001-5732-5138

Chmyr Andrii Valeriiovych,
Master's Degree Student at the Department
of Literature Theory and Comparative Studies
Odesa I. I. Mechnikov National University
chmyr_andrew@ukr.net
orcid.org/0000-0001-5662-5788

The article makes an attempt to compare the role of a portrait in the art world of novels of representatives of English (Oscar Wilde) and Ukrainian (Petro Kraliuk) cultures. In order to arrange the historical and literary material the time limits of creative work of writers, their belonging to the art movements and the degree of recognition were established. The names of literary scholars, who have recently analyzed the less studied novel “Shestydnev” are given.

Purpose: the purpose of research – to trace coincidences and distinctions in creation of situations and characters of heroes and value and influence of their portraits. In order to achieve this goal, the comparative-typological **method** of study is applied mainly.

The ground for the analysis of the two novels was the observation of their belonging to a psychological kind that revealed in the problem of split personality. The review of literary works on the issue of duality in the literature confirmed the importance of using a portrait as an artistic technique.

Results. As a result of the comparison of situations, in which the behavior of the main characters is revealed, the general and the distinct in the character creating of Dorian Gray and Wasyl Konstanty Ostrogski was found out. Thus, the age differences of the main characters were established, which determined the manner of changes in their images in the paintings. Already painted portrait of Gray is distorted with each of his new sin, while the reader learns about the changes in the image of Ostrogski from the artist during his creation throughout the novel.

The common thing about the novels is that the portraits of the heroes become the main accusers of their evil deeds, they become their mirror, which reflected their “Other”. This duality is recognized and condemned by the creators of portraits, so it is natural to consider the continuity of the three characters: the main hero – the artist – the portrait. It is proved that the components of the triad express the problem of duality in different ways.

The symbolism of colors on the portraits is also noted. Both writers explain the appearance of one or another color in the heroes’ portraits, indicating a close connection with painting in this way.

Conclusions. Thus, the typological study of the problem of spirited portrait in the works of different literatures showed not a freeze, but further development of this phenomenon in the art of the twenty first century.

Key words: the main character, portrait, color, writers, artist, “I”, “Other”.

1. Вступ

На перший погляд важко простежити творчий діалог таких письменників, як ірландець Оскар Уайльд (1854–1900) та українець Петро Кралюк (нар. 1958). Романісти не тільки належать до різних століть, наслідують своєрідну національну літературу, а і є прибічниками відмінних мистецьких напрямів (О. Уайльд – естетизм, П. Кралюк – постмодернізм). Якщо творчість англомовного митця деякою мірою вже вивчена за більш ніж століття, то художній доробок вітчизняного письменника й ученого (водночас, оскільки активно досліджує історію й філософію свого народу, якщо зважати на монографії, що вийшли у світ) ще потребує прискіпливого студіювання. Зокрема, про один із перших творів його великої прози маємо окремі розвідки літературознавців (П. Білоуса, О. Мізінкіної, Г. Насмінчук, І. Приліпко, Р. Харчук) і відгуки колег по перу (С. Синюк та ін.).

Варто зазначити й те, що такі особистості вже посіли чільне місце у світовому літературному процесі. Життя й різножанрова творчість О. Уайльда до сьогодні викликає жвавий інтерес критиків і біографів. Роман «Шестиднев, або Корона дому Острозького» П. Кралюка у 2013 році висунуто на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Нашу увагу привернула проблема портрета як провідного прийому оприявлення головного героя в романах письменників. З одного боку, зображення людини є традиційним для створення художнього образу, а з іншого – своєрідність «Портрета Доріана Грея» (1890) та «Шестиднева» (2010) полягає в тому, що їм притаманна велика міра психологізму. З-поміж розмаїття художніх засобів психологізму особливо вирізняється явище двійництва, яке оригінально розвинули О. Уайльд і П. Кралюк у творах. Тому мету роботи вбачаємо в аналізі ключових ситуацій і характерів головних героїв, на яких виразно впливають їхні портрети. Поставлена мета спонукала до розв’язання дослідницьких завдань: простежити функції портрета в романах «Портрет Доріана Грея» та «Шестиднев, або Корона дому Острозького»; розглянути механізм двійництва в романах; установити спільне й відмінне у відтворенні тріади герой – художник – портрет. Оскільки головний герой роману П. Кралюка – реальна постать в історії України, вважаємо за необхідність звернутися до міркувань істориків з приводу трактувань його діяльності.

Мета й завдання зумовили застосування порівняльно-типологічного методу дослідження, що дає змогу зіставити твори різних авторів на спільну тему, в якій розкривається психологічна проблема роздвоєння.

2. Питання двійництва в розробках XX–XXI ст.

Як спосіб художнього мислення проблема двійництва порушувалася в працях таких літературознавців, як Софія Агранович та Ірина Саморукова («Двійничество»), Тетяна Бовсунівська («Двійництво в українському романтизмі»), Тетяна Грудкіна («Феномен двойничества в русской литературе XX века»), Анастасія Крилова («Определение понятия «двойничества» в литературе и философско-эстетическая база его возникновения»), Світлана Саєнко («Поэтика двійництва у романах В. Набокова «Відчай» та «Запрошення до страти»»), Оксана Філатова («Розколоте «я», або феномен психологічного двійництва в українському романі 20-х років XX століття») та ін. Проблему двійництва («Я та Інший») розглядали й філософи: Мартін Бубер, Жан-Поль Сартр, Мартін Гайдегер та ін.

Оксана Колотова, підсумовуючи думку німецького письменника Жана Поля (Ріхтера), вказує, що «двійництво виникає тоді, коли персонаж художнього твору отримує можливість бачити себе збоку, одночасно відчуваючи себе і самим собою, і кимось іншим» (Колотова, 2015: 96). Отже, частка свідомості або підсвідомості героя починає вести самостійне життя, являючи собою інший (часто протилежний) бік особистості.

Спостерігаються різні модифікації феномена двійництва у творах словесного мистецтва (герой і його alter ego; внутрішнє, психологічне «двійництво» суб’єкта; персонажі-близнюки, персонажі-клони; герой «віддзеркалює» певні якості іншого; мотив «двосвіття» та блукання персонажів поміж реальностями) (Колотова, 2015).

3. Портрети головних героїв

Для того, аби встановити тип двійництва, варто зіставити головних героїв романів. Одразу відзначаємо, що головні герої аналізованих романів відрізняються віком. Якщо Доріан Грей – це молода людина, трагедія якої

розгортається безпосередньо перед читачем (твір охоплює період його життя від 20 до 38 років), то Василь-Костянтин Острозький уже в поважному віці (82 роки), історію життя якого дізнаємося переважно з його спогадів.

Суттєвою відмінністю між творами є й те, що в романі О. Уайльда портрет набуває нового вигляду вже після того, як він намальований, а в романі П. Кралюка він змінюється безпосередньо під час свого створення. Перші зміни портрета Доріана Грея пов'язані з епізодом, коли головний герой відштовхує від себе акторку Сібілу Вейн: *«Узявшись за ручку дверей, Доріан мимохідь зиркнув на портрет роботи Безіла Голворда. І враз відсахнувся, наче вражений якоюсь несподіванкою. До спальні він увійшов децю приголомшений. Вийнявши квітку з петельки, він мовби завагався в нерішучості. Зрештою таки вернув назад і, наблизившись до портрета, уважно приглянувся. У тьмяному світлі, що пробивалося крізь кремові шовкові штори, обличчя здалось йому трохи зміненим. Іншим став вираз, щось жорстоке з'явилося в обрисах рота. Дивна річ! Доріан одвернувся і, підійшовши до вікна, підтягнув штори. Кімнату залив променистий світанок, розігнавши химерні тіні по темних кутках, де вони, здрігаючись, нарешті уляглися. Але дивний вираз на обличчі портрета не тільки не зник, а навіть став ще чіткішим. Тремтливе і яскраве денне світло виказувало йому складку жорстокості біля рота так ясно, наче він дивився у дзеркало після того, як вчинив щось жахливе»* (Вайлд, 2012: 122). По-справжньому покохавши юнака, Сібіла Вейн не змогла більше грати удавані ролі на сцені. Через це Доріан утрачає будь-який інтерес до Сібіли й кидає її. З відчаю дівчина закінчує життя самогубством. Слушним є спостереження Наталії Панової, що «портрет отримав частину душі Доріана Грея і став його совістю. Він дізнавався про події, що відбуваються в житті молодого чоловіка, як тільки вони траплялися. Портрет ніс на собі весь негатив, тяжкий вантаж часу і моральну відповідальність за скоєне зло» (Панова, 2015: 125).

На відміну від роману О. Уайльда, у творі П. Кралюка першим у портреті Острозького змінюється не риса обличчя, а фон. Якщо спочатку художник Іван малює зелене тло, то потім він відзначає: *«Моя рука тягнеться до чорної барви, змішуючи її із зеленою»* (Кралюк, 2014: 135). Дослідник із психології кольору Гаральд Браем зазначає, що «чорний колір використовується як символ песимізму, втрат і нещастя» (переклад наш – О. М., А. Ч.) (Браем, 2009: 109). Поява цієї барви на портреті зумовлена тим, що маляр почув історію родинних чвар Василя-Костянтина. Невдовзі після смерті батька кровний брат Василя Костянтиновича Ілля наказує захопити й пограбувати місто Турів, щоб знайти заповіт. Чорний колір виринає й тоді, коли князь розповідає про судову справу з князями Заславськими. *«Фарбую тло полотна. Воно темно-зелене. Неприсміне»* (Кралюк, 2014: 143), – міркує художник. Зміна барви вмотивовується тим, що, за визнанням Василя-Костянтина, *«неправедний то був суд»* (Кралюк, 2014: 143). Як свідчать історики (Жеребцова, 2010), ця суперечка тривала мало не все XVI ст. Ще одне перетворення кольору відбувається під час розмови про трагічну долю племінниці князя – Гальшки Острозької. Маляр Іван фіксує: *«Знову торкаюся пензлем чорної барви. Моє зелене тло портрета геть темним стає»* (Кралюк, 2014: 162). Василь Костянтинович розпорядився стосовно шлюбу дівчини, і цим прирік на подальші нещастя в її житті, тому чорна барва постає як докір, який адресований Острозькому.

Підкреслено символічним у романах є й червоний колір. Яків Обухов наголошує, що «у християнській культурі червоного кольору боялися й табували як колір агресії, руйнівного насильства і сліпої пристрасті» (переклад наш – О. М., А. Ч.) (Обухов, 1996: 46). У романах переконуємося в художній реалізації символіки кольору. Після того як Доріан Грей убиває художника, він помічає на полотні червону кров: *«Вчора, уперше за всі ці роки, він забув прикрити фатальний портрет, і вже намірився кинутись до нього – але враз відсахнувся. Звідки на руці портрета ця огидна волога, червона й лискуча, неначе полотно випривало кров'ю? Яке жахіття! Це ще жахліше, – промайнуло йому в думці, – ніж те непорушне тіло, котре, як він знав, сидить навпроти портрета, навалившись на стіл: його потворна тіль на закривавленому килимі свідчила, що тіло на тому самому місці, де було й учора»* (Вайлд, 2012: 228). Як бачимо, портрет викриває злочин героя, стає відображенням прихованих психічних зрушень.

У романі П. Кралюка читач спостерігає червоний колір на портреті в момент, коли В. Острозький сповідається священнику у своїх гріхах. Завдяки внутрішньому мовленню художника дізнаємося, що *«плечі князя вкриває чорний плащ із темно-червоними нарукавниками. І шапку темно-червоного кольору я змалював. Упадають в очі червоні губи князя, обрамлені сивою бородою. Міцно стулені вони. Мовчать – хоча, видається, багато можуть сказати»* (Кралюк, 2014: 331). Темно-червоні нарукавники можуть натякати на те, що у Василя-Костянтина, як і в Доріана Грея, була «кров на руках». Олександр Федоров пояснює значення фразеологізму «обагрятися кров'ю» як «проливати чийось кров; убивати кого-небудь» (переклад наш – О. М., А. Ч.) (Федоров, 2008: 17). Тобто шлях до визнання князя міг пролягати не завжди через добрі справи. Уже в самому романі автор недвозначно натякає на винуватості князя в передчасних смертях його племінниці Гальшки Острозької та її першого чоловіка Дмитра Сангушка, його вихованця Северина Наливайка, козацького ватажка Криштофа Косинського. Ситуації, які призвели до трагічних наслідків вищезгаданих відомих в історії України особистостей, не враховуючи маси учасників козацьких повстань, були більшою мірою змодельовані саме Острозьким. Микола Аркас стверджував, що князь відіграв вирішальну роль у долі Северина Наливайка, бо, «пробуваючи у Острозі, Наливайко починає нападати на панські маєтки, – може бути, що підмовив його на те князь Острозький» (Аркас, 1994: 161). Також думка про неоднозначність постаті Василя-Костянтина Острозького є провідною на думку історика Леоніда Тимошенка. Характеризуючи діяльність Василя Костянтиновича, дослідник пише, що «він наробив купу помилок. Деякі з них були просто фатальні: так, саме Острозький сприяв переходові на луцьку кафедру Кирила Терлецького і обсажденню володимирської кафедри Іпатієм Потієм, які виявилися ініціаторами унії і, відтак, віросповідальними «відщепенцями». Часто пишуть про особисті образи діячів у період генези унії» (Тимошенко, 2008: 21).

Отже, акцентування уваги письменниками на червоному кольорі має явне символічне наповнення. Викривальний характер червоної барви постає осудом на портретах головних героїв. Це дає підстави розуміти, для чого Доріан прикривав портрет покривалом відповідного відтінку. Колір крові демонструє гріхи героїв, один із яких не хотів визнавати, а інший визнав лише перед смертю.

Ще однією особливістю роману «Портрет Доріана Грея» є те, що головний герой, розуміючи свій нерозривний зв'язок із портретом, намагається виправитися. Він відмовляється від кохання сільської дівчини, адже не хоче зіпсувати її. З надією Доріан очікує, що портрет змінився на краще: *«Спокійно ступаючи, він увійшов досередини, замкнув своїм звичаєм двері і стягнув з портрета пурпурове покривало. Крик обурення й болю вирвався в нього. Ніякої зміни він не побачив – хіба тільки в очах з'явилося щось підступне і рот скривило лицемірним усміхом. Портрет був такий самий відрозливий – навіть ще відрозливіший, якщо це взагалі можливе: червона волога на його руці начебто це пояскравішала, ще більше скидаючись на щойно пролиту кров. Доріана пройняв дрозж. Невже лиш марнослов'я спонукало його на цей єдиний у житті добрий вчинок? Чи тільки жага нових збуджень, як то насмішувато натякнув лорд Генрі? Чи просте бажання похизуватись, яке часом штовхає нас на вчинки, благородніші за нас самих? А чи все це разом? Але чому червона пляма ще побільшала? Вона розповзалася по зморшкуватих пальцях, немов якась жахлива хвороба... Кров була й на ногах портрета – чи не скрапувала вона з руки? Кров була навіть на тій руці, яка не тримала ножа!.. Що, зізнання? Може, це все до того, що він мусить зізнатися в убивстві? Виказати самого себе, піти на смерть?..»* (Вайлд, 2012: 292). У доволі об'ємному уривку з роману простежується майстерність письменника у відтворенні внутрішнього світу героя. Від зовнішнього зображення дій Доріана оповідь переходить до вражень героя від портрету й завершується внутрішнім діалогом, спілкуванням зі своїм alter ego. Його двійник красномовно показує, що Доріан Грей не зміг подолати свою моральну розпусту. Не витримавши правдоподібності портрету, молодий чоловік намагається знищити його: *«Доріан схопив ножа і прошив ним портрет. Почувся голосний скрик і глухий тріск. Крик передсмертної муки був такий моторошний, що вся розбуджена челядь сполошено повибігала зі своїх кімнат»* (Вайлд, 2012: 293). Натомість помирає реальний Доріан Грей, перестає жити людина, на обличчі якої відображаються всі гріхи, що до цього фіксувалися на портреті. Тобто, не визнаючи свого двійника, перебуваючи в конфлікті зі своїм alter ego, не сприймаючи «Іншого», герой убиває своє «Я».

По-іншому проявляється проблема двійництва на прикінцевих сторінках роману «Шестиднев, або Корона дому Острозького». Портрет як кольоровий відбиток життя Василя-Костянтина Острозького малюється упродовж шести днів (композиційно це відображено, відповідно, у 6 розділах роману). В останній прижиттєвий (шостий) день князь за звичаєм прагне сповідуватися своєму священнику: *«– Знаєш, Дем'яне, – кажу, – видається, маю два великі гріхи за плечима своїми. Не знаю, чи простить мені їх Господь»* (Кралюк, 2014: 332). Отже, на відміну від Доріана Грея, Василь-Костянтин чітко усвідомлює свою провину, гріхи, недоліки. Сцена каяття свідчить про розуміння Острозьким своїх моральних падінь. Він усвідомлює наявність у собі другої темної сторони, яка частково проявилася на його портреті. Визнаючи в собі «Іншого», головний герой прагне померти із чистим сумлінням.

4. Роль художника в романах

З-поміж усього об'єднують романи персонажі художників, автори портретів головних героїв. Причому обидва – Безіл Голворд та Іван – у творах є не лише виконавцями замовлення, а й активними дійовими особами. На ключовій ролі маляра Івана наголошує Петро Білоус: *«Більша частина тексту належить Острозькому, а художник відповідає йому вголос чи подумки короткими репліками. І якщо князь викладає «свою правду» (родинну, державну, особистісну) розлого, то репліки художника її відтінують, його слова – погляд збоку, свого роду об'єктивізація подій та вчинків»* (Білоус, 2011: 10). Отже, живописець постає в ролі совісті Василя-Костянтина, він деякою мірою його критик і суддя, його «Інший». У романі О. Уайльда Безіл Голворд був близьким другом Доріана, він болісно переживав моральне падіння свого натурщика (*«– Моліться, Доріане, моліться!.. Як це нас навчали в дитинстві? «І прости нам провини наші... І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого...» Кажім разом! Молитву вашої гордині було почуто. Тож буде почуто й молитву вашого каяття! Я занадто обожнював вас – і за це покараний. Ви теж занадто себе любили. Обох нас покарано»*) (Вайлд, 2012: 209).

Варто наголосити, що художники наприкінці романів не можуть упізнати свої творіння. Безіл, розглядаючи портрет Доріан Грея після його змін, міркує: *«Так, це був Доріан. Але хто ж намалював його таким? Художник наче впізнавав свою руку, та й рама була знайома, роблена за його ескізом. Здогад здавався моторошно неймовірним, а все ж Голвордові зробилося страшно. Схопивши запалену свічку, він підніс її до портрета. Внизу, у лівому кутку видніли довгі літери – його ім'я, виведене циноброю, довгими червоними літерами»* (Вайлд, 2012: 207). Схожою є реакція митця Івана, коли він побачив через декілька років портрет Острозького. *«І нібито був портрет мій – а не мій. Той самий лик, та сама одежа. Але корони вже не було. Замість неї князь байдуже перебирав золоті монети. Кривдно стало...»*, – міркує Іван (Кралюк, 2014: 337). Письменник пояснює в тексті зміни тим, що син головного героя Януш наказав дещо змінити в портреті, аби не викликати підозри в польській верхівки (спочатку на картині його батько тримав корону як руський монарх). Отже, портрети-двійники настільки трансформуються, що самі творці не можуть їх ідентифікувати.

5. Тріада як демонстрація двійництва

Романи «Портрет Доріана Грея» і «Шестиднев» яскраво засвідчують філософську проблему двійництва через дзеркало внутрішнього світу героїв – портрет. Письменники вдаються до уявлення роздвоєння Доріана Грея та Костянтина Острозького через символічну тріаду дійових осіб:

Портрет (до смерті головного героя «Інший», а після – «Я»)

↕
Художник («Інший»)

↕
Головний герой («Я та Інший»)

Портрет у романах відіграє ключову роль, адже саме він показує бінарність особистостей, їхню нещирість і прихованість. У романі О. Уайльда намальований портрет стає зримою совістю головного героя, відображаючи всі скоєні ним гріхи. На відміну від попереднього, портрет Острозького змінюється вже під час його написання, коли мова заходить про межові ситуації в житті князя. Упродовж роману П. Кралюка Василь Костянтинівич постійно знаходиться біля портрету в одному приміщенні, що безпосередньо й у прямому значенні вказує на тісний зв'язок портрет – герой. Портрет зберігає в собі останні помисли князя, стає формою його посмертного існування. Своєрідність подібних взаємовідношень в О. Уайльда полягає в тому, що Доріан Грей час від часу повертається до свого зображення, він не може довго перебувати без нього. Портрет не просто підкорив собі головного героя, а й, за визнанням юнака, «знищив мене» (Вайлд, 2012: 208).

Художники не тільки творці портретів Доріана та Василя-Костянтина, вони постають «Іншими», поряд із якими додатково розкривається «Я» головних героїв. Через їхню взаємодію читач спостерігає протиріччя між тим, якими англійський аристократ та український князь воліли б бути і якими вони були насправді.

Двійництво вищезазначених героїв свідчить про наявність ще однієї форми прояву «Я» та «Інший». Василь-Костянтин розуміє наявність у собі іншої іпостасі, тому він не вдається до такої саморефлексії, як Доріан Грей. Головні герої прагнуть змінитися, вони пориваються до ідеалу, який має бути на портреті. Так, не завжди прислухаючись до свого «Іншого» (художник Безіл Голворд), Доріан Грей помічає болісні зміни на картині.

6. Висновки

Отже, таке типологічне зіставлення творів різних авторів дає можливість простежити розкриття проблеми роздвоєння особистості, а також коментувати тісний взаємозв'язок складників – герой, художник і портрет у романах. Ця взаємозалежність виходить своїми коренями з образотворчого мистецтва, звідки й прийшло поняття портрета в літературу. Аналіз творів засвідчив міжмистецьку взаємодію. Символіка кольорів, на яких наголосили романісти, ще раз посвідчила подібність засобів вираження у словесному мистецтві й живописі, про що заявляли ще мислителі античного світу Плутарх (малярство – це «німа поезія», а поезія – «ословлене малярство») і Гораций («ut pictura poesis» – «вірш до картини подібний»). Тому можемо стверджувати, що й сучасна українська література не лише продовжує традиції, а й розвиває їх. Письменники вдаються до творення нових ситуацій, хронотопів, зберігаючи при цьому єдність трьох визначальних елементів, які й постають епіцентрами нових сюжетів.

Надалі перспективи дослідження вбачаємо в розгляді творів із подібними функціями одухотвореного портрету («Портрет» Миколи Гоголя та «Мельмот-блукач» Чарльза Метьюріна та ін.). Аналіз художньої інтерпретації портрета письменниками може продемонструвати нові можливості синтезу літератури й живопису.

Література:

1. Аркас М.М. Історія України-Русі. Одеса : Маяк, 1994. 392 с.
2. Білоус П. Шість днів і все життя князя Острозького: літературна критика. *Літературна Україна*. 2011. 17 березня. С. 10.
3. Браэм Г. Психология цвета. Москва : АСТ: Астрель, 2009. 158 с.
4. Вайлд О. Портрет Доріана Грея : роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 320 с.
5. Жеребцова Л. Суперечка між Острозькими та Заславськими з приводу острозького мита. *Історія торгівлі, податків та мита* : збірник наукових праць. 2010. № 2 (2). С. 73–80.
6. Колотова О. Феномен двійництва в мистецтві: розщеплений суб'єкт на межі світів. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 2 (6). С. 95–101.
7. Кралюк П.М. Шестиднев, або Корона дому Острозького : роман. *Синopsis* : роман, повісті, новела. Київ : Ярославів Вал, 2014. С. 123–341.
8. Обухов Я. Красный цвет. *Журнал практического психолога*. 1996. № 5. С. 39–47.
9. Панова Н. Внутрішній конфлікт як причина самогубства Доріана Грея (роман О. Уайльда «Портрет Доріана Грея»). *Рідний край* : альманах Полтавського національного педагогічного університету. 2015. № 1. С. 121–126.
10. Тимошенко Л. Не зовсім ювілейні нотатки: До 400-річчя від дня смерті князя Василя-Костянтина Острозького. *Дзеркало тижня*. 2008. № 5. С. 21.
11. Фёдоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка: около 13000 фразеологических единиц. Москва : Астрель : АСТ, 2008. 878 с.

References:

1. Arkas M. M. (1994). *Istoriia Ukrainy-Rusi* [History of Ukraine]. Odesa: Maiak, 392 s. [in Ukrainian].
2. Bilous P. (2011). *Shist dniv i vse zhyttia kniazia Ostrozkooho: literaturna krytyka* [Six days and the whole life of Prince Ostrogski: literary criticism]. *Literaturna Ukraina*. 17 bereznia. S. 10 [in Ukrainian].
3. Braem G. *Psihologiya tsveta* [Psychology of color]. Moskva: AST: Astrel, 2009. 158 s. [in Russian].

4. Vaild O. (2012). Portret Doriana Greia: roman [The Picture of Dorian Gray]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 320 s. [in Ukrainian].
5. Zherebtsova L. (2010). Superechka mizh Ostrozkymy ta Zaslavskymy z pryvodu ostrozkoho myta [Dispute between the Ostrogski and the Zaslavski families about the Ostroh duty]. Istoriiia torhivli, podatktiv ta myta: zbirnyk naukovykh prats. № 2 (2). S. 73–80 [in Ukrainian].
6. Kolotova O. (2015). Fenomen dviinytstva v mystetstvi: rozshcheplenyi subiekt na mezhi svitiv [The phenomenon of duality in art: a split subject on the verge of worlds]. Problemy sotsialnoi roboty: filosofiiia, psykholohiia, sotsiolohiia. № 2 (6). S. 95–101 [in Ukrainian].
7. Kraliuk P. M. (2014). Shestydnev, abo Korona domu Ostrozkoho: roman [Shestydnev, or the Crown of the House of the Princes of Ostroh: novel]. Synopsys: roman, povisti, novela. Kyiv: Yaroslaviv Val. S. 123–341 [in Ukrainian].
8. Obuhov Ya. (1996). Krasnyi tsvet [Red color]. Zhurnal prakticheskogo psihologa. № 5. S. 39–47 [in Russian].
9. Panova N. (2015). Vnutrishnii konflikt yak prychna samohubstva Doriana Hreia (roman O. Uailda “Portret Doriana Hreia”) [Internal conflict as a cause of Dorian Gray's suicide (O. Wilde's novel “The Picture of Dorian Gray”)]. Ridnyi kraj: almanakh Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. № 1. S. 121–126 [in Ukrainian].
10. Tymoshenko L. (2008). Ne zovsim yuvileini notatky: Do 400-richchia vid dnia smerti kniazia Vasyliia-Kostiantyna Ostrozkoho [Not exactly anniversary notes: To the 400th anniversary of the death of Prince Wasyl Konstany Ostrogski]. Dzerkalo tyzhnia. 9–15 liutoho (№ 5). S. 21 [in Ukrainian].
11. Fyodorov A. I. (2008). Frazеologicheskii slovar russkogo literaturnogo yazyika: okolo 13000 frazeologicheskikh edynits [Phraseological dictionary of Russian literary language]. Moskva: Astrel: AST. 878 s. [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 22.07.2019.
The article was received 22 July 2019.*

УДК 81'373.46:54:[811.111+811.161.2'06]
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-10

ЕПОНІМНІ ОДИНИЦІ В ХІМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Тарасова Віталіна Василівна,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
superativ@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7161-323X*

Статтю присвячено визначенню ролі й місця термінів-епонімів в англійській та українській хімічній термінології.

Метою роботи є обґрунтування термінологічного статусу відономастичних мовних одиниць та аналіз лексико-семантичних і структурно-функціональних особливостей хімічних термінів з компонентами-епонімами в англійській та українській мовах.

Методи. Специфіка об'єкта й завдання роботи зумовили використання описового методу, що передбачає лінгвістичні спостереження, порівняння та узагальнення. Розв'язанню поставлених завдань сприяло застосування методики дефініційного, компонентного (для визначення й опису семантичної структури зібраних для дослідження одиниць), мотиваційного (для виявлення виду їх умотивованості), морфемного (для встановлення структурних характеристик термінів) аналізу. Також застосовано зіставний метод, прийоми порівняльного й історико-етимологічного аналізу.

Результати дослідження показали, що сучасна англійська та українська хімічна термінологія являє собою динамічну, відкриту систему, пов'язану з розвитком науково-поняттєвого апарату хімії й інших суміжних природничих наук. Схарактеризовано структурні типи епонімічних найменувань і визначено їх продуктивні моделі. Проаналізовано лексико-семантичні процеси, що супроводжують творення та функціонування епонімічних термінів, виявлено їх лінгвопрагматичні особливості на етапі творення й у процесі функціонування.

Висновки. Епонімічні найменування – це особливий тип мовних одиниць спеціальної лексики, семантика яких співвідноситься з науково-поняттєвим та енциклопедичним змістом. Нині існує потреба в стандартизації термінологічних одиниць з ономастичним компонентом.

Ключові слова: хімія, лексико-семантичні й прагматичні особливості, термінологія, термін, епонім, номен, онім.

EPONYMS IN THE CHEMICAL TERMINOLOGY OF THE MODERN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Tarasova Vitalina Vasylivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Taras Shevchenko National University of Kyiv
superativ@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7161-323X*

The article deals with structural and functional semantic peculiarities of eponymic terms different in character, reasons for emergence and conditions of functioning in Ukrainian and English languages.

Purpose. The purpose of the research is to define the role and the place of eponyms in chemical terminology in the English and Ukrainian languages and to study their lexical-semantic and pragmatic peculiarities.

The paper achieves the following objectives: 1) defining the role and the place of eponyms in chemical terminology in the English and Ukrainian languages; 2) a comprehensive research of the structure and functions of eponymic lexemes; determining their productive models; 3) the study of semantic peculiarities of eponymic chemical terms with the aim of summing up and classifying them into thematic groups; 4) analyzing lexico-semantic processes which accompany the creation and functioning of eponymic terms; revealing their lingual pragmatic peculiarities at the stage of formation and functioning; 4) discussing the prospects of chemical terms standardization in English and Ukrainian.

Methods. The specificity of the object and the purpose of the research led to the use of the descriptive method that involves linguistic observation, comparison and generalization. Application of the semantic, componential (for definition and description of the semantic structure of the lexical units collected for research), motivational (for revealing the type of their motivation), morphemic (for establishing the structural characteristics of terms) methods of analysis contributed to the solution of the set tasks. The method of contrastive linguistics, methods of comparative and historical-etymological analysis were also applied.

Results. The research shows that modern English and Ukrainian chemical terminology represents a dynamic and open system connected with the development of scientific apparatus of chemistry and other natural science branches. On the basis of semiotic approach English and Ukrainian eponymic terms are presented as an integral dynamic system stipulated by a complex of factors of lingual and extralingual character being of national cultural value.

Conclusions. The chemical terms have, to a large extent, been agreed, and are used almost universally throughout the English-speaking world and in Ukraine. There is, however, a need today for standardizing, both nationally and internationally, some of the eponymic terms.

Key words: chemistry, lexical-semantic and pragmatic peculiarities, terminology, term, eponym, nomen.

1. Вступ

Дослідження термінології конкретної фахової мови актуальне в плані виявлення конкретних форм реалізації загальних і часткових закономірностей термінотворення, що є суттєвим із гносеологічного погляду й у плані виявлення системності досліджуваної термінології, на цій основі визначення можливостей цілеспрямованого регулювання процесу термінотворення, вдосконалення певної терміносистеми відповідно до практичних потреб комунікації. Актуальність дослідження механізмів термінотворення в хімічній сфері англійської та української мов зумовлено інтересом, що зростає, до вивчення термінів як головних компонентів фахових мов, а також проявом зацікавленості до таких феноменів, як фаховий текст і його науково-технічний переклад. Активні процеси термінотворення, що відбуваються в цій терміносфері, супроводжуються значною варіативністю найменувань і зумовлюють необхідність упорядкування та уніфікації хімічної терміносистеми.

Особливості функціонування власних імен у спеціальних підмовах, процеси деонімізації одиниць ономастичного простору, стійка тенденція до збільшення кількості епонімічних термінів у наукових терміносистемах сучасних мов закономірно все більше зацікавлюють дослідників, що зумовило появу у 80-х роках ХХ століття окремої мовознавчої дисципліни – термінологічної ономастики (англ. *LSP onomastic*). Найменування з компонентами-власними назвами, зокрема у функції термінів, давно привертала увагу дослідників. Вивчали цю проблему Д.С. Лотте, Г.І. Беженар, О.В. Суперанська, О.В. Данильченко, Ю.О. Карпенко, Б.П. Михайлишин, М.М. Дзюба та ін. Проблема диференціації термінології й номенклатури науковці висвітлюють досить неоднозначно та різнопланово. Так, окремі дослідники вважають, що немає серйозних підстав для їх розмежування, оскільки вони пов'язані зі спеціальними поняттями (Беженарь, 1984), натомість виділяють (умовно) «предметну й поняттєву термінологію» (Лотте, 1961: 133). Більшість мовознавців убачають суттєві відмінності між термінами й номенклатурними назвами, щоправда, виділяючи різні межі цих двох пластів спеціальної лексики й співвіднесеність між ними. Особливо дискусійним є питання щодо термінологічного статусу мовних знаків із компонентами-епонімами й зарахування їх до термінологічних чи номенклатурних рядів. У науковій літературі висловлюють думки, що спеціальні епонімічні одиниці належать до номенів, окремі дослідники висувують гіпотезу про їх проміжний статус між номенклатурними назвами та власне термінами (Гнатишєна, 1993), дехто з учених вважає, що наявність у структурі спеціальних мовних знаків власної назви в багатьох випадках може бути критерієм розмежування термінів і номенклатурних найменувань (Михайлишин, 1994). На думку В. Лейчика, генетично походити від власних імен можуть як терміни, так і номенклатурні одиниці, і в одному, і в другому випадку власні назви перетворюються в загальні (Лейчик, 1974).

З огляду на вищесказане, потреба розмежування епонімічних найменувань у функції термінів і номенів зумовлена різним трактуванням дослідниками статусу мовних одиниць, утворених від власних назв і відсутністю чітких критеріїв для диференціації термінології й номенклатури та проблемою доцільності такого розмежування взагалі в термінознавстві, що зумовлює актуальність нашої роботи.

Хімічні терміни англійської та української мов відономастичного походження об'єктом комплексного вивчення ще не були.

Мета статті – обґрунтування термінологічного статусу відономастичних мовних одиниць та аналіз лексико-семантичних і структурно-функціональних особливостей хімічних термінів з компонентами-епонімами. Об'єктом дослідження є епонімічні хімічні терміни англійської та української мов.

2. Термінологічний статус епонімів

Сучасні термінологічні дослідження свідчать про те, що епонімічні одиниці широко представлено в терміносистемах різних галузей знань, зокрема природничих науках, до яких належить й хімічна терміносистема, яка являє собою складний комплекс взаємопов'язаних розділів і напрямів (напр., органічна, аналітична, трансфазна, фізична, біологічна, колоїдна, спектрохімія, кріохімія, геохімія, топохімія, фемтохімія тощо).

У дослідженні використовуємо термін «епонімічні терміни», виходячи із загального розуміння терміна *епонім* (гр. *εἰρηνομος* – той, хто дає своє ім'я) – це назва, утворена від імені чи прізвища особи. Тобто *епонімічними термінами* називаємо одиниці, до складу яких входить власна назва (Беженарь, 1984: 16–19). Пор.: *Dieckmann condensation/конденсація Дікмана*, *Hoppler consistometer/консистометр Хепплера*, *Perkin reaction/реакція Перкіна*, *Davyan's cell/елемент Давтяна*, *Teclu burner/пальник Теклу* тощо.

Варто зауважити, що на підставі того, що категорійна ознака в таких термінах не має формального втілення, деякі дослідники зараховують їх до немотивованих термінів, розглядають як проміжний тип між номенклатурними назвами та власне термінами. Більш аргументовано нам видається думка, що такі найменування є результатом метонімічного перенесення «власна назва → ознака» (об'єкта, величини, процесу, пристрою тощо), а отже, характеризуються прихованою мотивованістю (Овсейчик, 2006).

Відзначимо ще одну характерну рису термінів-епонімів – вони не виходять за межі конкретної наукової чи технічної галузі й переважно не детермінологізуються. Можливо, саме вказана ознака спричинила тенденцію зростання кількості подібних термінологічних найменувань, на що в дослідженні вказує Б.П. Михайлишин, уважаючи їх «найменуваннями широким за обсягом понять, що містять у собі певні історичні відомості щодо природи номінації на тому чи іншому етапі розвитку науки» (Михайлишин, 1994: 50).

Власні назви в хімічній термінології є компонентами номінацій реакцій, принципів, індексів, гіпотез, теорем, операцій тощо. У цих конструкціях поєднуються базові терміни, які є назвами родового поняття – *reaction/реакція*, *method/метод*, *constant/стала*, *process/процес*, *law/закон*, *number/число* тощо з епонімом, який указує на видову ознаку.

3. Лексико-семантичні й прагматичні особливості термінів-епонімів у хімічній терміносистемі англійської та української мов

Епонімні терміни зустрічаються майже в усіх мікросистемах хімічної термінології. У досліджуваній терміносистемі епоніми становлять 12% (937 одиниць в англійській мові) та 11% (811 одиниць в українській мові). Терміни-епоніми можна поділити на прості, складні та складені (Овсейчик, 2006: 156). Більшість досліджуваних хімічних термінів з власною назвою представлено складеними епонімами, тобто термінами-словосполуками, які мають у своєму складі епонім і щонайменше одне загальноживане слово. Це такі словосполуки, як *Lewis acid* (кислота Льюїса), *Houben-Hoesch reaction* (реакція Губена-Геша), *Friedel-Crafts reaction* (реакція Фріделя-Крафтса), *Bunsen burner* (пальник Бунзена), *Arrhenius equation* (рівняння Арреніуса), *Madelung constant* (стала Маделунга), *Fischer's aldehyde* (альдегід Фішера), *Kipp's apparatus* (апарат Кінна), *Erlenmeyer flask* (колба Ерленмейера), *Claisen condensation* (конденсація Клайзена) тощо. Ці словосполуки – назви хімічних елементів, сполук, фізичних явищ і процесів, законів, приладів і пристроїв, одиниць і методів вимірювання тощо.

Про важливість окремих компонентів складених термінів, що є загальними назвами, свідчить частотність їх поєднання з власними назвами. Аналіз англійських та українських хімічних складених термінів-епонімів показав, що найчастіше до складених епонімів входять такі лексеми: **reaction/реакція** (напр., *Scholl reaction/реакція Шоля*, *Gattermann reaction/реакція Гаттермана*), **method/метод** (напр., *Czochralski method/метод Чохральського*, *Lee-Kesler method*), **process/процес** (напр., *Verneuil process/процес Вернейля*, *process*), **law/закон** (напр., *Boyle-Mariotte law/Закон Бойля-Маріотта*, *Henry's law/закон Генрі*, *Raoult's law/закон Рауля*), **equation/рівняння** (напр., *Hammett equation/рівняння Гаммета*, *Schrödinger equation/рівняння Шредингера*, *Arrhenius equation/рівняння Арреніуса*), **relation/співвідношення** (напр., *Clausius-Clapeyron relation/співвідношення Клаузіуса-Клапейрона*), **number/число** (напр., *Loschmidt's number/число Лошмідта*, *Avogadro number/число Авогадро*), **constant/стала** (напр., *Faraday constant/стала Фарадея*, *Loschmidt constant/стала Лошмідта*), **base/основа** (напр., *Lewis base/основа Льюїса*, *Homolka's base*, *Mannich's base*, *Fischer's base*) тощо.

Варто звернути увагу на синонімію складених епонімів. Під епонімічною синонімією розуміємо наявність кількох відмінних за формою вираження, але співвідносних із тим самим денотатом спеціальних знаків, у складі хоча б одного з яких наявний компонент-епонім (Дзюба, 2011). Аналіз досліджуваного матеріалу виявив низку термінів, що мають синонімічні пари або навіть ряди, наприклад: *Emde degradation – Emde-reaction – Emde-reduction* (реакція Емде); *Gattermann reaction – Gattermann formulation – Gattermann salicylaldehyde synthesis* (реакція Гаттермана); *вільна енергія Гіббса – енергія Гіббса – потенціал Гіббса – термодинамічний потенціал* (*Gibbs free energy*); *Bell-Evans-Polanyi principle* (БЕП) – *Evans-Polanyi principle – Brønsted-Evans-Polanyi principle – Evans-Polanyi-Semenov principle* (принцип Белла-Еванса-Поляні (БЕП)); *Boyle's law – Boyle-Mariotte law – Mariotte's law* (особливо у Франції) (закон Бойля-Маріотта); *Avogadro's law – Avogadro's hypothesis – Avogadro's principle* (закон Авогадро); *Büchner flask, vacuum flask, filter flask, suction flask, side-arm flask, Kitasato flask, Bunsen flask* (колба Бунзена) тощо.

Вищенаведені синонімічні терміни з компонентами-епонімами в англійській та українській хімічній термінології мають тотожний поняттєвий зміст, тобто є повними (абсолютними) синонімами.

Семантична специфіка епонімних термінів полягає в тому, що вони не викликають жодних уявлень і не відображають зв'язок відповідного поняття з іншим. При цьому вони мають характеризуватися такими основними показниками (Лотте, 1961: 27–28):

1. Поняття, якому присвоюється «фамільний» термін, має бути пов'язане з процесом або предметом галузі, що має вагомe значення для науки й техніки і знаменує собою відповідний етап у їх розвитку.
2. «Фамільна» ознака повинна бути пов'язана з тією особою, яка зробила це відкриття безпосередньо.
3. Такий термін повинен бути максимально використаний як терміноелемент для ряду складних термінів, із ним пов'язаних.

Із-поміж масиву термінів-словосполучень із компонентами-епонімами переважають двокомпонентні. Найпродуктивніша модель двокомпонентних епонімних термінів – «Епонім + Noun» (напр., *Pechmann condensation*) та «іменник у Н. в. + іменник-епонім у Р. в.» (напр., *конденсація Дікмана*), яку широко використовують у всіх природничих терміносистемах. Варто зазначити, що в структурному відношенні англійські й українські хімічні терміни-епоніми є стійкими, часто безприйменниковими терміносполученнями, що складаються з іменника й одного або кількох власних назв.

Щодо структури хімічні терміни-епоніми поділяються на 2 групи: 1) епоніми, що складаються з однієї власної назви: *Norrish reaction/фотореакція Норріша*, *Verneuil process/процес Вернейля*, *Czochralski process/метод Чохральського*; 2) епоніми, які складаються з кількох власних назв: а) з двох, напр., *Bridgman-Stockbarger technique/метод Бріджмена-Штокбаргера*, *Ziegler-Natta catalyst/каталізатори Циглера-Натта*, *Houben-Hoesch reaction/реакція Губена-Геша* тощо; б) з трьох і більше, напр., *Bell-Evans-Polanyi principle/принцип Белла-Еванса-Поляні*, *Horner-Wadsworth-Emmons reaction/реакція Хорнера-Водсворта-Еммонса* тощо).

Епонімний компонент термінів-словосполучень ускладнено найчастіше двома власними назвами, наприклад: *Michaelis-Arbuzov reaction/реакція Міхаеліса-Арбузова*, *Cadiot-Chodkiewicz coupling/реакція Кадіо-Ходкевича* тощо. Двокомпонентні терміни, у яких епонімічна частина складається з трьох прізвищ, трапляються рідше: *Hell-Volhard-Zelinsky halogenation/реакція Гелля-Фольгардта-Зелінського* тощо.

Як бачимо, залежні компоненти словосполучень, утворені від прізвища людини, не містять указівок на визначальні ознаки чи властивості предмета або явища. Безперечні переваги аналізованих термінів – моносемічність, відносна лаконічність – вступають у суперечність з інформативністю останніх (Лотте, 1961: 132). Проте, незважа-

ючи на це, терміни, що містять у своєму складі епонім, в англійській та українській хімічній термінології є установлені, регулярно відтворені найменуваннями хімічних понять.

Функціональній стабільності таких термінів сприяє їх інтернаціональний характер, пор.: англ. *Scholl reaction* – нім. *Scholl-Reaktion* – укр. *реакція Шоля* – рос. *реакция Шоля*; англ. *Hammett equation* – нім. *Hammett-Gleichung* – укр. *рівняння Гаммета* – рос. *уравнение Гаммета* – фр. *équation de Hammett*; нім. *Avogadro'sche Gesetz* – укр. *закон Авогадро* – рос. *закон Авогадро* – англ. *Avogadro's law* – фр. *loi de Avogadro* тощо.

Ураховуючи семантичні ознаки, хімічні епонімні одиниці, які функціонують як терміни-словосполучення, можна поділити на такі **тематичні групи**:

а) **закони і правила**: *Charles' law/закон Шарля*, *Gay-Lussac's law/закон Гей-Люссака*, *Faraday's laws of electrolysis/закони Фарадея*, *Dalton's law/закон Дальтона*, *Boyle-Mariotte law/закон Бойля-Маріотта*, *Bell-Evans-Polanyi principle/принцип Белла-Еванса-Поляні* тощо;

б) **теореми, теорії, гіпотези**: *Debye-Hückel theory/теорія сильних електролітів Дебая-Хюккеля*, *Köhler theory/теорія Колера*, *Flory-Krigbaum theory/теорія Флорі-Крігбаума* тощо;

в) **реакції та методи**: *Fries rearrangement/фотоперегрупування Фріса*, *Ewald summation/підсумовування Евальда*, *Houben-Hoesch reaction/реакція Губена-Геша*, *Gattermann reaction/реакція Гаттермана*, *Scholl reaction/реакція Шоля*, *Friedel-Crafts reactions/реакція Фріделя-Крафтса* тощо;

г) **індекси, константи, числа, рівняння**: *Taft equation / рівняння Тафта*, *van der Waals equation/рівняння Ван дер Ваальса*, *Loschmidt constant*, *Loschmidt's number/число Лошмідта*, *Arrhenius equation/рівняння Арреніуса*, *Gibbs entropy/ентропія Гіббса* тощо;

г) **пристрої та прилади**: *Erlenmeyer flask/колба Ерленмейера*, *Bunsen burner/нальник Бунзена*, *Kjeldahl flask/колба Кьельдаля*, *Jolly balance/vаги Жолля*, *Hoppler consistometer/консисмометр Хенплера*, *Teclu burner/нальник Теклу*, *Kipp's apparatus/anарат Киппа*, *Soxhlet extractor*, *Soxhlet apparatus/екстрактор Сокслета*, *Nicol prism/призма Нікола* тощо;

д) **назви хімічних явищ і процесів**: *Lewis acid/кислота Льюїса*, *Ziegler-Natta catalyst/каталізатори Циглера-Натта*, *Friedel-Crafts acylation/ацилювання за Фріделем-Крафтсом*, *Smith degradation/розщеплення за Смітом*, *Rockwell scale/випробування на твердість за Роквеллом*, *Brinell scale/випробування на твердість за Брінеллем*, *Edman degradation/розщеплення за Едманом* тощо.

Епонімичні найменування – особливий тип мовних одиниць спеціальної лексики, семантика яких співвідноситься з науково-поняттєвим й енциклопедичним змістом (Дзюба, 2011). Часто реакціям присвоювали ім'я їх першовідкривача. Так, спосіб додавання двох атомів вуглецю в молекулу, відкритий Перкіном, названий *реакцією Перкіна* (*Perkin reaction*), а спосіб розщеплення гідроокисів четвертинних амонієвих основ з утворенням третинного аміну й олефіну, відкритий учителем Перкіна, названий *реакцією Гофмана* (*Hoffman reaction*).

Інтернет ресурс Wikipedia в категорії «Name reactions» налічує 502 сторінки статей із термінами-назвами хімічних реакцій, у складі яких є власна назва (напр., *Algar-Flynn-Oyamada reaction*, *Bodroux-Chichibabin aldehyde synthesis*, *Debus-Radziszewski imidazole synthesis*, *Gomberg-Bachmann reaction*, *McLafferty rearrangement*, *Knoevenagel condensation*, *Riley oxidation* тощо).

Україномовна версія Wikipedia в розділі «Хімічні реакції» категорії «Іменні реакції» пропонує лише 150 сторінок (напр., *реакція Міхаеліса-Арбузова*, *декарбоксілювання за Крапчо*, *відновлення за Кіжнером-Вольфом*, *окиснення за Корі-Кімом*, *олефінування Петерсона*, *цис-гідроксилювання за Вудвордом*, *синтез Штрекера*, *реакція копуляції Ешенмозера* тощо).

Така кількісна диспропорція, на нашу думку, може бути пояснена декількома чинниками. По-перше, різним ступенем прорефлексованості певних проблем у наукових спільнотах різних країн, загалом неоднаковим рівнем розвитку хімії в країнах Західної Європи, США та країн пострадянського простору.

Для порівняння в російськомовній версії Wikipedia представлено 109 статей у категорії «Именные реакции в химии», при цьому привертає увагу той факт, що більшість представлених термінів – це номінації реакцій, названих на честь російських хіміків (напр., рос. *реакция Менишуткина*, *реакция Прилежаева*, *реакция Тищенко*, *реакция Белоусова-Жаботинского*, *реакция Арбузова* тощо). Польська версія Wikipedia налічує 99 статей у категорії «Chemiczne reakcje imienne» (напр., польськ. *reakcja Achmatowicza*, *reakcja Piotrowskiego*, *reakcja Niementowskiego*, *metoda Habera i Boscha* тощо), німецькомовна Wikipedia в категорії «Namensreaktion» пропонує 558 статей (напр., нім. *Büchner-Curtius-Schlotterbeck-Reaktion*, *Corey-Seebach-Reaktion*, *Bechamp-Reduktion*, *Elbs-Oxidation*, *Letts-Nitrilsynthese*, *Miescher-Abbau* тощо).

Звичайно, Wikipedia не є найавторитетнішим джерелом, а кількість статей певними мовами – беззаперечним показником, проте наповнення (насамперед лакуарність деяких категорій) цього ресурсу може допомогти прослідкувати тенденції розвитку окремих ділянок концептуальної й, відповідно, мовної картин світу різних лінгвостільнот.

Нині існує потреба у стандартизації хімічної термінології. Наведемо декілька прикладів.

У багатьох країнах Європи, в Сполучених Штатах Америки й у Канаді *систему Менделєєва* (термін розповсюджений у країнах пострадянського простору) найчастіше називають просто «Періодична система» (*The periodic table*, *the periodic table of elements*). Справа в тому, що ці держави не визнають той факт, що це відкриття першим зробив саме російський учений. Одні впевнені в тому, що до Менделєєва це робили й інші хіміки. Інші стверджують, що Дмитро Іванович створив свою систему на основі попередніх досліджень зарубіжних дослідників. Ці суперечки не вщухають досі, тому західні фахівці вважають за краще мати безіменну таблицю.

Французи більше схилиються до свого земляка Олександра Еміля Бегуїє де Шанкуртуа (Alexandre-Emile Béguyer de Chancourtois). Свою систематизацію хімічних елементів цей учений вивів ще в 1862 році, тобто за 9 років до Менделєєва. Шанкуртуа запропонував систематизацію хімічних елементів, основу на закономірний зміні атомних мас, т. зв. «*Земну спіраль*» (фр. *vis tellurique (the telluric helix)*) або «*циліндр Бегуїє*». Систематизація Шанкуртуа стала істотним кроком уперед порівняно з наявними тоді системами, проте його робота спочатку залишилася практично непоміченою; інтерес до неї виник тільки після відкриття періодичного закону. Шанкуртуа був одним із перших учених, які відзначили періодичність властивостей елементів.

Англіїці вважають за краще відзначити заслуги Вільяма Одлінга (William Odling) і Джона Олександра Рейну Ньюлендса (John Alexander Reina Newlands). Обидва вчених зробили спроби систематизувати хімічні елементи в 1864 році. Вільям Одлінг винайшов таблицю, з якою, до речі, був знайомий і Менделєєв, і не приховував цього. Дмитро Іванович визнавав, що в системі Одлінга є «зачатки» його періодичного закону. Ньюлендс назвав свою таблицю хімічних елементів «*системою октав*» (*Law of Octaves*). Однак через 2 роки англієць закинув наукову діяльність і більше не займався вдосконаленням своєї системи. У тому ж 1864 році інший учений, тільки вже з Німеччини – Юліус Лотар Мейер (Julius Lothar Meyer) – оприлюднив свою періодичну таблицю. Цікаво, що в 1882 році й Менделєєв, і Мейер отримали по золотій медалі «За відкриття періодичних співвідношень атомних ваг» від Лондонського королівського товариства.

У 1913 році Генрі Мозлі (H.G.J. Moseley) встановив залежність частоти й довжини хвилі серій характеристичного рентгенівського випромінювання від атомного номера хімічного елемента (Закон Мозлі). Цим законом підтверджено та відкориговано порядок розташування елементів у Періодичній системі елементів і передбачено достеменно невідомі на той час елементи. Жителі Сполучених Штатів часто називають періодичний закон Менделєєва Законом Мозлі (*Moseley's law*).

Цікаво, що російська та українська версії Вікіпедії (Wikipedia) дають різні дефініції цього терміна. У російській статті використовується термін «*Периодическая система химических элементов (таблица Менделеева)*», до речі, у білоруській також «*Перыядычная сістэма хімічных элементаў (табліца Мендзялеева)*», а в українській – «*Періодична система хімічних елементів*» і зазначається, що її початковий варіант розроблений російським і німецьким хіміками Д.І. Менделєєвим і Лотаром Маєром.

Те саме спостерігаємо й із деякими іншими термінами, наприклад, рівняння стану ідеального газу в пострадянських термінологічних традиціях має назву «*рівняння Менделєєва-Клапейрона*», а в термінологіях інших країн прізвище Менделєєва навіть не згадується: англ. *Clapeyron equation, the ideal gas law, the general gas equation*; польськ. *rownanie Clapeyrona, rownanie stanu gazu doskonałego*; нім. *Thermische Zustandsgleichung idealer Gase, Clapeyron-Gleichung* тощо.

Епонімічні терміни, будучи органічною частиною наукової термінології, є національними за походженням і формою й міжнародними за поширенням і віддзеркалюють тяжіння наукової мови до національної самобутності.

4. Висновки

Епонімічні терміни є частиною хімічної термінологічної системи й володіють власними моделями і структурно-типологічними характеристиками. Вони є відображенням багатогранної мовної та позамовної діяльності людей; у лінгвокультурологічному й лінгвістичному аспектах мають здатність висвітлювати накопичення духовного та матеріального досвіду народів, його міжкультурне взаємопроникнення й обмін, а також еволюцію наукової думки, пріоритет країни у винаходах; нагромаджувати в собі конотації національно-культурного та географічного змісту; бути хранителями культурно-історичної інформації й пам'яті. Функціонування епонімних одиниць у хімічній терміносистемі англійської та української мов передбачає дотримання трьох основних факторів: пов'язаність епонімного терміна з хімічним процесом чи явищем; пов'язаність епонімного терміна з особою, яка зробила певне відкриття в галузі хімії безпосередньо; епонімний термін повинен бути використаний для ряду складених хімічних термінів.

Перспективи розвитку дослідження вбачаються у вивченні проблеми вмотивованості хімічних епонімічних термінів і номенів, а також у вирішенні завдання їх стандартизації.

Література:

1. Беженарь Г.И. Структурно-семантическая характеристика эпонимных терминов во французской медицинской терминологии. *Грамматические и лексические системы в романских и германских языках*. Кишинев, 1984. С. 16–19.
2. Гнатишена І.М. Проблема термінів-епонімів у сучасній медичній термінології. *Проблеми української науково-технічної термінології*. Львов, 1993. С. 236–237.
3. Дзюба М.М. Епоніми в українській науковій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.
4. Лейчик В.М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и именами собственными. *Вопросы терминологии и лингвистической статистики*. Воронеж, 1974. С. 13–25.
5. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 160 с.
6. Михайлишин Б.П. 3 історії термінів-епонімів. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 45–50.
7. Овсейчик С.В. Формування української екологічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2006. 199 с.
8. Name_reactions. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Name_reactions (дата звернення: 25.07.2019).

References:

1. Bezhenar H.I. (1984) Strukturno-semanticheskaia kharakterystyka eponymnykh termynov vo frantsuzskoi medytsynskoi termynolohyy [Structural and semantic characteristics of eponymic terms in French medical terminology] // *Hrammatycheskye y leksycheskye systemy v romanskykh y hermanskykh yazykakh* [Grammatical and lexical structures in Romanic and Germanic languages]. Kyshynev. P. 16–19 [in Russian].
2. Hnatyshena I.M. (1993) Problema terminiv-eponimiv u suchasniy medychnii terminolohii [Problem of terms-eponyms in modern medical terminology] // *Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii* [Problems of Ukrainian scientific technical terminology]. Lviv. P. 236–237 [in Ukrainian].
3. Dzijuba M.M. (2011) Eponimy v ukrainskij naukovej terminolohiji [Eponyms in Ukrainian scientific terminology]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lutsk. 20 p. [in Ukrainian].
4. Lejchyk V.M. (1974) Nomenklatura – promezhutochnoe zveno mezhdu termynamy y ymenamy sobstvennymy [Nomenclature – an intermediate link between terms and proper names] // *Voprosy termynolohyy y lynghvystycheskoj statystyky* [Terminology and linguistic statistics issues]. Voronezh. P. 13–25 [in Russian].
5. Lotte D.S. (1961) Osnovy postroyeniya nauchno-tekhnycheskoj termynolohyy [Fundamentals of building scientific and technical terminology]. Moscow, AN SSSR. 160 p. [in Russian].
6. Mykhailyshyn B.P. (1994) Z istorii terminiv-eponimiv [From the history of terms-eponyms] // *Movoznavstvo* [Linguistics]. № 4–5. P. 45–50 [in Ukrainian].
7. Ovseichyk S.V. (2006) Formuvannia ukrainskoi ekolohichnoi terminolohii [Formation of Ukrainian ecological terminology]: dys. ... kand. filol nauk : 10.02.01. Kyiv. 199 p. [in Ukrainian].
8. Name_reactions. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Name_reactions (assessed: 25.07.2019).

Стаття надійшла до редакції 25.07.2019.
The article was received 25 July 2019.

5. Перекладознавство

5. Theory of translation

ПЕРЕВОДИМОСТЬ / НЕПЕРЕВОДИМОСТЬ КАК ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Желуденко Марина Александровна,
кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры иностранной филологии
факультета лингвистики и социальных коммуникаций
Национального авиационного университета
maryna.zheludenko@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2992-9481

Сабитова Алла Павловна,
старший преподаватель кафедры иностранной филологии
факультета лингвистики и социальных коммуникаций
Национального авиационного университета
sabitovaalla1@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7626-5011

Стаття присвячена психолінгвістичному аспекту перекладності та неперекладності.

Мета статті полягає в аналізі різних підходів у науковій літературі до визначення та характеристики понять «перекладність» і «неперекладність», визначенні причин культурної неперекладності, розкритті психолінгвістичного аспекту проблеми на конкретних прикладах.

Методи. Методологія дослідження представлена такими положеннями: 1) гносеологічне обґрунтування ідеї перекладності; 2) філософське положення про безкінечність пізнання; 3) діалектичне співвідношення частини й цілого, яке уможливає будь-який переклад завдяки відносній універсальності законів мислення; 4) єдність законів мислення та різноманітність способів вираження ідеї. У статті застосовувалися також методи лінгвістичного дослідження: зіставний, описовий, порівняльно-історичний.

У статті розглядаються причини виникнення перекладності / неперекладності. Причинами її виникнення є: 1) несхожість мов; 2) «дух» народу (А. Гумбольдт) як спосіб формування національного менталітету; 3) недостатній рівень попередньої інформації, необхідної для адекватної всебічної трансляції інформації тексту оригіналу.

Результати. Психолінгвістичними функціями перекладу текстів є: збагачення лексики, донесення духу та «аромату» іншомовної культури; розширення власних лінгвокультурних меж; сприйняття цінностей інших культур; формування міжкультурної компетентності.

Висновки. Переклад є засобом зближення культур, а також формою культурного обміну інструментами мови, тобто зовнішніми ресурсами, а також внутрішніми ресурсами, в яких відображені духовні цінності.

Ключові слова: перекладність, неперекладність, психолінгвістичні особливості, адекватність перекладу, соціокультурна трансляція інформації, лагуна, асиметричність мов, текст оригіналу, культурна та лінгвістична неперекладність.

TRANSLATABILITY / UNTRANSLATABILITY AS A PSYCHOLINGUISTIC PROBLEM

Zheludenko Marina Alexandrovna,
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Foreign Philology Department
of the Faculty of Linguistics and Social Communications
of the National Aviation University
maryna.zheludenko@ukr.net
ORCID 0000-0003-2992-9481

Sabitova Alla Pavlovna,
Senior Lecturer of the Foreign Philology Department
of the Faculty of Linguistics and Social Communications
of the National Aviation University
sabitovaalla1@gmail.com
ORCID 0000-0001-7626-5011

The article deals with the psycholinguistic aspect of translatability and untranslatability.

Purpose. The purpose of the article is to analyze various approaches in the scientific literature to the definition and characteristics of the concepts of “translatability” and “untranslatability”; consider features of cultural untranslatability in detail; give specific examples that reveal the psycholinguistic aspect of the problem.

Methods. The methodology of the research is presented by the following statements: 1) epistemological justification of the idea of translatability: full reflection of the original is achieved through a series of translations that can complement each other; 2) philosophical position on the infinity of knowledge; 3) dialectical relation of the part and the whole: the unity of the laws of thought and the vari-

ety of ways of expression make it possible to translate from one language to another. Methods of linguistic research are the following: contrastive, descriptive, comparative-historical.

Different approaches to the causes of the translatability / untranslatability are discussed. These causes are the following: 1) differences of languages; 2) “the spirit of the people” (A. Humboldt) as a way to form a national mentality; 3) insufficient level of pre-information necessary for adequate comprehensive transfer of information of the original text.

Results. Psycholinguistic functions of translation of texts are the following: enrichment of vocabulary, presentation of the spirit of a foreign culture; expansion of one’s own linguistic and cultural boundaries; perception of the values of other cultures; formation of intercultural competence.

Conclusions. Translation is a means of convergence of cultures, as well as a method of cultural exchange of language tools, that is, external resources, and internal resources, which reflect spiritual values.

Key words: translatability, untranslatability, psycholinguistic features, translation adequacy, social and cultural transfer of information, lexical gap, language asymmetry, the original text, cultural and linguistic untranslatability.

1. Введение

Роль перевода как носителя культуры, индикатора картины мира, средства обмена духовными и материальными ценностями постоянно возрастает, что и объясняет актуальность выбранной темы. Вопрос о переводимости и непереводимости текста (или структурного компонента), который давно перешел в разряд междисциплинарных исследований, вызывал и вызывает много споров среди ученых-теоретиков, а также среди переводчиков-практиков.

Данная тема представлена в работах Х. Гадамера, В. Гумбольдта, А. Финкеля, Е. Верещагина, Л. Латышева, Л. Бархударова, В. Коллера, В. Комиссарова, Э. Мишкурова, Н. Тимко, И. Струк, А. Ситко, Г. Енчевой.

Цель статьи заключается в анализе разных подходов в научной литературе к трактовке понятий «переводимость» и «непереводимость», поиске причин культурной непереводимости, раскрытии на конкретных примерах психолингвистического аспекта проблемы.

Задачи – уточнить определение понятия «непереводимость»; рассмотреть разные теории и функции перевода; выяснить причины непереводимости; сформулировать основные функции перевода как фактора сближения культур; привести примеры адекватной передачи информации.

Переводимость определяется как принципиальная возможность перевода с одного языка на другой. Непереводимость – отсутствие в языке перевода эквивалента для понятий или высказываний исходного языка. Непереводимость иногда трактуется как нулевая переводимость отдельных частей и структур текста (Мишуров, 2013). Она существует на уровне отдельных слов и понятий, но не на уровне текста. Можно утверждать, что непереводимость является относительной. В литературе различают лингвистическую и культурную непереводимость.

Таким образом, мы наблюдаем поляризацию понятий. Можно сказать, что переводимость / непереводимость – это психо- и этнолингвистическая адекватность перевода, включающая интеллектуальную, психолингвистическую, культурную, философскую составляющие. Участниками процесса выступают автор оригинала как носитель культуры и переводчик как интерпретатор информации. Согласно Н. Конраду, к задачам переводчика относится «ощущение» эпохи и её продуктов, а также строгий исторический анализ отдельных элементов культуры (Мишуров, 2018). Происходит не перевод с языка на язык, а осуществляется контакт двух культур.

Методология исследования представлена такими положениями: 1) гносеологическое обоснование идеи переводимости. Согласно этой теории полноценное отображение оригинала достигается благодаря нескольким переводам, которые могут дополнять друг друга (А. Федоров); 2) философское положение о бесконечности познания; 3) диалектическое соотношение части и целого, которые делают возможным любой перевод благодаря относительной универсальности законов мышления; 4) единство законов мышления и разнообразие способов выражения идеи. Были использованы также лингвистические методы исследования: сравнительно-исторический, сопоставительный, описательный.

2. Причины переводимости / непереводимости

Причинами переводимости / непереводимости являются: 1) несхожесть языков, их асимметричность (грамматическая, семантическая, стилистическая, лексическая); 2) «дух народа» (А. Гумбольдт), содержащийся в каждом языке и являющийся индикатором идентичности, способом формирования национального менталитета (Панченко, 2010); 3) недостаточный уровень предварительной информации, необходимый для адекватной всесторонней передачи информации текста оригинала. Следовательно, в процессе перевода сталкиваются несколько теорий:

– невозможность перевода. Основной тезис: потеря исходной информации при переводе, отсутствие возможности объективной передачи текста оригинала. Представителями этой теории являются Г. Лейбниц, А. Шлегель, Ф. Шлейермахер, В. Беньямин и др.

– лингвистическая относительность. Основной тезис: понятия, ценности и мышление определяются конкретным языком, носителем которого является человек. Странники этой теории: В. Гумбольдт, Л. Вейсбергер, Э. Сепир и другие.

Полная переводимость (теория лингвистических универсалий): реальная действительность примерно одинакова для всех народов и потому более или менее отображена во всех языках. В литературе встречаем также термин «буквализм», который воспринимает язык, по утверждению Ж. Мунэна, как механическую систему слов.

Код культуры и ментальность народа максимально проявляются в языке. Особенно ярко это демонстрируют языки, которым удается сохранить «чистоту», пуризм. Детальному рассмотрению этого вопроса посвящена статья М. Желуденко и А. Сабитовой «Пуризм исландского языка как детерминанта идентичности» (Желуденко, Сабитова, 2014).

2.1. Лакуны и их этнокультурная функция

Существует такая лексика, которая не переводится и не имеет аналогов в иностранном языке, поскольку в исходном языке охватывает целую систему взглядов на вещи. Лексические единицы или высказывания, которые невозможно перевести, в научной литературе называются лакунами. Лакуны не означают невозможность перевода, они указывают на отсутствие в переводном языке полного эквивалента, учитывающего этнические, социальные, культурные, исторические особенности. Особенно трудными для перевода являются такие группы лакун: научная терминология (вследствие существенной экономической и научной разницы развития некоторых стран), поэзия, пословицы, игра слов, родственные отношения, военная лексика. Таким образом, «...для достижения равноценного речевого воздействия <...> переводчик должен приспособить создаваемый текст к иному этнокультурному восприятию» (Евтуев, Латышев, 2018: 71).

Н. Тимко пишет, что перевод – это лингвокультурная трансляция, которая детерминируется языком и культурой. Трудность при переводе вызывают элементы, которые находятся выше уровня элементарного языкового общения и связаны с внутренними проявлениями культуры (идеи, верования, ценности) (Тимко, 2010: 61–66). О доминирующей роли языка в формировании картины мира говорил В. Гумбольдт, который считал, что язык выполняет антропологическую роль, поэтому картина мира формируется вместе с языком.

Л. Вайсбергер также утверждал: «Каждый родной язык содержит «обязательный для данного языкового коллектива промежуточный мир» (Zwischenwelt), формирующий его картину мира. Сквозь промежуточный мир человек воспринимает действительность, что подчеркивает детерминирующую роль языка (Нурьев, 2007).

3. Способы и примеры адекватной передачи информации

В данной статье мы хотим остановиться на примерах таких слов и выражений из разных языков, которые теряют при переводе свою культурную и ментальную окраску, а также продемонстрировать использование переводческих техник для адекватности передачи информации. Критерием подбора примеров служил социо- и этнокультурный фактор.

3.1. Культурная domestикация

Черная кошка (*black cat*) в русском языке считается символом неудачи, в английском, наоборот – счастливая примета. В таком случае при переводе необходим дополнительный комментарий. Немецкое выражение *Schweinhaben* переводится «иметь удачу, везение», поскольку свинья у немцев – символ удачи и везения. Журавли ассоциируются в русском языке с тоской по родным краям. В Китае журавль символизирует мудрость, бдительность, а тоску по родным краям – дикие гуси. При переводе на китайский язык «журавли» переводятся как «дикие гуси». Такой прием называется культурной domestикацией, то есть способ перевода, который создается в условиях принимающей культуры.

3.2. Примечания автора

Еще одним успешным приемом достижения социокультурной адекватности при переводе служат примечания автора. В романе Э. Ремарка «Три товарища» (Ремарк, 2002) между главными героями происходит диалог:

- *Итак, что же ты хочешь, чай или кофе?*
- *Кофе, просто кофе, Пат. Ведь я крестьянин. А ты что будешь пить?*
- *Я выпью с тобой кофе.*
- *А вообще ты пьешь чай?*
- *Да.*
- *Так зачем же кофе?*

Переводчик сделал такие примечания, чтобы прояснить истинный смысл данного диалога: *В описываемые времена чай считался в Германии напитком высших слоев общества, а кофе был напитком простого народа* (Тимко, 2010). В русском языке также есть лексика, которая при переводе на другие языки, например, немецкий и английский, теряет свою ментальную окраску: *авось, тоска, пошлость, хамство, бытие, юродивый, беспредел, подвиг, интеллигенция, душа, истина* (13 русских слов, которые трудно объяснить иностранцам, 2019).

Рассмотрим примеры перевода существительного «истина». Абсолютным лидером при переводе существительного «истина» является *die Wahrheit* – правда. Анализ примеров в онлайн-словаре ABBY Lingvo показал, что в 90% используется слово *die Wahrheit* (ABBY Lingvo, 2019). Например: 1. Наружу выходит ровно столько **истины**, сколько мы выводим. Победа разума может быть только победой разумных. – *Es setzt sich nur so viel Wahrheit durch, als wir durchsetzen; der Sieg der Vernunft kann nur der Sieg der Vernünftigen sein.* (Б. Брехт); 2. Это было изображение **Истины**, вдохновительницы его речей. – *Das war das Bild der Wahrheit, die er damit zum Schutzgeist seiner Worte machte.*

При более детальном рассмотрении мы увидим, что в устойчивых сочетаниях уже встречаются синонимы *die Weisheit* (мудрость), *wahr* (правдивый, правдиво, правда): 1. *Das ist eine alte Weisheit* – это старая истина. 2. *Daran ist schon etwas Wahres* – в этом есть доля истины. 3. *Es wurde das Gerücht ausgestreut, Blorna wolle sich scheiden lassen, ein Gerücht, an dem nichts, aber auch gar nichts wahr war, das aber dennoch zwischen den Eheleuten ein gewisses Mißtrauen säte.* – Был распушен слух, будто Блорна намерен развестись с женой, слух, который ничего, ну совершенно ничего общего с **истиной** не имел, но тем не менее он посеял между супругами известное недоверие. 4. *So ist die wahrlich weise Ansicht der Heiligen Kirche über das Essen von Fleisch.* – Таков по **истине** мудрый взгляд Святой Церкви на вкушение мяса.

Приведем еще несколько других примеров. В украинском языке существуют существительные «кохати» и «любити», в словарях детально раскрыты этимология, семантика, типы «любові» и «кохання». Любовь трактуется как более широкое и возвышенное понятие: «любовь – это привязанность, сильный интерес, внутреннее стрем-

ление, глубокое уважение, духовная близость». В христианстве любовь – наивысшая добродетель, а абсолютный идеал любви – любовь Бога к человеку и человека к своему ближнему. В немецком и английском языках существует только одно слово – *die Liebe* (нем.), *love* (англ.). Но во всех славянских языках существует аналог слова «кохати».

4. Выводы

Явление, которое в научной литературе понимают под неперево́димостью, чаще всего обозначает сложность подбора соответствующего данным этнокультурным реалиям языка оригинала аналога в языке перевода. Неперево́димость может также означать недостаточный уровень подготовительной (социокультурной, психолингвистической) информации адресата или переводчика.

Неперево́димость является относительной, она бывает лингвистическая и культурная, ее причинами являются: отсутствие соответствующих этнокультурных реалий в языке перевода; отсутствие актуальных событийных реалий в языке перевода; ситуации, когда уместно по некоторым причинам, например, религиозным, уклониться от перевода; недостаточный уровень подготовки адресата. Имеет место точка зрения, согласно которой проблема перево́димости / неперево́димости не существует, поскольку есть приемы перевода, позволяющие донести необходимую информацию.

Перевод текстов с интерпретацией социо- и этнокультурных, а также исторических и других реалий выполняет несколько функций: обогащение лексики; лингвокультурная трансляция, донесение до читателя аромата иноязычной культуры (Э. Мишкуроев); расширение собственных нравственных и культурных границ; обогащение духовных ценностей, поскольку язык (В. Гумбольдт, А. Потегня) – духовная сила, без которой человек не может существовать; формирование межкультурной компетентности. В таком контексте основной функцией перевода является культурная.

Перевод является фактором сближения культур, а также формой культурного взаимодействия не только внешними средствами языка, но внутренними ресурсами, в которых заложены глубинные духовные смыслы. Кроме того, согласно Р. Якобсону (Бузаджи, 2016), существует альтернативная вербальной форма передачи информации: танец, музыка, живопись.

Перспективным в таком контексте считаем комплексное исследование языковых, психолингвистических и социокультурных уровней языка в переводе.

Литература:

1. Бузаджи Д.М., Ковальчук А.В. Сущность, причины и виды неперево́димости. Москва, 2016. URL: <http://www.thinkaloud.ru/feature/buz-kov-perevodimost.pdf> (дата звернения: 15.07.2019).
2. Евтеев С.В., Латышев Л.К. К проблеме перево́димости: культурная неперево́димость. Москва, 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/k-probleme-perevodimosti-kulturnaya-neperevodimost> (дата звернения: 15.07.2019).
3. Желуденко М.А., Сабитова А.П. Пуризм исландского языка как детерминанта идентичности. Запори́жжя: ЗНУ. 2014. № 62. С. 51–54.
4. Мишкуроев Э.Н. Гермeneвтико-переводческий методологический стандарт в зеркале трансдисциплинарности (часть III). Москва, 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germenevtiko-perevodcheskiy-metodologicheskii-standart-v-zerkale-transdistiplinarnosti-chast-III-interpretatsiya> (дата звернения: 15.07.2019).
5. Мишкуроев Э.Н. О «герменевтическом повороте» в современной теории и методологии перевода (часть I). Москва, 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-germenevticheskom-povorote-v-sovremennoy-teorii-i-metodologii-perevoda-chast-I> (дата звернения: 15.07.2019).
6. Нурыева Л.Х. К вопросу о перево́димости. Сибай, 2007. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-perevodimosti> (дата звернения: 15.07.2019).
7. Панченко В. Вильгельм фон Гумбольдт. Внутренняя форма языка как отражение самобытности этнической культуры. Санкт-Петербург, 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vilgelm-fon-gumboldt-vnutrennyaya-forma-yazyka-kak-otrazhenie-samobytnosti-etnicheskoy-kultury> (дата звернения: 15.07.2019).
8. Ремарк Э.М. Три товарища. Москва, 2002. С. 423. URL: <https://books.google.com.ua> (дата звернения: 15.07.2019).
9. Тимко Н.В. К вопросу о передаче культурной специфики текста в переводе. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Лингвистические вопросы перевода*. 2010. № 1. С. 61–66.
10. АBBYLINGVO. URL: <https://www.lingvolive.com/ru> (дата звернения: 15.07.2019).
11. 13 русских слов, которые трудно объяснить иностранцам. URL: <https://www.adme.ru/svoboda-kultura/13-slov-russkogo-yazyka-u-kotoryh-net-tochnogo-perevoda-ni-na-odin-drugoj-yazyk-1984565/> (дата звернения: 15.07.2019)

References:

1. Buzadzi D.M., Kovalchuk AV. (2016). Sushchnost, prichinyividyneperevodimosti. [Essence, reasons and types of untranslatableness]. Moskva, URL: <http://www.thinkaloud.ru/feature/buz-kov-perevodimost.pdf>. [in Russian].
2. Evteev S.V., Latyshev L.K. (2018). K probleme perevodimosti kulturnaia neperevodimost. [To the problem of translatableness: cultural untranslatableness]. Moskva, URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/k-probleme-perevodimosti-kulturnaya-neperevodimost>. [in Russian].
3. Zeludenko M.A., Sabitova A.P. (2014). Purizm islandskogo iazyka kak determinanta identichnosti. [Purism of Icelandic as determinant of identity]. *Nova filologia zb. nauk. prats. Zaporizhzhia: ZNU*– № 62. P. 51–54. [in Russian].
4. Mishkurov E.N. (2018). Hermenevtiko-perevodcheski i metodologicheskii standart v zerkale transdistiplinarnosti (chast III) [Hermeneutical translation methodological standard in the transdisciplinarity mirror (part III)]. Moskva, URL:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/germenevtiko-perevodcheskiy-metodologicheskiy-standart-v-zerkale-transdistsiplinar-nosti-chast-III-interpretatsiya>. [in Russian].
5. Mishkurov E.N. (2013). O “germenevticheskom povorote” v sovremennoi teorii i metodologii perevoda chast I [About “hermeneutical turn“ in the modern theory and methodology of the translation (a part I)]. Moskva, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-germenevticheskom-povorote-v-sovremennoy-teorii-i-metodologii-perevoda-chast-I>. [in Russian].
  6. Nuryeva L.H. (2007). K voprosu o perevodimosti. [To the question of convertibility]. Sibai, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-perevodimosti>. [in Russian].
  7. Panchenko V. (2010). Vilgelm fon Gumboldt. Vnutrenniaia forma iazyka kak otrazhenie samobytnosti etnicheskoi kultury. [Wilhelm von Humboldt. Internal form of language as reflection of identity of ethnic culture]. Sankt Peterburg, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vilgelm-fon-gumboldt-vnutrennyaya-forma-yazyka-kak-otrazhenie-samobytnosti-etnicheskoy-kultury>. [in Russian].
  8. Remark E.M. (2002). Tri tovarishcha. [Three Comrades]. P. 423. URL: <https://books.google.com.ua>
  9. Timko N.V. (2010). K voprosu o peredache kulturnoi spetsifiki teksta v perevode. [To the question of transfer of cultural specifics of the text in translation]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta Lingvisticheskie voprosy perevoda*. № 1. 61–66 c. [in Russian].
  10. ABBYLINGVO. (2019). URL: <https://www.lingvolive.com/ru>
  11. 13 russkikh slov kotorye trudno obieiasnit inostrantsam. (2019). [13 Russian words which are difficult to explaining to foreigners]. URL: <https://www.adme.ru/svoboda-kultura/13-slov-russkogo-yazyka-u-kotoryh-net-tochnogo-perevodani-na-odin-druvoj-yazyk-1984565>. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019.
The article was received 15 July 2019.

6. Мова і засоби масової комунікації

6. Language and mass media

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ЕВФЕМІЗАЦІЇ МОВИ ЗМІ

Ільченко Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України
O.ilchenko@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5467-8883

У статті проаналізовано метафору як засіб евфемізації сучасної мови ЗМІ, оскільки метафора володіє безмежним семантичним потенціалом і здатна не тільки полегшити процес сприйняття й розуміння матеріалу, а й «завуалювати», «замаскувати» небажані інформаційні елементи.

Мета розвідки – виявити метафори, що виступають у ролі евфемізмів у мові сучасних ЗМІ, з'ясувавши мовні засоби вираження евфемізмів і сфери евфемістичного перефразування, де у ролі евфемізмів застосовують метафору; визначити функції евфемізмів-метафор у мові ЗМІ.

Методи дослідження: лінгвістичний опис, що ґрунтується на спостереженні; аналіз і синтез, що застосовується під час опису метафор; метод контекстуально-семантичного аналізу, що дає змогу враховувати контекст для з'ясування метафоричного значення слова / слів; метод контекстуального аналізу.

У **результаті** цього дослідження було виявлено такі мовні засоби вираження евфемізмів: метонімічна номінація, метафорична номінація, прономіналізація, синекдоха, паронімічна заміна, використання книжних слів та виразів, вживання іншомовних слів, перенесення «з роду на вид», перифраз, антономазія, перенесення «з виду на вид», мейозис, еліпсис; сфери евфемістичного перефразування: дипломатія; радикальні дії влади; державні й військові таємниці; діяльність армії, розвідки, поліції, кримінального розшуку, органів влади, діяльність яких має бути втаємниченою; сфера розподілу й обслуговування; деякі професії; евфемістична заміна назв предметів / соціальних явищ / кримінальних порушень, що негативно, вороже, болісно сприймаються в соціумі. Евфемізми в соціальних сферах людської діяльності характеризуємо з позицій їх цільової орієнтації; інтерпретації тем і сфер соціального життя, у яких використовуються евфемізми. Евфемізми використовують для уникнення комунікативних конфліктів; «маскування», «камуфлювання» дійсності; шифрування інтенційного забарвлення повідомлення.

Висновки. Причини соціальної зумовленості евфемізмів пов'язані з соціальністю мови людини; соціальністю самої людини; прагненням уникнути грубої, різкої оцінки предмета мовлення; психологічними механізмами евфемістичної заміни; пом'якшенням грубих слів і виразів, «маскуванням» сутності явища.

Ключові слова: метафора, метафоричні номінації, евфемізм, засіб евфемізації, мова ЗМІ.

METAPHOR AS A MEANS OF EUPHEMISY LANGUAGE MEDIA

Ilchenko Olena Anatoliivna,
Candidate of Philology,
Associate Professor of the Philology,
Translation and Language Communication Department
of the National Academy of the National Guard of Ukraine
O.ilchenko@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5467-8883

The article analyzes the metaphor as a means of euphemizing the modern language of the media, as the metaphor has unlimited semantic potential and is able not only to facilitate the process of perception and understanding of the material, but also to “veil”, “mask” unwanted information elements.

The **purpose** of the survey – is to identify metaphors, that play the role of euphemisms in the language of modern media, finding out the language means of expressing euphemisms and scope eufemio paraphrasing, where the role of euphemisms used a metaphor; to define the functions of the euphemisms, metaphors in the language of the media.

Research methods – the linguistic description; analysis and synthesis; method of the contextual-semantic analysis; method of the contextual analysis.

The **result** of this study identified the following linguistic means of the expression of euphemisms: metonymic nomination, metaphoric nomination, pronominals, synecdoche, paroma replacement, the use of book words and expressions, the use of foreign words, the transfer “from kind to kind”, paraphrase, antonomasia, transfer “to the view”, meiosis, elesis; areas eufemio paraphrasing: diplomacy; the radical actions of the government; state and military secrets; activities of the army, intelligence, police, criminal investigation, authorities, whose activities should be covert; sphere of distribution and service; some professions; euphemistic replacement of names of objects / social phenomena / criminal violations that are negative, hostile, painful perceived in society. We characterize euphemisms in social spheres of human activity from the positions of their target orientation; interpretations of themes and spheres of social life in which euphemisms are used. Euphemisms are used to avoid communicative conflicts “camouflage” “camouflage” reality; message encryption.

Conclusions. The causes of the social aspects of euphemisms associated with sociality of human language; sociality the very human desire to avoid rough, harsh assessment of the subject of speech; the psychological mechanisms eufemio replacement; mitigating harsh words and expressions, the “masking” nature of the phenomenon.

Key words: metaphor, metaphorical nominations, euphemism, means of euphemism, the language of mass media.

1. Вступ

Метафора володіє безмежним семантичним потенціалом і здатна не тільки полегшити процес сприйняття й розуміння матеріалу, а й «завуалювати», «замаскувати» небажані інформаційні елементи. Тому метафора активно функціонує, а подекуди й продукується в мові ЗМІ. Можна стверджувати, що метафора стоїть на заваді однозначного потрактування тексту, провокуючи дифузність значень, але ЗМІ, разом з інформативною, реалізують і функцію впливу, яка часто трансформується в маніпулятивну. При цьому журналіст лишається представником відповідних соціальних груп: він не подає необґрунтовані факти, не повинен нав'язувати свою інтерпретацію фактів, пропонувати готові істини, робити висновки. Окрім того, на момент виходу матеріалу можуть бути й не сформовані суспільні настрої. Тому працівник ЗМІ приховує інформацію, маскує її, щоби не спатувати, не збентежити чи не принизити реципієнта. Таким чином, сучасний працівник сфери ЗМІ активно послуговується евфемізмами – пом'якшеними, благозвучними висловами, що вживаються замість прямих назв на позначення небажаного денотата. Евфемістичні найменування використовують для усунення «надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів» (Селіванова, 2010).

Справді, метафора як засіб вторинної номінації здатна «замаскувати», приховати, «камуфлювати», пом'якшити предмет опису журналістського тексту. Попит на новотвори, що виконують функції евфемізмів, у сучасній мові ЗМІ постійно зростає. Тож метафору й евфемізм у континуумі ЗМІ активно вивчають Н.Д. Бессарабова, Т.А. Коць, Л.П. Крисін, Н.М. Потапова, Ю.Г. Синельников, О.О. Уварова, В.Д. Ужченко, І.О. Філатенко, О.М. Чадюк, К.С. Серажим, А.П. Чудінов, Т.Я. Якубіна та інші маститі й молоді лінгвісти.

Метафора як засіб евфемізації сучасної мови ЗМІ предметом наукового пошуку не була. Отже, актуальність теми зумовлена наявністю в мові ЗМІ метафор, що функціонують у ролі евфемізмів, а отже, потребують комплексного аналізу з позицій сучасної лінгвістики, прагмалінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики та мовної політики.

Мета розвідки – виявити метафори, що виступають у ролі евфемізмів у мові сучасних ЗМІ.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) виявити мовні засоби вираження евфемізмів;
- 2) з'ясувати сфери евфемістичного перефразування, де у ролі евфемізмів застосовують метафору;
- 3) визначити функції евфемізмів-метафор у мові ЗМІ.

Методологічною основою роботи є філософські положення про мову як суспільний феномен, зокрема, погляди на метафору як лінгвістичне явище, що ґрунтується на національній культурі й психології народу.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано відповідні методи дослідження: лінгвістичний опис, що ґрунтується на спостереженні; аналіз і синтез, що застосовується під час опису метафор; метод контекстуально-семантичного аналізу, що дає змогу враховувати контекст для з'ясування метафоричного значення слова / слів; метод контекстуального аналізу.

Наукова новизна праці полягає в тому, що аналіз здійснено на новому мовленнєвому матеріалі, який досліджується в річці сучасних лінгвістичних практик; вивчено плани вираження й змісту евфемізмів-метафор.

2. Мовні засоби вираження евфемізмів

Серед засобів мовного вираження евфемізмів В.П. Москвін визначає такі:

1. Метонімічна номінація;
2. Метафорична номінація;
3. Пронімінація;
4. Використання синекдохи;
5. Паронімічна заміна;
6. Використання книжних слів та виразів;
7. Уживання іншомовних слів;
8. Перенесення «з роду на вид»;
9. Перифраз;
10. Антономазія;
11. Перенесення «з виду на вид»;
12. Мейозис;
13. Еліпсис (Москвін, 2001).

Польський лінгвіст С. Відлак пропонує класифікацію способів утворення евфемізмів:

1. Частковий антонім – літоту;
2. Повний антонім – перифраз (у деяких випадках важлива наявність відповідної інтонації або жесту);
3. Метафорично використані слова (Відлак, 1967).

Погляди філологів щодо мовних засобів евфемізації неоднакові, але й не суперечливі, вони скоріше доповнюють одне одного.

Обидва дослідники визначають метафору як продуктивний засіб евфемізації мови в цілому і мови ЗМІ зокрема.

3. Сфери евфемістичного перефразування

У процесі спілкування людина зазвичай намагається «замаскувати», «пом'якшити» те, що сприймається суспільством як зле, недобре, небажане (безробіття, голод, хвороби, смерть, насильство, війни, тероризм, корупція тощо). Тож мета використання евфемізмів – прагнення уникати комунікативних конфліктів і невдач, не створювати у співбесідника відчуття комунікативного дискомфорту.

Оцінка мовцем того чи того предмета мовлення з точки зору пристойності, ввічливості, толерантності орієнтована на відповідні теми і сфери діяльності людей. Традиційними темами і сферами евфемізації є такі:

- 1) деякі фізіологічні процеси і стани;
- 2) певні частини тіла, пов'язані з «тілесним низом» (вираз Л.П. Крисіна);
- 3) стосунки між статями;
- 4) хвороба й смерть (Крисін, 1994).

Ці сфери евфемізації Л.П. Крисін називає особистими; вони стосуються життя й особистості адресанта, адресата чи третіх осіб (Крисін, 1994). Особисті сфери евфемізації властиві відповідним дискурсам, наприклад, побутовому, діловому чи медичному, що реалізуються зокрема у царині ЗМІ, але в цьому континуумі мають обмежений характер продуктивності.

4. Функції евфемізмів-метафор у мові ЗМІ

Явище евфемії спостерігаємо й у різних сферах соціального життя людини й суспільства. У мові ЗМІ активно розвиваються способи й засоби евфемізації, дотичні до соціально важливих тем і сфер діяльності людини, її стосунків з іншими людьми, суспільством, владою. Отже, сфери соціального життя, у яких активно використовують евфемізми, визначаємо такі:

1) дипломатія. Цілком очевидно, що ті комунікативні завдання, що спіткають дипломатів і політиків, неможливо вирішити, використовуючи тільки прямі номінації, уникаючи натяків, недомовленостей (Крисін, 1994), напр.: *Арабський вектор української політики* (Закон і бізнес, № 11, 2002); *Американський слід ... в національних інтересах України* (Комуніст, № 7, 2006); *Сепаратистський наступ, шитий кремлівськими нитками* (1+1, ТСН, 07.04.2014); *Латвія слідом за Литвою і Естонією опротестувала російські фесерверки «звільнення»* (<https://www.eurointegration.com.ua/news>, 11.07.2019);

2) радикальні дії влади, напр.: *Після цього Клімкін заявив, що просив депутатів підтримати його заяву про відставку, але не збирається ховатися під стіл і буде працювати, поки триває «перехідний період»* (<https://www.pravda.com.ua/news>, 11.07.2019) або пор.: крадіжки діамантів та перевезення їх авіатранспортом і *діамантові злочинці* (1+1, ТСН, 19.02.2013); сепаратистський обстріл і *роздонбасило* (СТБ, Вікна, 16.04.2014); звалений пам'ятник Леніна й *корисний брухт* (1+1, ТСН, 31.01.2015); пам'ятник Леніну й *металевий ідол* (1+1, ТСН, 31.01.2015);

3) державні й військові таємниці на кшталт виробництва зброї, відповідних видів техніки, соціальний і чисельний склад закладів, профіль їх роботи та інші (Крисін, 1994), напр.: *Неспокійний Крим* (1+1, ТСН, 06.03.2014); *Буремний схід – Донеччина* (1+1, ТСН, 13.05.2014); *Наливайченко: Водії «гуманітарного конвою» на Донбасі керуватимуть військовою технікою* (<http://www.espreso.tv/nevs>, 22.08.2014);

4) діяльність армії, розвідки, поліції, кримінального розшуку, органів влади, діяльність яких має бути втаємниченою (Крисін, 1994), пор.: партія Регіонів і лакеї: *Як лакеї знищують країну* (Український тиждень, № 40, 2012); направлення російських військ в Україну й *Кремль грає військовими м'язами* (ICTV, Факти тижня, 12.05.2014); зустріч у Києві Ф. Олланда, А. Меркель, П. Порошенка з метою обговорення плану подальших дій на сході України і *несподіваний політичний десант* (ICTV, Факти тижня, 08.02.2015); *1 липня Клімкін заявив, що припиняє працювати на посаді і йде у «політичну відпустку»* (<https://www.pravda.com.ua/news>, 11.07.2019). Така інформація не стільки приховується, скільки подається в іронічному світлі, як непрямий опис, натяк, щоби лишити інтерпретаційний простір для реципієнта.

5) сфера розподілу й обслуговування (Крисін, 1994), напр.: *Повернення блудної книжки – з базару до магазину* (Галицькі контакти, № 8, 2002); *У битві за пивну «Корону» перемогли українці. Ніжинські пивовари створили прецедент вдалого захисту вітчизняним виробником власного бренду* (Галицькі контакти, № 27, 2002); *Лубни: «бензинова лихоманка»? (Самостійна Україна, Ч. 39, 2004); Щоб привести ситуацію у цивілізоване русло, представники Кабміну більше місяця тому зустрілися з головними операторами ринку нафтопродуктів та досягли домовленості про цінний «коридор» для цін на бензин і дизпаливо* (<https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-palnogo-batig-dlya-azartnih-gravciv/>, 16.03.2011);

6) деякі професії, евфемістична заміна назв яких піднімає престиж відповідних професій або приховує негативне враження від їх прямого еквівалента (Крисін, 1994), «маскує» високі державні посади, напр.: *При призначенні чиновників різного рангу дотримувалися єдиного критерію їх добору – родинні зв'язки, кумівські відносини і безумовно особиста відданість самопроголошеному «батьку» нації* (Комуніст, № 79–80, 2005); *Батько безладу. Гра в парламентсько-президентську республіку, розпочата головою Верховної Ради Володимиром Литвином, може закінчитися олігархією* (Контракти, № 3, 2006); *«Безперевний» керівник. Члени ВРЮ запевняють: Пасенюк легітимно очолює ВАС* (Закон і бізнес, № 5, 2010);

7) евфемістична заміна назв предметів / соціальних явищ / кримінальних порушень, що негативно, вороже, болісно сприймаються в соціумі, пор.: боєприпаси й подарунок: *такі подарунки прилетіли із селища Сартана* (ICTV, Факти тижня, 08.02.2015), *подарунок від терористів так і лишився лежати у воді на дні річки* (ICTV, Факти тижня, 08.02.2015); підвищення цін на паливо й «азартні ігри»: *Коли в світі лише заговорили про наслідки лівійського конфлікту та його можливий вплив на світовий ринок нафтопродуктів, основні гравці ринку нафтопродуктів в Україні розпочали свої «азартні ігри»* (<https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-palnogo-batig-dlya-azartnih-gravciv/>, 16.03.2011); хабарі й «свято»: *Та ось для окремих представників російського капіталу «свято» скінчилося* (Голос України, № 58, 2011).

Наведені приклади метафоричних уживань указують на продуктивність соціальних сфер для евфемізації мови ЗМІ. Це спричинено призначенням стилю ЗМІ (якісне інформування й ефективний вплив на свідомість реципієнта).

та), що й зумовлює вербальне оформлення тексту ЗМІ. Метафора в ролі евфемізма не стільки «пом'якшує», скільки «шифрує». При цьому «шифрує» не стільки саму інформацію, скільки аксіологічну (оцінну) характеристику описуваного, формуючи іронічну інтенцію, яка дає змогу уникнути прямої оцінки.

5. Висновки

Отже, евфемізми в соціальних сферах людської діяльності характеризуємо з позицій їх цільової орієнтації; інтерпретації тем і сфер соціального життя, у яких використовуються евфемізми. Евфемізми використовують для уникнення комунікативних конфліктів; «маскування», «камуфлювання» дійсності; шифрування інтенційного забарвлення повідомлення. Причини соціальної зумовленості евфемізмів пов'язані з соціальністю мови людини; соціальністю самої людини; прагненням уникнути грубої, різкої оцінки предмета мовлення; психологічними механізмами евфемістичної заміни; пом'якшенням грубих слів і виразів, «маскуванням» сутності явища. До сфер соціального життя належать дипломатія; радикальні дії влади; державні й військові таємниці; діяльність армії, розвідки, поліції, кримінального розшуку та інших органів влади, діяльність яких має бути втаємниченою; сфера розподілу й обслуговування; професії, евфемістична заміна назв яких піднімає престиж відповідних професій або приховує негативне враження від їх прямого еквівалента, «маскує» високі посади; евфемістична заміна назв предметів / соціальних явищ / кримінальних порушень, що негативно сприймаються в соціумі.

Перспектива подальших наукових пошуків зумовлена необхідністю виявити аксіологічне навантаження евфемізмів, виражених метафорою, у мові сучасних ЗМІ.

Література:

1. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. *Русистика*. Берлин, 1994, № 1–2. С. 28–49. URL: <http://philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm>.
2. Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования. *Вопросы языкознания*. 2001, № 3. С. 88–100.
3. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля. Москва, 1967. 320 с.
4. Селіванова О.О. *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 144.

References:

1. Krysin L.P. (1994). Evfemizmy v sovremennoy russkoy rechi. [Euphemisms in Modern Russian Speech.] *Rusistika*. Berlin, № 1–2. S. 28–49. URL: <http://philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm> [in Russian].
2. Moskvin V.P. (2001). Evfemizmy: sistemnyye svyazi, funktsii i sposoby obrazovaniya. [Euphemisms: system communications, functions and methods of education.] *Voprosy yazykoznaniiya*. No. 3. P. 88–100 [in Russian].
3. Vidlak S. (1967). Problema evfemizma na fone teorii yazykovogo polya. [The Problem of Euphemism against the Background of the Language Field Theory]. Moscow. 320 p. [in Russian].
4. Selivanova O.O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediya*. [Linguistic Encyclopedia.] Poltava: Dovkillya-K. S. 144 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019.
The article was received 15 July 2019.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В ПРОМОВАХ ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Каратінцева Каріна Павлівна,

*асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
факультету іноземних мов
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
karatintsevak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3093-5013*

Тексти публічних виступів політичних лідерів становлять особливий інтерес для лінгвістичної науки. Кожна промова є результатом тривалої підготовки, адже вона має вирішити велику кількість важливих завдань, що досягається шляхом застосування різних стилістичних прийомів і засобів мови.

Метою статті є виявлення конкретних мовних прийомів впливу на адресата, а саме концептуальних метафор. Основними завданнями стали виявлення метафоричних моделей в промовах кандидата в президенти США Дональда Трампа; аналіз виявлених моделей; ставлення до суперника, виявлення загальних і специфічних характеристик промов.

Методи. Дослідження ґрунтується на описовому та порівняльному методах. Протягом дослідження вивчені та проаналізовані на предмет метафоричних моделей промови кандидата в президенти Сполучених Штатів Америки Дональда Трампа на різних передвиборчих заходах, зустрічах, інтерв'ю. Це дозволило прогнозувати подальші дії і наміри політика, а також встановлювати найбільш ефективні способи впливу на аудиторію.

Результати. У результаті багатоаспектного аналізу метафоричних моделей в дослідженні було виявлено, що переважало збереження однієї і тієї ж понятійної області в рамках конкретної моделі.

Висновки. Можемо зазначити, що основними концептуальними метафорами, які вживав Дональд Трамп, стали мілітарна, спортивна та ігрова. Саме вони були близькими як політичній сфері, так і ментальності нації, а відтак стали неабияким чинником успіху у передвиборчих перегонях. Повторюваний семантичний візерунок та використання допоміжних мовних засобів, які лише підкреслили ці метафори, дало змогу закріпити потрібну інформацію у свідомості виборців та напштовхнути надати перевагу Д. Трампу.

Ключові слова: політичний дискурс, метафоричні моделі, мілітарна метафора, спортивна метафора, ігрова метафора, концепт

CONCEPTUAL METAPHOR IN DONALD TRUMP'S SPEECHES

Karatintseva Karina Pavlivna,

*Assistant Professor of the
Department of Communicative Linguistics and Translation
of the Faculty of Foreign Languages
of Yurii Fedkovych Chernivtsi National University
karatintsevak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3093-5013*

Texts of public speeches of political leaders are significant aspects of Linguistics. Each speech is the result of long-term training, because it has to solve a large number of important tasks, which is achieved through the usage of different stylistic techniques and means of language.

Purpose. The purpose of the article is to identify specific linguistic methods of influence on the addressee, namely conceptual metaphors. The main tasks were the discovery of metaphorical models in the speeches of the US presidential candidate Donald Trump; analysis of detected models; attitude towards an opponent, revealing general and specific characteristics of speeches.

Methods. The methods used in this research are descriptive and comparative. Throughout the study, Donald Trump, a candidate for US presidency, has been studied and analyzed for the subject of metaphorical speeches at various presidential events, meetings, interviews. Analysis allowed predicting further actions and intentions of the policy, as well as establishing the most effective ways to influence the audience.

Results. As a result of a multivariate analysis of metaphorical models in the study, it was discovered that the preservation of one conceptual area within the framework of a particular model prevailed.

Conclusions. We can note that the main conceptual metaphors used by Donald Trump were military, sport and game metaphors. The reason was that they were close to both: the political sphere and the mentality of the nation, and thus became a significant factor in succeeding the election race. A repetitive semantic pattern and the use of auxiliary linguistic means that only highlighted these metaphors made it possible to consolidate the necessary information in the minds of voters and push them to favor D. Trump.

Key words: political discourse, metaphorical models, military metaphor, sport metaphor, game metaphor, concept.

1. Вступ

Метафора – це художній засіб, який несвідомо вживає більшість людей. Проте у рамках політичного дискурсу метафори чітко підбираються та готуються, з метою сформувати суспільну думку, не нав'язуючи власної, принаймні без відчуття зайвого тиску на аудиторію. Вживання концептуальних метафор у політичному дискурсі, а саме в промовах кандидата у президенти передвиборчої кампанії США 2016 року, Дональда Трампа, неабияк допомогло йому досягнути мети.

Метою статті є дослідження ролі концептуальної метафори та її вплив на масового слухача, визначення найбільш вживаних концептуальних метафор, їх аналіз та аргументація. Основними науково-дослідницькими завданнями стали виявлення метафоричних моделей у промовах кандидата в президенти США Дональда Трампа; аналіз виявлених моделей; ставлення до суперника, виявлення загальних і специфічних характеристик промов. Основними методами дослідження були описовий та порівняльний.

Історично відомо, що протягом існування цивілізацій одним з найбільших чинників впливу людини на інших було ораторське мистецтво. Вміння підібрати потрібні слова, скомпонувати в міру лаконічний, проте наповнений текст виливалося як у злеті людства, так і у його падіння. Невіддільним складником таких промов були художні засоби, за допомогою яких вдавалось привернути увагу реципієнта та натиснути на важелі поняттєвого мислення, не створюючи ефекту примусу, а навпаки – ілюзію прийняття рішення за власною волею. Серед домінуючих тропів у політичних промовах завжди були епітети як спосіб «прикрасити» зміст промови та метафори.

Метафора у межах сучасної антропоцентричної парадигми розглядається разом із різноманітними зв'язками між існуючими мовами, мисленням нації, культурою народу, міжособистісною комунікацією, специфікою багатьох видів дискурсу та станом суспільства у конкретний хронологічний відрізок. Завдяки цьому виявилось, що метафора є унікальною, адже цей троп може бути функціональною одиницею трьох просторів: когнітивного, культурного та лінгвістичного.

Теоретики когнітивної лінгвістики інтерпретують метафору як спосіб пізнання світу, репрезентанта мовної картини світу, засіб вторинної номінації явищ дійсності, а точніше – «найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотичну закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні» (Селіванова, 2008: с. 97).

2. Концептуальна метафора

Зазначене вище спричинило появу терміна «концептуальна метафора». Концептуальна метафора – це метафора, яка належить до розуміння однієї ідеї (чи сфери діяльності), або концептуального домену, відносно іншого (Feldman, J. and Narayanan, 1989).

Концептуальна метафора є однією з найважливіших частин когнітивного апарату. Концептуальні метафори здійснюють взаємодію між розумом і культурою. Конкретний характер метафоричних моделей дозволяє полегшити процес за допомогою «опредметнення» абстрактних явищ. Вона служить тим знаряддям думки, за допомогою якого нам вдається досягти найвіддаленіших ділянок нашого концептуального поля.

Повертаючись до політики, гарним прикладом ролі та впливу концептуальної метафори на реципієнта можна вважати промови діючого президента Сполучених Штатів Америки Дональда Трампа.

2.1. Мілітарна метафора

Найбільш вживаною ним стала соціальна модель з мілітарною концептуальною метафорою «ВИБОРИ – ЦЕ БИТВА». Це пояснюється традиційним для американського передвиборчого дискурсу розумінням виборів як сутички зазвичай двох кандидатів. Значимість цієї концептуальної метафори підтверджується словами Дж. Лакоффа і М. Джонсона про важливу роль метафори «СУПЕРЕЧКА – ЦЕ ВІЙНА», яку вони відносили до числа базисних для американської культури.

Різноманітність мілітарної метафорики в досліджуваному дискурсі дозволяє говорити про її широку поширеність: війна (передвиборча агітація) охоплює всю країну (виборчі округи), ведеться за певною стратегією (передвиборчі програми), учасники війни безперервно атакують і обороняються (проводяться дебати), у кожній стороні є свої союзники і вороги.

Завдяки високій частотності вказаної концептуальної метафори є можливість провести більш детальний аналіз за допомогою побудови фреймово-слотової ієрархії. В рамках концептуальної метафори «ВИБОРИ – ЦЕ БИТВА» були виділені наступні фрейми:

2.2. Фрейм 1. «Військові дії»

Слот 1.1 «Початок військових дій»:

How are they going to beat ISIS? (White House, 2019).

It includes lifting the restrictions on American energy, which is under siege (White House, 2019).

2.3. Фрейм 2. «Результат війни»

Слот 2.1 «Перемога»:

We do not have victories anymore. We used to have victories, but we do not have them (Washington Post, 2015).

Yemen was a great victory (The American Presidency Project, 2015).

The Cold War lasted for decades, but we won (The American Presidency Project, 2015).

Слот 2.2. «Поразка»:

We will no longer surrender this country, or its people, to the false song of globalism (White House, 2019).

Д. Трамп, дотримуючись більш націоналістичних поглядів, бачить у розвитку глобалізації велику загрозу для США, що підтверджується численними висловами, спрямованими проти політики інших країн або їх громадян. Ще на самому початку передвиборчих перегонів, висуваючи свою кандидатуру на пост президента США, Д. Трамп виступав проти діючих торгових угод, що діють, на його думку, часто не в інтересах США. Кандидат також погрожував американським компаніям, що перенесе виробничі потужності в країни з більш дешевою робочою силою, а також значно збільшить податки на імпорт продукції. Не оминув стороною діючий президент і питання міграції і власне мігрантів, погрожуючи відгородити США великим муром від незаконної міграції.

Таким чином, для нього встановлення політики економічної самостійності та національної цілісності є одним з ключових питань, що пояснює використання термінів війни для опису критично важливого процесу перетворення внутрішньої і зовнішньої політики.

Слот 2.2 «Втрати і поранення»:

When was the last time anybody saw us beating, let's say, China in a trade deal? (Beyond Books Editors, 2015).

They kill us (Beyond Books Editors, 2015).

They are killing us economically (Beyond Books Editors, 2015).

Розвиваючи тему економіки протекціонізму, кандидат нерідко говорить про китайську націю і про самих китайців як про «економічних убивць», і це не дивно: виробничий аутсорсинг на цей час найбільш характерний для Китаю. Промислові підприємства Китаю живуть за ринковими законами, і часто навіть держпідприємства не завжди забезпечені державними замовленнями. За загальною кількістю фабрик і заводів Китай займає перше місце в світі. Активно розвиваються фармацевтична, автомобільна та металургійна промисловість. І хоча заробітна плата в виробничому секторі Китаю стала планомірно зростати, її сьогоднішній рівень, а також набагато менші витрати на організацію виробництва, реально дозволяють досягти такого результату. І цією можливістю користуються велика кількість відомих західних компаній. Для Трампа така схема виробництва абсолютно неприйнятна: розуміючи закони бізнесу і те, наскільки високим є рівень втраченої вигоди, кандидат для опису максимально негативного впливу Китаю на економіку США використовує таку лексему, як «вбивати», і схожі з нею.

2.4. Фрейм 3. «Учасники військових дій»

Слот 3.1 «Вороги»:

They are not our friend, believe me. But they're killing us economically. Our enemies are getting stronger and stronger by the way, and we as a country are getting weaker. (The American Presidency Project, 2015)

How are these people gonna lead us? (CNN, 2015).

Those of us who have been out there on the diplomatic front lines know that diplomacy is not the pursuit of perfection; it's the balancing of risk (Washington Post, 2015).

The United Nations is not a friend of democracy, it's not a friend to freedom, it's not a friend even to the United States of America (The American Presidency Project, 2015).

Вживаючи такі метафори, Дональд Трамп непомітно впливав на свідомість суспільства, закарбовуючи там свої погляди та налаштовуючи людей голосувати за нього, адже він точно знає, як виграти цю «війну».

3. Спортивна метафора

Трохи менш вживаною стала спортивна метафора. Пояснюється це зближенням політики зі спортом. Для політики як діяльності характерне порівняння зі спортом, завдяки чому спостерігаються подібності понятійного апарату двох сфер.

Незважаючи на те, що значна кількість політичних метафор орієнтована на командні спортивні ігри, в промовах Трампа часто зустрічаються «індивідуальні види спорту»: переважання особового займенника в однині «І» в реченнях, де спостерігається метафоричне моделювання зі спортивною метафорою, говорить про бажання одноосібної боротьби, бажання взяти кермо влади винятково в свої руки.

I'm in competition with them (The American Presidency Project, 2015).

Iran is taking over Iraq, and they're taking it over big league (The American Presidency Project, 2015).

It makes it impossible for our companies to compete, impossible (Beyond Books Editors, 2015).

And it's impossible for our people here to compete (Beyond Books Editors, 2015).

Політична діяльність регулярно концептуалізується як спортивне змагання, де необхідні суворі правила чесного суперництва, де успіх значною мірою передбачуваний, перемога приходиться до найсильнішого, хоча бувають різного роду несподіванки. У подібних образах дуже яскраві концептуальні смисли «змагання», «боротьба», але немає тієї запеклості, яка властива військовій або кримінальній метафорі, і немає того песимізму, який характерний для метафор з вихідною понятійною сферою «Хвороба».

4. Ігрова метафора

Дотичною до спортивної стала ігрова метафора. На відміну від спортивної, вона здебільшого використовується для негативної оцінки дій політичних супротивників. Будучи досить потужною зброєю для створення негативних образів інших політиків, ігрова метафора не є настільки руйнівною, щоб вийти за рамки передвиборчої боротьби.

Основною причиною застосування ігрової метафори, так само як і спортивної, є символічна близькість гри з політикою. Відмінні риси політичних ігор зумовлені, по-перше, специфікою мети політичної гри: влада як мета політичної гри є недосяжним ідеалом абсолютних можливостей зі зміни дійсності, по-друге, сутністю влади: в термінах гри її можна інтерпретувати як право встановлювати свої власні правила гри, по-третє, дворівневим характером здійснення політичних ігор, який полягає в наявності двох сфер – сфери публічної політичної гри і сфери прихованої «власної» гри, по-четверте, експансивністю правил ігор в політичному світі: правила гри для «глядачів» відрізняються від правил «гравців».

We have all the cards, but we do not know how to use them (The American Presidency Project, 2015).

The stakes are high and there are no simple or perfectly satisfying solutions. (CNN, 2015).

This is why the stakes in November are so great (CNN, 2015).

Говорячи про майбутнє країни, Д. Трамп часто вживає фразеологізм “Stakes are high”, кажучи про серйозні ризики, пов’язані з прийняттям того чи іншого політичного рішення. Демонстрування непевненості в своїх рішеннях взагалі є нехарактерним для Д. Трампа, але, можливо, бажання висловлювати думки, співзвучні з ідеєю демократизму, змушує проявляти обережність у висловлюваннях, щоб не опинитися диктатором в очах громадян.

We needed to step up our game (The American Presidency Project, 2015).

They could no longer play off one country against another; they had no place to hide (Beyond Books Editors, 2015).

This fact alone disqualifies her from the Presidency (The American Presidency Project, 2015).

Whether you vote for me, or whether you vote for someone else, I will be your champion in the White House (The American Presidency Project, 2015).

5. Висновки

Проаналізувавши всі вищезгадані уривки промов, можемо зробити висновок, що метафоризація, будучи одним з найбільш ефективних способів впливу, в політичному дискурсі виконує функцію концептуалізації суспільної свідомості, а також є інструментом проникнення в свідомість мас, завдяки чому вона стає засобом для ефективного опису дійсності. Найбільш розповсюдженими концептуальними метафорами, які вживав діючий президент США, стали мілітарна, спортивна та ігрова. Вони були влучними як в контексті менталітету нації, так і в контексті політики. Саме цей художній засіб вніс неабиякий вклад у неочікувану та нелегку перемогу Дональда Трампа.

Багато світових політиків, окрім Д. Трампа, використовують концептуальну метафору, тому для повноцінного визначення її ролі у промовах варто досліджувати промови інших лідерів.

Література:

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
2. Feldman, J. and Narayanan. Embodied meaning in a neural theory of language. *Brain and Language*, 1989. № 2. P. 385–392.
3. Remarks by President Trump to the Ministers of the Global Coalition to Defeat ISIS. *White House*. 2019. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-ministers-global-coalition-defeat-isis/> (дата звернення: 20.06.2019).
4. Full text: Donald Trump announces a presidential bid. *Washington Post*. 2015. №28. URL: https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?utm_term=.156f1a60689e (дата звернення: 20.06.2019).
5. Race for 2016: Clinton Announces Support for Iran Nuke Deal. *CNN*. 2015. URL: <http://edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/1509/09/cnr.01.html> (дата звернення: 20.06.2019).
6. Presidentials' Documents Archive Collection. *The American Presidency Project*. 2015. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/presidential-documents-archive-guidebook/documents-related-to-presidential-elections/2016/report/200301/all/63> (дата звернення: 20.06.2019).
7. Trump: The Good, The Bad & The Quotable. *Beyond Books Editors*. 2015. URL: <https://www.goodreads.com/en/book/show/27778665-trump> (дата звернення: 20.06.2019).

References:

1. Selivanova O.O. Suchasna Lingvistyka: napriamy ta problemy [Modern Linguistics: Ways and Problems]. Poltava : Dovkillia-K, 2008. 712 p.
2. Feldman, J. and Narayanan. Embodied meaning in a neural theory of language. *Brain and Language*, 1989. № 2. P. 385–392.
3. Remarks by President Trump to the Ministers of the Global Coalition to Defeat ISIS. *White House*. 2019. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-ministers-global-coalition-defeat-isis/>.
4. Full text: Donald Trump announces a presidential bid. *Washington Post*. 2015. № 28. URL: https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?utm_term=.156f1a60689e.
5. Race for 2016: Clinton Announces Support for Iran Nuke Deal. *CNN*. 2015. URL: <http://edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/1509/09/cnr.01.html>.
6. Presidentials' Documents Archive Collection. *The American Presidency Project*. 2015. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/presidential-documents-archive-guidebook/documents-related-to-presidential-elections/2016/report/200301/all/63>.
7. Beyond Books Editors. Trump: The Good, The Bad & The Quotable. *Beyond Books Editors*. 2015. URL: <https://www.goodreads.com/en/book/show/27778665-trump>.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2019.

The article was received 26 July 2019.

7. Міжкультурна комунікація

7. Intercultural communication

УДК 316.77:008(100):378.147:811.111'25
DOI 10.32999/ksu2663-2691/2019-79-14

РОЗВИТОК НАВИЧОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Радченко Тетяна Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри перекладу
Дніпровського державного технічного університету
tetiana.rad4@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9123-8780

У статті йдеться про проблеми міжмовної та міжкультурної взаємодії. Підкреслюється, що актуалізація проблеми міжкультурної комунікації пов'язана з поглибленням інтеграційних і глобалізаційних процесів і розширенням зовнішньоекономічних зв'язків країн світу.

Метою роботи є дослідження лінгвістичного аспекту міжкультурної комунікації, що розкриває особливості культури учасників комунікативного процесу засобами мови (на матеріалі фразеологічних інновацій).

Методи: у роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу й узагальнення, а також метод суцільної вибірки – для вибірки фактологічної бази дослідження.

Результати. У результаті дослідження наголошено на тісному зв'язку міжкультурної комунікації та вивченні іноземних мов. Зазначено, що носії різних мов по-різному відображають своє сприйняття світу і свої думки, використовуючи, зокрема, фразеологічні одиниці, які збагачують наше уявлення про навколишню дійсність, відчутно поповнюють словниковий склад мови, надають їй яскравого експресивно-емоційного забарвлення.

На конкретних прикладах із фразеологічними інноваціями англійської мови продемонстровано відбиття міжкультурної комунікації через елементи мовного коду. Підкреслюється, що образно-асоціативне та експресивно-стилістичне наповнення фразеологічних інновацій сучасної англійської мови ускладнює спілкування й впливає на комунікативну компетенцію співрозмовників.

Наголошено, що активні процеси новоутворення зумовлені як лінгвістичними, так й екстралінгвістичними чинниками. Зазначено, що поява фразеологічних інновацій пов'язана з усіма сферами суспільного життя. Наведено приклади фразеологічних інновацій, активними постачальниками яких є засоби масової інформації, політична сфера життя суспільства, сфера економіки та бізнесу, торгівля, реклама, медицина та біологія тощо.

Висновки. Доведено важливість і зростання ролі міжкультурного перекладу, оскільки культурно-специфічні особливості становлять проблему й труднощі їх збереження в процесі перекладу. Для досягнення порозуміння в міжкультурній комунікації її учасники мають знати культурний компонент значення слова. Зроблено висновок, що мова є як віддзеркаленням самобутності культури, так і посередником у міжкультурному комунікаційному процесі.

Ключові слова: міжкультурний комунікаційний процес, лінгвістичний аспект, мова, фразеологічна інновація.

DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION SKILLS OF FUTURE TRANSLATORS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH

Radchenko Tetyana Anatoliyivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Translation
Dniprovsky State Technical University
tetiana.rad4@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9123-8780

The paper deals with the problems of interlingual and intercultural interaction. It is underlined that updating of the problem of intercultural communication is connected with the deepening of integration and globalization processes and the expansion of foreign economic relations of the countries across the world.

Purpose: the purpose of the research is to study the linguistic aspect of intercultural communication which reveals the peculiarities of the culture of participants in the communicative process by means of language (based on phraseological innovations).

Methods: the general scientific methods of analysis, synthesis and generalization as well as continuous sampling method to sample the factual basis of the study are used in the research.

Results. As a result of the research the close connection between intercultural communication and the study of foreign languages is emphasized.

It is noted that native speakers of different languages reflect their perception of the world and their thoughts in different way using, in particular, phraseological units that enrich our perception of the surrounding reality, significantly replenish the vocabulary of a language and give it a vivid expressive emotional color.

Phraseological innovations of the English language are illustrative of the reflection of intercultural communication through the elements of the language code. It is emphasized that figuratively associative and expressive-stylistic filling of phraseological innovations of modern English complicates communication and affects communicative competence of interlocutors.

It has been proved that appearance of new words is caused both by linguistic and extra-linguistic factors. It is noted that the emergence of phraseological innovations is associated with all spheres of public life. Examples of phraseological innovations, active suppliers

of which are mass media, political sphere of life of society, sphere of economy and business, trade, advertising, medicine and biology, etc. are given.

Conclusions. The importance and growth of the role of intercultural translation has been proven because cultural specific features form the problem of their preservation in the translation process. To achieve an understanding in intercultural communication its participants need to know the cultural component of the meaning of the word. It is concluded that language is both a reflection of the identity of culture and an intermediary in the intercultural communication process.

Key words: intercultural communication process, linguistic aspect, language, phraseological innovation.

1. Вступ

В умовах сьогодення країни світу відчувають вплив інших культур через інтеграційні та глобалізаційні процеси, економічну й культурну співпрацю, крос-культурні комунікації. Результатом взаємодії культур є міжкультурна комунікація. Як справедливо стверджують науковці, міжкультурна комунікація «виникає в процесі усвідомлення суб'єктами взаємодії культурних відмінностей один одного, що призводить до порівняння свого з чужим. В умовах безпосередньої інтеракції відбувається використання учасниками засобів мовного коду з характерним специфічним культурним навантаженням, відповідно й різняться тактики й стратегії спілкування в межах взаємодіючих культур, тобто на перший план виходить відмінне, інше, подекуди чуже» (Захарчук, Конопляник, 2013: 370).

Варто зазначити, що основою міжкультурної комунікації є діалог культур як «сукупність безпосередніх відносин і зв'язків, які формуються між різними культурами, а також результатів взаємовпливів культур і культурних запозичень» (Абрамов та ін., 2007: 94), який набуває сьогодні вагомого значення.

Отже, інтенсифікація міжкультурних контактів актуалізує потребу не лише якісного володіння іноземною мовою, а й знання національно-культурних особливостей представників різних країн задля досягнення порозуміння й запобігання комунікативному конфлікту.

Науковий інтерес до різних аспектів міжкультурної комунікації відображено в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників (І. Бахов, Ф. Бацевич, Т. Грушевицька, П. Донець, В. Зінченко, В. Зусман, О. Каніболотька, Т. Колбіна, Т. Комарницька, К. Коперсак, Т. Купріна, О. Кучмій, Л. Лебедева, Н. Макшанцева, О. Мельник, П. Осипов, В. Попков, Г. Почепцов А. Садохін, О. Слоньовська, Ю. Смірнов С. Тер-Мінасова, Є. Фалькова, Г. Філіпчук, Н. Формановська, А. Фурман, Г. Щілінська та ін.).

Так, І. Бахов доводить, що міжкультурна комунікація є «підґрунтям для соціокультурних змін і як соціальний феномен характеризується багатоякісністю та динамічністю, а культурні контакти набувають різноманітних вимірів і знаходять свій вираз у взаємовпливі, синтезі, додатковості, діалозі. Міжкультурна комунікація є індикатором розвитку культури, вона розкриває її здатність до сприйняття іншопольованих елементів на основі нових для певного соціокультурного організму форм; демонструє здатність транслювати свої цінності в інші культури» (Бахов, 2012). Як слушно зауважує Л. Лебедева, саме міжкультурна комунікація є наукою, «яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних спільнот, ... досліджує способи уникнення непорозуміння на культурному ґрунті у спілкуванні з іноземцями» (Лебедева, 2013: 247).

Наголошуючи на тісному зв'язку та взаємозалежності міжкультурної комунікації й вивченні іноземних мов, лінгвокультуролог С. Тер-Мінасова вважає, що «кожний урок іноземної мови – це перехрестя культур, це практика міжкультурної комунікації, тому що кожне іноземне слово віддзеркалює іноземний світ і іноземну культуру: за кожним словом стоїть зумовлене національною свідомістю ... уявлення про світ» (Тер-Мінасова, 2000: 25).

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених різноманітним аспектам міжкультурної комунікації, недостатньо висвітленою є проблема розвитку навичок міжкультурної комунікації в студентів-перекладачів у процесі вивчення англійської мови.

Розвідка спрямована на розгляд фразеологічних інновацій англійської мови з метою демонстрації відбиття міжкультурної комунікації через елементи мовного коду. Новизна теми роботи зумовлена як постановкою дослідницького питання, так і вибором фактичного матеріалу дослідження, оскільки експресивно-емоційне забарвлення фразеологічних інновацій ускладнює їх розуміння та переклад учасниками комунікативного акту.

Метою статті є дослідження лінгвістичного аспекту міжкультурної комунікації, що розкриває особливості культури учасників комунікативного акту засобами мови (на матеріалі фразеологічних інновацій).

Для досягнення поставленої мети передбачено реалізацію таких дослідницьких завдань: проаналізувати наукові праці, присвячені дослідженням міжкультурної комунікації, та на конкретних прикладах із фразеологічними інноваціями англійської мови продемонструвати відбиття міжкультурної комунікації через елементи мовного коду.

У роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу й узагальнення, що допомогли проаналізувати наукові праці, присвячені дослідженням різних аспектів міжкультурної комунікації, а також метод суцільної вибірки – для вибірки фактологічної бази дослідження.

2. Міжкультурна комунікація як процес взаємодії

Відомо, що в науковий обіг поняття «міжкультурна комунікація» запроваджено в середині ХХ століття з виходом у світ праці Е. Голла і Д. Трагера «Культура як комунікація» («Culture As Communication»), у якій міжкультурна комунікація розглядалася як особлива сфера людських відносин. Сьогодні міжкультурну комунікацію вчені тлумачать як «обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур, оскільки саме мова являє собою символічний код культури певного народу», наголошуючи на національно-культурних чинниках і мові як засобі пізнання, збереження та передачі інформації, котрі найбільш вагомо впливають на міжкультурну комунікацію (Щілінська, 2017: 197).

Реальність міжкультурної комунікації, як справедливо зауважує І. Наместнікова, «постає як процес взаємодії: а) культур, що передають своєрідність суспільно-історичних умов і специфіку культурного життя; б) мови, що відображає культуру народу і є певною формою культурної поведінки; в) суб'єкта – носія культури», функціонування якої «спрямоване на досягнення взаєморозуміння, встановлення взаємовідносин, взаємопізнання і зближення різних культурних спільнот» (Наместнікова, 2003: 23). Незаперечним є твердження, що мова «відіграє знакову роль у реалізації міжкультурної комунікації», виступаючи найважливішим засобом спілкування й пізнання (Щілінська, 2017: 197).

У контексті дослідження звернемо увагу на лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації, що, на думку дослідників, «єдиний, на який можна вплинути, щоб підвищити її ефективність», і сутність якого полягає в «дослідженні вербальних і невербальних маркерів культурної інформації задля досягнення комунікативного співробітництва представників різних культур і запобігання комунікативному конфлікту» (Лебедева, 2013: 247).

3. Зв'язок міжкультурної комунікації та викладання англійської мови

Очевидним є тісний зв'язок міжкультурної комунікації та викладання англійської мови. Невід'ємним складником навчально-виховного процесу та кінцевим результатом навчання іноземної мови є формування в студентів-перекладачів комунікативної й соціокультурної компетенцій, удосконалення та адаптація набутих знань до практичної діяльності.

Метою викладання англійської мови є формування мовленнєвих навичок і вмінь, засвоєння лінгвістичних і соціокультурних знань, розвиток когнітивних здібностей, формування впевненості щодо використання мови як засобу комунікації та для перекладу.

У практиці мовленнєвого спілкування студенти досить часто стикаються з фразеологічними виразами, які широко використовуються в англійській мові, надаючи їй яскравого експресивно-емоційного забарвлення. Проте їх незнання, особливо новоутворених, ускладнює спілкування та впливає на комунікативну компетенцію співрозмовників.

Як справедливо зазначають мовознавці, активні процеси новоутворення зумовлені як лінгвістичними, так й екстралінгвістичними чинниками: «неологізми з'являються в мові у зв'язку з соціальною потребою мовного колективу в найменуванні нових явищ і процесів в соціумі», водночас «внутрішньомовними факторами, що створюють передумови для появи неологізмів у мові, є тенденція до економії мовних засобів, експресивно-емоційна, стилістична виразність нових мовних одиниць» (Баско, 2018: 64).

4. Труднощі розуміння й перекладу фразеологічних інновацій англійської мови

Розглянемо детальніше фразеологічні інновації сучасної англійської мови, чиє образно-асоціативне, експресивно-стилістичне наповнення ускладнює їх розуміння учасниками комунікативного акту. Джерелом фактологічної бази дослідження слугував словник неологізмів англійської мови (Зацний, Янков, 2008).

В умовах сьогодення великого значення набуває важливість вирішення проблем міжкультурного перекладу. Різниця культур потребує від перекладача професійної майстерності щодо трансформацій з метою збереження в перекладі національно-культурних своєрідностей.

Поява фразеологічних інновацій пов'язана з усіма сферами суспільного життя.

4.1. Захист навколишнього середовища

Для багатьох країн світу дуже гострим є питання захисту навколишнього середовища від забруднення та відновлення природного розмаїття. Наприклад: *season creep* – ранні весни й інші зміни клімату, особливо спричинені глобальним потеплінням; *Ozone Action Day* – «озоновий день» (у певному американському місті в цей день не працюють заправні станції, а громадський транспорт перевозить пасажирів безкоштовно); *climate canary* – природне явище, яке є пересторогою й попередженням про можливі зміни клімату, природне лихо; *climate porn* – використання надзвичайно експресивної і тривожної лексики в процесі вербального віддзеркалення поточної та майбутньої антропогенної зміни клімату на планеті; *carbon offset* – матеріальне відшкодування завданих збитків довкіллю у зв'язку з викидом в атмосферу вуглекислого газу.

4.2. Засоби масової інформації

Засоби масової інформації, які відіграють провідну роль у житті суспільства, є активним постачальником фразеологічних інновацій: *media behemoths* – впливові володарі засобів масової інформації; *marmalade dropper* – надзвичайно хвилююча чи шокуюча стаття або заголовок у пресі; *shouting head* – криклива, агресивна особа, особливо ведучий телепрограми чи телекоментатор; *talking hairdo* – обмежений і поверховий тележурналіст, який більше піклується про зовнішній вигляд, а не про зміст телепередачі; *horse-race journalism* – журналістська практика, яка привертає увагу читача до результатів опитування чи анкетування виборців, а не до сутності політичних явищ чи процесів; *back-channel media* – бульварна преса та маловідомі телешоу сумнозвісних якостей, яким надають перевагу політики-популісти.

4.3. Соціальні проблеми

Однією з загальних тем сучасного суспільства є соціальні проблеми, що прямо або побічно негативно впливають на громадянина, на думку суспільства. Наприклад: *paper road* – недобудована дорога, яка знаходиться тільки в проєктних документах або на карті розбудови міста; *parachute children* – діти, залишені в багатих країнах, куди їхні батьки відправилися на заробітки, а самі повернулися додому в бідну країну (через психологічну непристосованість до нових умов); *silicon ceiling* – бар'єри, що перешкоджають кар'єрі жінок або представників національних меншин у галузях, пов'язаних із найсучаснішою технікою; *toy problem* – спрощений варіант проблеми, який використовується для ілюстрації ідеї чи пропозиції.

4.4. Політична сфера життя суспільства

Появі наступних фразеологічних одиниць сприяє політична сфера життя суспільства: *blue hot* – сердито налаштований активіст Демократичної партії; *friendly fire* – напади, критика з боку однопартійців, прихильників; *carpet crossing* – перехід із правлячої до опозиційної партії.

4.5. Сфера економіки й бізнесу

Однією з постачальників інновацій продовжує бути сфера економіки й бізнесу. З'являється багато нових понять, пов'язаних із комп'ютеризацією: *clicks and bricks (clicks and mortar)* – торговельне підприємство, яке використовує як звичайні, так і «віртуальні» форми комерційної діяльності; *dot bomb* – інтернетівська фірма, що збанкрутувала; *herd investment* – інвестиції, які здійснюються під впливом загальної тенденції.

4.6. Торгівля

Появу значної кількості фразеологічних інновацій зумовила торгівля: *cheeseburger bill* – закон, що практично не дає можливості подачі судових позовів громадян проти підприємств «швидкої їжі»; *buyer blur* – відчуття збентеженості й водночас захоплення від можливості широкого вибору для покупця (особливо про нерухомість); *economic jihad* – «економічний джихад» (наприклад, бойкот товарів певної країни).

4.7. Реклама

Реклама, що посідає особливе місце в системі маркетингу, продовжує бути активним постачальником фразеологічних інновацій: *buzz marketing* – «підпільний маркетинг» (передбачає рекламу товару або послуги професійними акторами в сценах реального життя, коли актори видають себе за звичайних людей); *skyscraper ad* – оголошення, яке розміщено вертикально на сторінці веб-сайту; *Christmas creep* – рекламування товарів, пов'язаних із Різдвом, ще задовго до свята.

4.8. Медицина та біологія

Багато фразеологічних інновацій з'являється в медицині та біології: *happy medicine* – косметична хірургія (вважається, що ця хірургія набуває риси «щасливої медицини» для пацієнтів, оскільки вона приносить їм задоволення); *voice lift* – операція для «омолодження» голосу пацієнта.

4.9. Праця й дозвілля

З працею й дозвіллям пов'язана поява наступних інновацій: *silver industry* – підприємства, які займаються виготовленням товарів для людей старшого віку; *home-plus experience* – подорожі, під час яких туристи, одержуючи нові враження, фізичне естетичне задоволення, не позбавлялися звичного комфорту і «звичного середовища» (їжі, дозвілля тощо); *barefoot luxury* – елегантно просте оформлення інтер'єру приміщень для відпочинку й розваг; *cot potato* – підліток, який бездумно проводить більшість часу перед телевізором, тощо.

5. Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що фразеологічні інновації є яскравими, емоційно насиченими зворотами, які мають образно-асоціативне, експресивно-стилістичне наповнення. У результаті дослідження з'ясовано, що переклад фразеологічних інновацій становить значні труднощі, пов'язані зі специфічним навантаженням і збереженням культурних своєрідностей: найчастіше використовується описовий переклад, який інколи супроводжується калькою або транскрипцією.

Отже, мова є як віддзеркаленням самобутності культури, так і посередником у міжкультурному комунікативному процесі. Для досягнення порозуміння в міжкультурній комунікації її учасники мають знати культурний компонент значення слова, оскільки взаєморозуміння учасників комунікативного акту стимулює реалізацію успішних комунікативних стосунків.

Перспективною подальших досліджень вважаємо дослідження невербальних елементів культурної інформації як готовності до міжкультурної взаємодії представників різних культур.

Література:

1. Баско Н.В. Фразеологические неологизмы в русском языке: семантика, этимология, функционирование. *Филологические науки. Серия «Вопросы теории и практики»*. Тамбов : Грамота, 2018. № 3. Ч. 1. С. 64–66. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2018_3-1_16.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
2. Бахов І.С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. *Вісник Нац. академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 2. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Vnads_2012_2_3.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
3. Захарчук Н., Конопляник Л. Особливості міжкультурної комунікації у світлі сучасних лінгвістичних досліджень. *Гуманітарна освіта у техн. вищих навч. закл.* 2013. Вип. 27. С. 368–375. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/7951-19880-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/7951-19880-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 15.06.2019).
4. Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття : англо-український словник. Вінниця : Нова книга, 2008. 306 с.
5. Культурологія : навчальний посібник / В.І. Абрамов, Б.Г. Мачульський, Т.С. Пітякова та ін. Київ : КНЕУ, 2007. 376 с.
6. Лебедева Л.Е. Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького держ. ун-ту*. 2013. Вип. 9. С. 246–252. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/537-Текст%20статті-1050-1-10-20180721%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/537-Текст%20статті-1050-1-10-20180721%20(2).pdf) (дата звернення: 15.06.2019).
7. Наместникова И.В. Межкультурная коммуникация как социальный феномен : автореф. дисс. ... докт. филос. наук. Москва, 2003. 52 с. URL: <https://www.disserscat.com/content/mezhkulturnaya-kommunikatsiya-kak-sotsialnyi-fenomen/read> (дата звернення: 15.06.2019).

8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие для вузов. Москва : Слово/Slovo, 2000. 624 с.
9. Щілінська Г.В. Міжкультурна комунікація як особливий аспект вияву соціальної взаємодії та способів спілкування. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 583–586. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4851/1/Shchipinska.pdf> (дата звернення: 15.06.2019).

References:

1. Basko N.V. (2018). Frazеologicheskiye neologizmy v russkom yazyke : semantika, etimologiya, funktsionirovaniye [Phraseological neologisms in the Russian language : semantics, etymology, functioning] *Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki*. Tambov : Gramota, No3, Ch.1, 64–66. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2018_3-1_16.pdf [in Russian].
2. Bakhov I.S. (2012). Mizhkulturna komunikatsiia v konteksti hlobalizatsiinoho dialohu kultur [Intercultural communication in the context of the globalization of dialogue of cultures]. *Visnyk Nats. akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Vyp. 2. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Vnadps_2012_2_3.pdf [in Ukrainian].
3. Zakharchuk N., Konoplianyk L. (2013). Osoblyvosti mizhkulturnoi komunikatsii u svitli suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen [Main features of cross-cultural communication in the light of modern linguistic research]. *Humanitarna osvita u tekhn. vyshchykh navch. zakl.* Vyp. 27, 368-375. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/7951-19880-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/7951-19880-1-PB%20(1).pdf) [in Ukrainian].
4. Zatsnyi Yu.A., Yankov A.V. (2008). Innovatsii u slovnykovomu skladi anhliiskoi movy pochatku XXI stolittia : anhlo-ukrainskyi slovnyk [Innovations in the vocabulary of the English language at the beginning of the XXI century : the English-Ukrainian dictionary]. Vinnytsia : Nova knyha, 306 [in English and Ukrainian].
5. Abramov V.I., Machulskyi B.H., Pitiakova T.S., etc. (2007). Kulturolohiia : navch. posib. [Culturology : study guide]. Kyiv : KNEU, 376 [in Ukrainian].
6. Lebedieva L.E. (2013). Mizhkulturna komunikatsiia : linhvistychnyi aspekt [Intercultural Communication : Linguistic Aspect]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzh. ped. un-tu*. Vyp. 9. 246–252. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/537-Текст%20статті-1050-1-10-20180721%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/537-Текст%20статті-1050-1-10-20180721%20(2).pdf) [in Ukrainian].
7. Namestnikova I.V. (2003). Mezhhkulturnaya kommunikatsiya kak sotsialnyi fenomen [Intercultural communication as a social phenomenon] : avtoref. dis. na soisk. uchen. stepeni dokt. filosof. nauk. Moskva, 52. URL: <https://www.dissercat.com/content/mezhkulturnaya-kommunikatsiya-kak-sotsialnyi-fenomen/read> [in Russian].
8. Ter-Minasova S.G. (2000). Yazyk i mezhhkulturnaya kommunikatsiya : ucheb. posob. dlya vuzov [Language and intercultural communication : study guide for universities.]. Moskva : Slovo / Slovo, 624 [in Russian].
9. Shchilinska H.V. (2017). Mizhkulturna komunikatsiia yak osoblyvyi aspekt vyjavu sotsialnoi vzaiemodii ta sposib spilkuvannia [Intercultural communication skills development of future IT specialists in the process of studying English]. *Molodyi vchenyi*. № 10 (50), 583–586. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4851/1/Shchipinska.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019.
The article was received 15 July 2019.

Рецензії

Reviews

УКРАЇНЬСЬКА ЛІРИКА З ПЕРСПЕКТИВИ ГЕНДЕРУ: РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
ОЛЬГИ ШАФ «ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
УКРАЇНЬСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ»¹

Турган Ольга Дмитрівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри культурології та українознавства
Запорізького державного медичного університету
turgan_olga@ukr.net
ORCID 0000-0001-6504-8759

У рецензованій монографії розглянуто українську лірику ХХ століття крізь призму гендеру, що актуалізує у вітчизняному літературознавстві дещо витіснений на периферію гендерний дискурс. Ця методологія, усе ще експериментальна, неоднозначно оцінена в академічних колах, почасти використовується (здебільшого як допоміжна) у наукових студіях переважно прози. Водночас застосування гендерного підходу до вивчення літератури потребує кристалізації термінології. Певні кроки в цьому напрямі зроблені в монографії О. Шаф, розділ 1 якої цілком присвячено проблемам гендерного вивчення лірики. Визначаючи сутність гендеру як базового поняття, автор відходить від його узвичаєного розуміння у вузькосоціальному ключі як набору культурних стереотипів, установок і норм і розширює його когнітивне поле до психічного виміру особистості, гендерна ідентичність, а отже, і весь життєвий профіль якої формується на стику психофізіологічних і соціокультурних гендеротвірних імпульсів. У зв'язку з таким розумінням гендеру виникла необхідність синтезувати соціологічні, психологічні, лінгвістичні гендерні студії та виробити методіку його застосування в літературознавстві. Полівекторність методологічних пошуків у монографії О. Шаф привела її, зрештою, до психоаналізу, що давав можливість вийти у сферу «зародження» гендерних відмінностей на тій психоментальній глибині, що енергетично наснажує ліричний твір: «Пріоритетність психоаналізу в гендерному розгляді літератури зумовлена низкою причин: а) імпульсом до створення ліричного тексту є *емоційне переживання* автора, яке визначає і задум, і образно-мотивну систему, і використанні поетичних засобів; б) виражальність лірики виявляється в її здатності транслювати внутрішній світ автора, тобто його *свідомість і підсвідомість*, що мають пріоритет порівняно з рецепцією навколишнього світу; в) психологія та психоаналіз враховують водночас неповторність та типовість людської особистості» [2, с. 49]. Спираючись переважно на фрейдистський дискурс, автор студії, дещо відхиляючись від основного дослідного завдання, диференціює маскуліні та фемініні плани психоаналізу, що, однак, виявляється незайвим аргументом в інтерпретації гендерних смислів вітчизняної лірики ХХ століття. Доповнює теоретико-методологічні пошуки О. Шаф досить докладний історичний екскурс у розвиток вітчизняних феміністичнокритичних і гендерних студій у їх зв'язку із зарубіжними: передусім осмислено генезис предмета дослідження – від статусу жіноцтва як депривованого об'єкта й суб'єкта тексту до паритетного й позаідеологічного гендерного типу поетики, референтного маскулінному чи фемінінному типам художньої свідомості.

Зосередження уваги на визначенні гендерного типу поетики й абстрагування від статі автора ставить перед О. Шаф теоретичне завдання окреслити смисловий «контент» маскуліності та фемініності як антропологічних і поетикальних категорій (розділ 2). Дані різнодисциплінарних гендерних студій слугують обґрунтуванням як маскулінного й фемінінного «життєвих профілів», тобто сукупності світоглядних, сенсожиттєвих, ціннісноорієнтаційних і под. стратегій, так і гендерної специфіки психоемоційних реакцій і мовлення. Не претендуючи на вичерпність наведених гендерних диферентів, дослідниця експонує той їх набір, який надається для розмежування маскуліних і фемініних стратегій художнього мислення, формантів ліричної свідомості.

Під час розгляду з гендерних позицій корпусу вітчизняної лірики ХХ століття О. Шаф застосовує типологічний і структурно-семантичний підходи, часом нехтуючи діахронічним і культурно-історичним аспектами літературного процесу означеного періоду, адже її «науковий інтерес становить не естетико-стильова своєрідність творчості митців, а подібність її гендерно-психологічного «плану» [2, с. 9]. Аналітична частина студії структурується за гендерно маркованими смисловими полями, представленими в ліричних текстах, такими як тілесність, сексуальність, дочірнє та синівське ставлення до батьків, материнське й батьківське ставлення до дитини, сенсожиттєві стимули, серед яких і творчість, і ставлення до смерті. Вибір автора цих полів зумовлений тим, що в них концентруються засади ідентифікаційної, референційної, світомоделювальної політики ліричного суб'єкта. У його визначенні власної персони, стосунків з Іншим і зі світом виявляються елементи маскуліної чи фемініної психостратегії, що гендерно маркують поетику ліричного твору. Виявлена в такий спосіб гендерна зорієнтованість ліричної свідомості корелює (або й ні) із застосованою в тексті технікою письма, наративний і стилістичний аспекти якої можуть відбивати психолінгвістичні гендерні відмінності.

Параметри тілесності й сексуальності, якщо йти за розділом 3 монографії, явно залежать від гендерної ідентичності суб'єкта та його ставлення до Іншого (особи однойменної та протилежної статі). Вихідним

¹ Шаф О. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття : монографія. Київ : ВЦ «Просвіта», 2019. 608 с.

у диференціації маскулінного й фемінінного ставлення до тіла та його сексуальної експлуатації є критерій суб'єктності – об'єктності. Лірика як «найвідвертіший» рід літератури часто транслює глибинні психічні імпульси творчої свідомості, вільні від ідеологічних нашарувань. Фіксуючи їх, О. Шаф твердить, що фемінінний підхід до тілесної й сексуальної самопрезентації – об'єктний: власне «Я» ліричний суб'єкт мислить як «поле впливу Іншого», жадає й/чи боїться маніпуляцій Іншого з власним тілом тощо й ілюструє цю позицію лірикою Г. Турелик, Л. Таран, В. Стах, Г. Осадко та інших. Маскулінний же підхід до тілесно-сексуального самовизначення, навпаки, суб'єктний, і відображена в ліриці (як поетів перших десятиліть минулого століття, зокрема М. Семенка, В. Сосюри, так і митців 1960–1990-х – Д. Павличка, Б. Олійника, В. Лесича, А. Кичинського та інших) його специфіка зумовлена страхом об'єктивації, втрати владної позиції в стосунках. Окреслену в роботі загальну тенденцію художньої реалізації теми тілесності й сексуальності доповнено спостереженнями щодо впливу культурно-соціальних факторів на індивідуальну манеру цих авторів. Різноманітні аспекти тілесності (тілесна комунікація, візуалізація тіла, його зміни під час старіння, хвороби, травми, одягання-роздягання, голизна тіла) і сексуальності (заволодіння/офірування тіла, інструментальність/комунікативність сексуальних взаємин, полігамні/моногамні пріоритети, місце й роль сексу) розглянуті в монографії крізь гендерно-психологічну оптику в презентативному масиві вітчизняної лірики переважно другої половини й кінця XX століття (Ю. Андрухович, Н. Білоцерківець, Б. Бойчук, С. Жадан, О. Забужко, О. Ірванець, К. Калитко, Ю. Позаяк, О. Стефанович та інші), хоча поетикальна своєрідність утілення зазначених аспектів у тексті й не завжди простежена.

Довіряючи тезі З. Фрейда про беззаперечність любовної преференції дитини до одного з батьків протилежної статі, що покладена ним в основу теорії едипового комплексу, О. Шаф на основі робіт основоположника психоаналізу та його послідовників (Х. Дойч, К. Хорні, М. Кляйн та інші), а також здобутків юнгіанської школи окреслює специфіку вираженого в ліриці XX століття синівського ставлення до батьківських фігур і їхніх «замінників» як прояву маскулінного художнього мислення й, відповідно, дочірнього комплексу едипових переживань – як його фемінінного варіанта. Особливе любовне піднесення образу матері О. Шаф фіксує в поезіях В. Свідзінського, Б. Бойчука, Б. Олійника, В. Симоненка, В. Стуса. У названих митців-шістдесятників синівська любов до матері, як видається авторці, спрофільована й на ставлення до Вітчизни. Художнє втілення дочірніх почуттів до батьківської фігури – часто вона репрезентована в образі Бога – О. Шаф простежує, зокрема, у творчості І. Жиленко, М. Кіяновської, Г. Крук, Б. Матіяш, Н. Стефурак. Ситуативність, суперечливість окремих едипових «прецедентів» у ліриці, що «розмивають» дослідну логіку окремих фрагментів розділу 4 монографії О. Шаф, пояснені, однак, поліфакторністю формування едипового комплексу, конфліктом психічних і соціальних імпульсів його трансляції, інвертованим характером едипових переживань, зрештою, рольовим, перформативним, трансгресивним модусом авторської (ліричної) свідомості.

У фінальному розділі монографії розглянуто маскулінні та фемінінні стратегії художнього осмислення сенсожиттєвих перспектив у вітчизняній ліриці XX століття. Вітальний вектор фемінінної ліричної свідомості реалізований у її сенсожиттєвих стимулах, серед них – гармонія з природою, насолода її красою, репродуктивність, актуалізація дитинства як вихідної ланки особистої історії, збереження родового «ланцюга», любов, самозаглиблення, приватний простір (дім), щастя. Залежно від реалізації цих сенсожиттєвих цінностей у фемінінній ліричній свідомості проблематизуються бездітність, втрата любові, розлука, самотність, занепад роду, втрата близьких тощо. До розгляду в зазначених аспектах узяті широке коло текстів Л. Голоти, І. Жиленко, Н. Лівницької-Холодної, Л. Повх, О. Слоньовської, Г. Тарасюк, О. Теліги, Н. Шейко-Медведевої та інших. Екзистенційний вектор маскуліної ліричної свідомості зумовлює сенсожиттєву актуалізацію боротьби (війни, опору), що виразно помітна в ліриці періоду воєнних заворушень В. Еллана-Блакитного, С. Гординського, Є. Маланюка, Ю. Липи, В. Сосюри, П. Тичини, В. Чумака. Маскулінними сенсожиттєвими стимулами, як доведено в монографії, є перебудова, освоєння світу (природи), активність, рух у просторі (мандри), сила (фізична та інтелектуальна), ситуації ризику, випробування. Переломлені крізь різні культурно-історичні обставин вони актуальні як для сучасних митців, так і поетів початку століття. Увагу в цьому ключі передусім звернено на творчість футуристів, адептів революційної романтики – В. Чумака, О. Влизька, а також П. Тичини, М. Рильського, поетів українського зарубіжжя, сучасників – С. Жадана, В. Махна та інших. До маскуліних сенсожиттєвих ризиків, відповідно, зараховано безсилля, страх поразки, упокорення, поневолення, втрати контролю над світом. О. Шаф їх аналізує на матеріалі поезії 1980-х років (В. Затулівітра, П. Гірника, А. Кичинського, Т. Федюка та інших, тобто тих поетів, які творили за умов культурної заблокованості, що підсилила виявлену в їхніх текстах маскуліну психосимптоматику). У зв'язку з цим авторка торкається питання кризи національної маскуліності, зокрема, в останні десятиліття XX століття, продовжуючи в окремих ракурсах дослідження літературного проекту національної психоісторії Н. Зборовської [1]. Успішність реалізації сенсожиттєвих завдань зумовлює, на думку О. Шаф, ставлення ліричного суб'єкта до смерті, що також надається до гендерної інтерпретації. Одним із чільних сенсожиттєвих стимулів для ліричного суб'єкта (здебільшого alter ego автора) є його власна творчість. Місце творчості в житті, статус поета, завдання поезії та розуміння її сутності по-різному осмислені в маскуліній і фемінінній ліричній свідомості, твердить автор монографії.

Розглянутий у монографії О. Шаф чималий масив вітчизняної лірики в ще не цілком освоєному вітчизняним літературознавством гендерному ракурсі, вихід на проблеми модифікації національного характеру, проблеми антропологічного плану, а також психології творчості тощо не дають підстав сумніватися в новизні й вазі теоретичних і практичних наукових результатів.

Література:

1. Зборовська Н. Код української літератури: проєкт психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
2. Шаф О. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття : монографія. Київ : ВЦ «Просвіта», 2019. 608 с.

References:

1. Zborovska N. Kod ukrainskoi literatury: proect psyhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury: monografiya [The code of the Ukrainian Literature: the proect of the pshycho-history of the Modern Ukrainian Literature: monograph]. K.: Akademvidav, 2006. 504 s. [in Ukrainian].
2. Shaf O. Genderno-psihologichni aspekty ukrainskoi liriki XX stolittya: monografiya [Gender and psychological aspects of the Ukrainian Lyrics of XXth century: monograph]. K.: VC “Prosvita”, 2019. 608 s. [in Ukrainian].

Рецензія надійшла до редакції 19.07.2019.
The reviews was received 19 July 2019.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
SOUTH ARCHIVE

(філологічні науки)
(Philological Sciences)

Випуск — **LXXIX**
Issue

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 10,69. Замов. № 1019/202. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.